PAMÁTKY LIBERECKÉHO KRAJE
2009

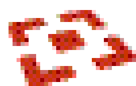

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ
V LIBERCI

PAMÁTKY LIBERECKÉHO KRAJE

Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci

2009

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ
V LIBERCI

Publikace byla vydána s finanční
podporou Libereckého kraje

ISBN 978-80-903934-4-8

Buližníci aneb O prubířských kamenech ve zdech památek obsažených

Buližník (lydit, silicit) je druh usazené křemité horniny pocházející ze starohor. Tvoří jej převážně krystalický oxid křemičitý ve formě křemene, resp. opálu, často s příměsí grafitu. Má černou nebo černošedou barvu a vysokou tvrdost, pro kterou jej někdy používali pravěcí lidé místo pazourků. Buližník je používán při výkupu zlata jako tzv. prubířský kámen. Zlatem se vytvoří stopa na prubířském kameni, něco jako kdybyste psali zlatem na černý papír. Zlatá stopa se poté pokape kyselinou dusičnou nebo lučavkou královskou podle předpokládané ryzosti zlata a pak se sleduje, jak rychle zlatá stopa mizí. Čím vyšší ryzost, tím zlato mizí pomaleji. Jestliže zkoušený materiál není zlato ale jeho náhražka, tak zmizí okamžitě.

Proč začínám letošní sborník citací z mineralogických příruček? Prubířský kámen je pro mě totiž metaforou toho, co jsme zvyklí označovat slovem „památka“. Lidé společně v každé době prochází prubířskou zkouškou vytrvalosti a vůle k uchovávání krásy a paměti, která je v památkách obsažena. Památky jsou podobně jako některé horniny „usazeninami v čase“, pevně spojené s dobou a místem vzniku. Každý, obrazně i doslova, vrství své otisky do zdí, fasád i celé krajiny a čas pak místo lučavky prověří, jestli má jeho odkaz budoucnosti hodnotu zlata ryzího či kočičího.

Obraz sv. Vojtěcha na buližníkové skále u Přeštic (zdroj www.plzenskonakole.cz).

Rychlé proměny evropské civilizace za poslední dvě století daly vzniknout modernímu kultu památek a oboru památkové péče. Současnou ideu památky paradoxně stvořila přetrvávající „bleskurychle bořivá“ kultura, která stále zapomíná sama na sebe a na své duchovní i hmotné základy. Shodou okolností včasná sebereflexe na počátku 20. století dala vzniknout „české škole památkové péče“, která patřila v Evropě k nejmodernějším. Přes všechny překážky, které omezují, či dokonce zpochybňují existenci moderní památkové péče, tak máme na co navazovat při dnešním hledání odpovědí na stále se opakující otázku: „Co má být napříště zapamatováno?“

Doufám, že sborník NPÚ ÚOP v Liberci, který od nynějška ponese název „Památky Libereckého kraje“, bude zájemcům přinášet patřičnou míru „buližnického“ poznání a poučení, kterého k ochraně a rozvíjení kulturního dědictví není nikdy dost.

Jiří Křížek

Obsah

Historie a současná podoba bývalého kapucínského hospice v Liberci

Alena Řičánková – Jaroslav Zeman
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Areál bývalého kapucínského hospice s kostelem Máří Magdaleny[1] patří bezesporu mezi nejcennější a zároveň nejohroženější sakrální památky Liberce. Cílem příspěvku je pomoci k lepšímu poznání tohoto pozoruhodného objektu, který je dokladem vývoje sakrální architektury raného 20. století s využitím nejmodernějších dobových technologických postupů. I přes jeho nesporné kvality mu bohužel doposud nebyla věnována zasloužená pozornost v odborné literatuře, která se omezuje pouze na marginální zmínky. Základním pramenem pro poznání hospice jsou tudíž zejména dobová periodika a materiály uložené v SOA Litoměřice a SOkA Liberec.

Oba autoři, Max Kühn a Heinrich Fanta, patří mezi čelné představitele liberecké architektury první poloviny 20. století. Jejich význam potvrzují hned tři pozoruhodné sakrální realizace, které shodou okolností ve městě a blízkém okolí vznikly během pouhých pěti let. Uvedené objekty spojuje kromě osobností tvůrců rovněž identické konstrukční řešení, které bylo k dokonalosti dovedeno právě v případě kapucínského kostela. Pro lepší pochopení objektu a jeho zasazení do kontextu dobové regionální architektury je potřeba nejdříve alespoň krátce zmínit i další společné realizace.

Patrně první společnou prací obou architektů byl nerealizovaný návrh „*Kaple pro Liberec*“, publikovaný v časopise Der Architekt[2] v roce 1905. Tento projekt se poněkud vymyká jejich následující tvorbě. Svým formálním řešením má blízko spíše k evangelickému kostelu v Hrobě od drážďanských architektů Schillinga a Gräbnera. I přesto zde však lze spatřit již některé prvky, které byly později uplatněny v dalších společných sakrálních realizacích. Jedná se o jednolodní longitudinálu s apsidovým závěrem, u jehož styku s lodí je přisazena polygonální sakristie. Loď je rytmizována čtyřmi rozsáhlými gotizujícími okny. Před třetím z nich je předsazen boční vchod do kaple, který je spojen se sakristií krytou chodbou. Hlavní průčelí je rozděleno do dvou horizontálních plánů tvořených předsazenou kruchtou s věží a ustupujícím štítem členěným pásem oken. Dominantním prvkem průčelí je vertikální čtvercová věž přecházející do oktogonu. Protipól věže tvoří schodišťová věžička vedoucí na kruchtu, která je s věží opticky spojena velkou zastřešenou předsíní, v jejímž patře prochází chodba. Ve spodní partii je předsíň členěna pouze půlkruhovým portálem a oknem.

První společná realizace na sebe nenechala dlouho čekat a v letech 1906–1907 byl postaven na známém poutním místě v Liberci-Ruprechticích kostelík Panny Marie „U Obrázku“.[3] Ten je první ze tří výjimečných a nedlouho po sobě postavených „secesních“ sakrálních staveb.[4] Krátce nato byl ve stejné městské části realizován farní kostel sv. Antonína Paduánského[5] postavený v letech 1909–1910 na náklady továrníka Josefa Salomona z nedalekých Kateřinek. Třetí sakrální realizací Kühna a Fanty v Liberci je sledovaný kapucínský kostel sv. Máří Magdaleny s hospicem z let 1909–1911. Hlavní kvality zmíněných objektů spočívají především v nedogmatickém užití historizujícího tvarosloví, které lze v uvedených případech označit za soudobou formu eklektismu. Klíčovou roli

sehrála zejména místní pozdně barokní a klasicistní architektura,[6] jejíž úlohu potvrzuje i Kühnův erudovaný příspěvek *Über bodenständige Architektur in Reichenberg.* Článek publikovaný roku 1909 v časopise *Wiener Bauindustrie Zeitung* se věnuje analýze průčelí libereckých měšťanských domů přelomu 18. a 19. století.[7] Tyto vlivy spoluvytvářely výsledné vzezření objektů, a přestože je secese zmiňována zejména v případě kostela „U Obrázku“, jako secesní lze označit všechny tři kostely. U sledovaných staveb ji můžeme spatřovat především v moderním tvůrčím principu i tvaroslovné skladbě. V rámci jejich formální stránky se secese projevuje jen minimálně a omezuje se pouze na několik izolovaných prvků (např. sanktusník kostela sv. Máří Magdaleny).

Oficiální razítko kapucínského konventu v Liberci.

To, že byl současníky tento přístup velmi kladně hodnocen, dokládá zmínka v Historických poznámkách k založení kláštera 1880–1910, uložených v SOA Litoměřice, kde je uvedeno, že: *„Severní Čechy jsou zavázány těmto známým architektům, kteří se ve svém díle vzdálili jak nepopulárním zastaralým tradicím, tak i excentričnosti moderního stylu a realizují zajímavé a přitažlivé stavby na poli profánní a církevní architektury“*.[8]

Velmi zajímavé a přínosné je srovnání kostela sv. Máří Magdaleny s kostelem sv. Antonína Paduánského, neboť oba téměř souběžně budované objekty vykazují řadu podobností, zejména v uspořádání a řešení interiéru, užití značně vysoké, armabetonové skořepinové klenby[9] a formálního provedení spojovací chodby mezi kostelem a farou. S kostelem „U Obrázku“ spojuje kapucínský kostel systém vnitřního temperování prostoru, jehož řešení však nedosahuje kvalit a sofistikovanosti vytápěcího systému kapucínského.

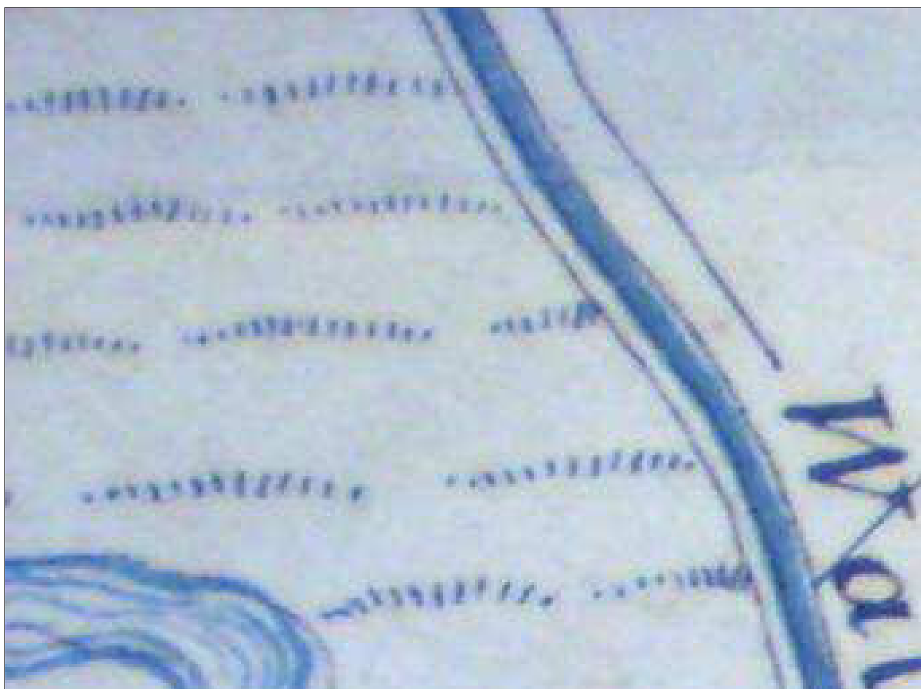
Všechny tři kostely měly společné označení „*Jubiläumskirche*“[10] vzhledem k době výstavby, která probíhala během oslav 60. výročí vlády císaře Františka Josefa I.

V roce 1906 byla v Liberci pořádána Německo-česká výstava,[11] jeden z nejvýznamnějších dobových podniků v monarchii. Zastoupeni zde byli svým dílem také Kühn s Fantou, coby tvůrci pavilonů Jablonecké[12] a Trutnovské pivnice.[13]

V pavilonu Jablonecké pivnice se projevilo technické uvažování autorů, osobitě kombinované s místní tradicí dřevěné architektury se zdůrazněnou tektonikou. Fasáda se vyznačovala geometrickým pojetím blízkým stylovému okruhu architekta Otto Wagnera. Naproti tomu Trutnovská pivnice byla drobnou dřevěnou stavbou barokizujícího výrazu a zároveň patrně jedinou prací Kühna a Fanty, na níž byl patrný částečný vliv florální secese. S tou byli architekti sice obeznámeni už z dob vídeňských studií, ale ve svých realizacích ji takřka neuplatňovali.

V roce 1909 Kühn s Fantou realizovali v Liberci ještě jeden výrazný objekt, tentokrát industriální, ve formách geometrické moderny velmi podobný stavbám skotského architekta Charlese Rennie Mackintoshe. Jednalo se o tkalcovnu firmy Johann Liebieg & Co. v dnešní Mlýnské ulici na západním okraji areálu někdejší Textilany. Konstrukční řešení tkalcovny bylo analogické k suterénním prostorám kostela sv. Máří Magdaleny.

Mimo Liberec Kühn s Fantou společně pracovali také na zámku v Malé Skále u Turnova, vile průmyslníka Felixe Czizka v Hejnicích[14] a rodinném domu pro dělníky z pily v Nové Vsi nad Nisou. Při přestavbě maloskalského zámku a stavbě Czizkovy vily vycházeli rovněž z místní pozdně barokní architektury, kterou citlivě doplnili soudobými architektonickými prvky (zahradní pavilony a schodišťová věž v areálu maloskalského zámku). V případě dělnického domu sloužila naproti tomu jako zdroj inspirace regionální lidová architektura.

Výřez mapy města z roku 1895 se zákresem původní mariánské kaple a domem 333-II.

Při zevrubnějším pohledu na pozdější samostatné práce obou tvůrců lze předpokládat, že Max Kühn řešil zejména jejich formální stránku a Heinrich Fanta se naproti tomu věnoval spíše technickému řešení.[15]

V poslední společné realizaci České eskomptní bance v dnešní ulici 1. máje v Liberci z roku 1912 se již jednoznačně projevuje tíhnutí ke klasicizujícím formám v předchozích stavbách spíše tušené. Zajímavým technickým prvkem je konstrukce krovů středních světlíků. Použitý materiál i řešení krovové konstrukce je shodné se systémem příhradových vazníků, který je užit v krovu kostela sv. Máří Magdaleny.

Pravděpodobně poslední společnou prací obou architektů se stal nerealizovaný návrh na liberecké krematorium z roku 1914. Monumentální centrální objekt vykazuje opět výrazně klasicizující tendence. S návrhem, publikovaným v časopise *Der Architekt,*[16] autoři obeslali soutěž vyhlášenou místní pobočkou spolku „*Die Flamme*".

Historie samotného kapucínského konventu, který je dobou vzniku zároveň nejmladším na našem území, se začala psát již během 70. let 19. století. Liberec se tehdy potýkal se značným nedostatkem duchovních a rovněž kapacita místních kostelů neodpovídala prudkému nárůstu obyvatel, kteří se v oblasti usadili během textilní konjunktury. Stále častěji se tedy objevovala myšlenka na zřízení třetího katolického kostela, který by řešil uvedený problém. Stavba tak významného objektu byla chápána jako veřejná věc. Zároveň se jednalo o finančně a organizačně velmi náročný podnik. Byly proto zakládány různé kostelní jednoty a fondy, ve kterých působili kromě kléru také reprezentanti obce. Iniciativy se chopila nejvýznačnější místní průmyslnická rodina Liebiegů. Již roku 1880 oznámil liberecký arciděkan Anton Hoffman ve farní kronice, že baronka Marie Paulina von Liebieg[17] zakoupila pro zbudování nového katolického kostela pozemek, původně

přináležející k domu čp. 183-III na úpatí Keilova vrchu. Protože byl pozemek pro tento účel příliš malý, přikoupila baronka sousední pozemek s domem čp. 333-III, jehož číslo popisné následně přešlo na kapucínskou rezidenci. K financování stavby byl založen Fond pro výstavbu třetího katolického kostela v Liberci, jenž měl být spravován magistrátem a jehož základ tvořila částka 4 000 zlatých. Tu k tomuto účelu odkázal ve své závěti Hoffmanův předchůdce a první liberecký arciděkan Franz Simm.

Původní mariánská kaple z roku 1735 (album fotografií SOA Litoměřice).

Duchovní kontinuita místa je poměrně dlouhá, neboť mimo uvedený dům se zde nacházela rovněž drobná kaplička zasvěcená Panně Marii. Byla vybudována na náklady libereckého měšťana Bernarda Riegera v roce 1735[18] a je zanesená ještě na kartografických materiálech z přelomu 19. a 20. století. Dle dochovaného vyobrazení se jednalo o prostou kapli na obdélném půdorysu se šindelovou střechou, situovanou mezi dvěma vzrostlými stromy. Z uvedené kaple by snad mohly pocházet dva druhotně osazené christologické reliéfy na boční stěně vstupní terasy, obrácené do zahrady.

Roku 1907 přichází do Liberce na postní kázání tyrolský kapucínský bratr Johann Engel z terciářského bratrstva, který trávil většinu času ve společnosti zbožné baronky Liebiegové a katechety Horschaka. Engel patrně přivedl baronku na myšlenku vybudovat v Liberci kapucínský hospic. Po návštěvě u světícího biskupa Frinda bylo rozhodnuto zajistit prošetření poměrů v Liberci. Bylo nutno zjistit, zda je situace příhodná pro uvedení kapucínského řádu, a také, zda bude záměr na zřízení kláštera pozitivně přijat veřejností. Tento bedlivý průzkum lokality před samotným schvalovacím procesem byl u kapucínů pravidlem a situace, kdy byla žádost o uvedení řádu provinciálem zamítnuta, nebyla nikterak výjimečná.[19] K oficiální žádosti byl připojen potřebný souhlas biskupa Schöbela z litoměřické diecéze, pod níž Liberec náležel, a dále podpora světícího biskupa Frinda[20] z Prahy. Předložením žádosti byl pověřen synovec baronky von Liebieg, baron Max von Gagern, sídlící v Innsbrucku. Gagern ji zde přednesl 10. srpna 1908 provinciálovi Angelovi Stummerovi von Wippenham a následně získal jeho souhlas ke zřízení kapucínského hospice s kostelem. Za provedení stavby se zaručilo litoměřické biskupství a přislíbilo zřízení prozatímního bydlení pro tyrolské kapucíny na biskupských pozemcích.

Již dva měsíce poté, 2. října 1908, přišli do Liberce tři kapucínští bratři, Innozenz Herzer z Weissensteinu-Würtenbergu, Agnell Kammerlander z Ahrentalu-Pustertalu a laický bratr Felix Lochmann (jenž je provázel jako kuchař), kteří se usídlili v domě čp. 333-III. Přestože se zřekli oficiálního příjmu, bylo smýšlení veřejnosti a její postoj ke kapucínům pod silným vlivem místního antiklerikálního tisku. Mimo to se museli potýkat také s radními, kteří nebyli myšlence na zřízení kapucínského konventu příliš nakloněni. Situace se však poměrně rychle změnila, zejména díky katechetní službě pro širokou veřejnost, jež kapucínům přinesla ocenění a oblibu v celém okolí.

V roce 1909 biskupská konzistoř informovala, že z finančních důvodů není možné věnovat se oběma realizacím zároveň (stavbě kostela a adaptaci provizorního bydlení), a tak bylo započato nejdříve se stavbou kostela. Provinciál Angelus ještě téhož roku odsouhlasil realizaci stavby dle předložených plánů a zaslal děkovný telegram libereckému arciděkanovi Buderovi.[21] Dne 18. října 1909 byly plány předloženy magistrátu, 24. října proběh-

la prohlídka stavební parcely a následně bylo 9. listopadu uděleno stavební povolení. Veřejnost se s plány kostela a konventu mohla seznámit v Severočeském muzeu (Nordböhmische Gewerbe-museum), kde byly vystaveny.[22]

K 1. lednu 1910 dosáhl fond pro stavbu kostela sumy 125 000 zlatých a o bohatou nadaci se ucházeli kromě kapucínů také jezuité, liguriáni a především lazaristé ze Štýrského Hradce, kteří dokonce získali podporu města. Baronce Liebiegové a arciděkanovi se však nakonec podařilo prosadit kapucínský řád. Dne 15. ledna 1910 povolilo místodržitelství v Praze usazení kapucínů z tyrolské provincie v Liberci a zřízení hospice. Byla však stanovena podmínka, že si nesmí nárokovat příspěvky z veřejných fondů a dobročinných darů. Vedení stavby bylo litoměřickou konzistoří svěřeno staviteli a zároveň magistrátnímu radovi Alfredu Hübnerovi, přestože postoj magistrátu k příchodu kapucínů byl ještě na konci roku odmítavý. Bez zajímavosti jistě není fakt, že autorem prvotní koncepce kostela byl bratr Linus Mörner z Mnichova, řádový architekt bavorské provincie,[23] jehož návrh byl svěřen k dopracování Heinrichu Fantovi a Maxi Kühnovi.[24]

Hübner s oběma architekty pracoval již na stavbě kostela Panny Marie „U Obrázku“ a sv. Antonína Paduánského. Právě předchozí spolupráce architektů v případě ruprechtických kostelů byla nepochybně hlavním impulzem, který vedl k jejich pověření vypracovat příslušné plány kapucínského kostela. Zadání návrhu kostela Kühnovi a Fantovi mohlo být také podpořeno jejich předchozí spoluprací s rodinou Liebiegů, pro kterou v této době navrhli v Liberci novostavbu již zmíněné tkalcovny v Mlýnské ulici a úřednický dům čp. 10-V v Josefinině údolí.

Krátce na to, 11. června 1911, mohl litoměřický biskup Josef Gross vysvětit kostel, jehož oficiální název zněl „*Kaiser Franz Josef Jubiläumskirche*“. Poté zbývalo vystavět

Kostel sv. Máří Magdaleny, dnešní stav.

Kostel sv. Máří Magdaleny kolem roku 1912 (album fotografií SOA Litoměřice).

rezidenci pro řádové bratry. Ta byla ještě téhož roku v rekordním čase dostavěna opět Alfredem Hübnerem dle plánu Maxe Kühna a Heinricha Fanty v posledním říjnovém týdnu. Celkové náklady na její zbudování činily 46 400 zlatých.

Stavbu kapucínského komplexu lze zasadit do kontextu výrazné dobové vlny moderních sakrálních staveb, které byly pro severočeskou oblast do značné míry příznačné. Souvisely s místní průmyslovou konjunkturou, jež zasáhla druhdy poměrně nevýznamná sídla (mj. lze uvést Zascheho starokatolický kostel v sousedním Jablonci nad Nisou, „Lutherburg" v Novém Městě pod Smrkem od architekta Bartninga či evangelické secesní kostely architektů Schillinga a Gräbnera v Hrobě a Duchcově).

Jak lze vypozorovat na dochovaných reliktech původní plánové dokumentace, uložené dílem v SOA Litoměřice a SOkA Liberec a dílem ve Stavebním archivu libereckého magistrátu, projekt konventu s kostelem doznal během samotné stavby řady změn. Zásadní roli hrály kromě finančního hlediska patrně také požadavky na rychlost stavby.

První blíže nedatovaný návrh pochází z roku 1909. Zachycuje budovu konventu na půdorysu písmene L. K jeho zadnímu traktu přiléhá kostel. Obě budovy tak spoluvytvářejí kompaktní areál, který je uzavřen ohradní zdí.

Dvoupodlažní konvent má při dvorním traktu zalomenou spojovací chodbu, která zároveň plní funkci ambitu. Chodba je v prvním patře otevřena arkádami do rajského dvora. Jednotlivá podlaží mělo spojovat schodiště situované na konci zadního traktu konventu. V přízemí konventu se nacházela, kromě jednotlivých pokojů bez blíže specifikovaných funkcí, také jídelna a koupelna. V suterénu byly umístěny sklepy, spižírna a rovněž skladiště otopu, neboť se již od počátku počítalo s použitím centrálního vytápění. V patře pak byly umístěny jednotlivé cely řeholníků.

Dispoziční řešení kostela se od finální realizace lišilo pouze minimálně. Hlavní rozdíl spočíval především v absenci jedné schodišťové věže při závěru a v umístění centrálního topení v suterénu pod bočními kaplemi, namísto pod kněžištěm.

Patrně ze stejné doby pochází nedatovaný variantní plán kostela, který se od výsledné realizace liší znatelněji. Chybí zde obě schodišťové věže u sakristie a mnišské oratoře v patře při presbyteriu. V zadní partii přízemní východní oratoře jsou situovány tři zpovědní cely a odlišný je rovněž počet bočních kaplí, kterých zde bylo naplánováno oproti současnému stavu deset. V prvních dvou kaplích při vstupu do kostela se počítalo pouze se zpovědnicemi, nikoli už s oltáři.

Tyto plány byly vzhledem ke svému pojetí pravděpodobně ještě silně ovlivněny prvotní kapucínskou předlohou Linuse Mörnera, vzhledem k řadě reminiscencí odkazujících na tradiční řádovou architekturu. Dispozice kostela byla ovlivněna bavorským prostředím, jež se zde projevilo užitím půdorysného typu *Wandpfeilerkirche* (kostel s valenou klenbou a vtaženými pilíři, mezi nimiž vznikají boční kaple).

Ze srpna a října téhož roku pochází další nerealizovaná varianta. Tento plán počítal se zachováním domu čp. 333-III, který měl být přefasádován, aby se vizuálně sjednotil s kostelem, přepříčkován a adaptován na hospic.

Zajímavý je plán ze srpna s pohledem na hlavní průčelí kostela a kláštera.[25] Na štítu kostela měla být umístěna figurální výzdoba, k jejíž realizaci nedošlo pravděpodobně z finančních důvodů. Jednalo se o ukřižovaného Krista na františkánském kříži ve velkém okně hlavního průčelí a blíže neidentifikovatelné postavy řádových světců po stranách štítu. Vzhledem k označení kostela jako Jubilejního by se snad, na počest panovnického páru, mohlo jednat o sv. Františka z Assisi a Alžbětu Duryňskou. Jinak měl vypadat také hlavní portál, jenž má na plánu složitěji profilované ostění s bohatou nadedveřní mříží. K 27. září 1909 je datován řez kostelem, který se od realizované varianty liší, kromě již zmíněného hlavního portálu, pouze v užitých detailech varhanní kruchty, kde jsou nad hlavicemi nosných pilířů naznačeny nerealizované reliéfy. Jejich tématika je však bohužel nejasná.

Hlavní průčelí, 20. léta 20. století.

Detail dedikační kartuše, dnešní stav.

Konvent svou formou do značné míry navazoval na specificky místní typ klasicistního domu. Jeho hlavní průčelí, obrácené do dnešní Jungmannovy ulice, je na plánu striktně osově komponováno. V centrální partii se nachází výrazný vstupní portál se supraportou a barokně profilovaným štítem uprostřed polovalbové střechy. Štít je členěn lizénami a půlkruhovým oknem uprostřed. Patro dělí do tří částí lizénové rámce a vpadlá pole s okny, přičemž největší je centrální část se třemi okny, svou šířkou odpovídající základně štítu.

Vnitřní uspořádání konventu dokumentují plány ze 4. října 1909. Základem byl trojdílný půdorys se zadním traktem. V přízemí byla za drobnou vstupní předsíňkou centrální hala se schodištěm do patra a vstupy do jednotlivých místností. Největší z nich byl tradičně refektář, situovaný vlevo od centrální haly, spojený kromě haly s kuchyní, ze které byl přístup do spižírny. Po pravé straně se nacházela hovorna sousedící s knihovnou, toalety, cela fortnýře a ještě jedna cela, sloužící patrně pro případ návštěvy představených řádu. V patře, které mělo sloužit jako dormitář, se uplatňuje trojtraktové řešení. Komunikační páteř, což bylo pro kapucínské konventy typické, tvoří střední chodba, kolem níž je deset mnišských cel a toaleta s koupelnou.

Na dalším dochovaném plánu z ledna 1910 je silueta průčelí kostela s nerealizovanou ohradní zdí areálu a drobným objektem veřejných toalet. Toalety s barokizujícím štítem měly být přisazeny k ohradní zdi a mezi dveřmi pánské a dámské části mělo být okénko ve tvaru tzv. volského oka. Nakonec však byly nápaditě umístěny pod terasu bočního vstupu do kostela, z níž vede také schodiště do zahrady.[26] Vzhledem k umístění veřejných toalet a podílu magistrátu při stavbě konventu lze uvažovat o možnosti, že část pozemků mohla sloužit jako veřejný park. Tuto domněnku podporují i dvě dochované fotografie spodní partie konventní zahrady s parkovou úpravou a lavičkami.[27]

Finální plány kostelní novostavby se nedochovaly kromě řezu a mírně modifikovaného půdorysu přízemí, reprodukovaného ve *Wiener Bauindustrie Zeitung* a publikaci Friedricha Rückera *Ing. Prof. Max Kühn*.[28] Naproti tomu jsou kompletně dochovány prováděcí

Hlavní průčelí, současný stav.

plány konventu z května 1911. Pro budovu konventu byl nakonec zvolen prostor uvnitř zahrady západně od sakristie kostela, s nímž je konvent spojen krytou spojovací chodbou. Je zde tedy uplatněno obdobné komunikační řešení jako v případě kostela sv. Antonína Paduánského v Ruprechticích. Bývalá kapucínská rezidence prošla od svého vzniku řadou adaptací, sloužila mj. dlouhou dobu jako školka a od roku 2000 coby domov pro matky s dětmi. Představu o původním řešení konventu si lze utvořit díky dochované plánové dokumentaci. Objekt s mansardovou střechou, který má spíše charakter vily, formálně vychází z vnějšího řešení kostela, ovšem v poněkud redukovanějších formách. Přístupný byl vchodem s předsazeným schodištěm, situovaným mezi dvěma okny uprostřed spojovací chodby s konventem, která byla později doplněna barokizujícím dřevěným portikem.

Zajímavé je řešení fasád konventu, neboť každé průčelí má odlišnou formu. Nejhonosnější je zákonitě hlavní průčelí obrácené do zahrady při Jungmannově ulici. Přízemí je členěno do tří okenních os s největším centrálním pravoúhlým oknem. Toto členění se opakuje i v patře a kompozice průčelí je završena barokně profilovaným štítem s oválným medailonem rámovaným festonem.

Západní průčelí obrácené do dnešní Metelkovy ulice je naproti tomu v partii přízemí a patra řešeno excentricky a symetrii zachovává pouze osově situovaný půlkruhový štít se třemi okenními osami.

Vzhledem ke konfiguraci terénu je zadní průčelí obracené k řece Nise tříetážové a symetricky řešené stejně jako hlavní průčelí. Završeno je trojúhelným štítem s půlkruhovým půdním okénkem. Nejprostší je nejméně pohledově akcentované průčelí se dvěma vikýři obrácené ke kostelu. Přízemí konventu na prováděcích plánech i dochovaných fotografiích pokrývá laťková konstrukce pro popínavé rostliny, které oživovaly jinak poněkud jednotvárné přízemní partie. Jednotlivá okna byla původně složena z menších tabulek vytvářejících pravoúhlý rastr.

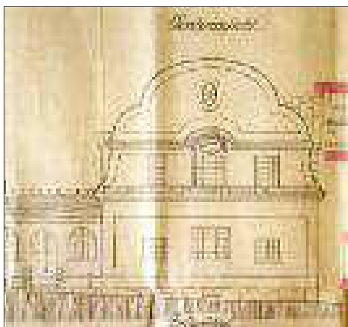
Budova konventu na archivním snímku z 20. let 20. století.

U vnitřního řešení objektu autoři zachovali trojdílnou dispozici předchozího návrhu. V přízemí se z postranní předsíně vstupovalo do centrální spojovací chodby, z níž vedly vstupy do jednotlivých místností. Na východní straně to byly dva pokoje, kabinet, toaleta a kuchyň přístupná dveřmi na konci chodby. Kuchyň byla spojena s protilehlou místností, největší v celém objektu, sloužící patrně jako refektář. Suterén zachovával členění přízemí a kromě sklepních prostor a skladiště dřeva a koksu zde byly situovány také dílny.

Také patro bylo členěno shodně. Vedle jednotlivých pokojů pro řeholníky se zde nalézala i hlavní umývárna s koupelnou a toaletou. Naproti schodišti do patra se nacházelo schodiště na půdu.

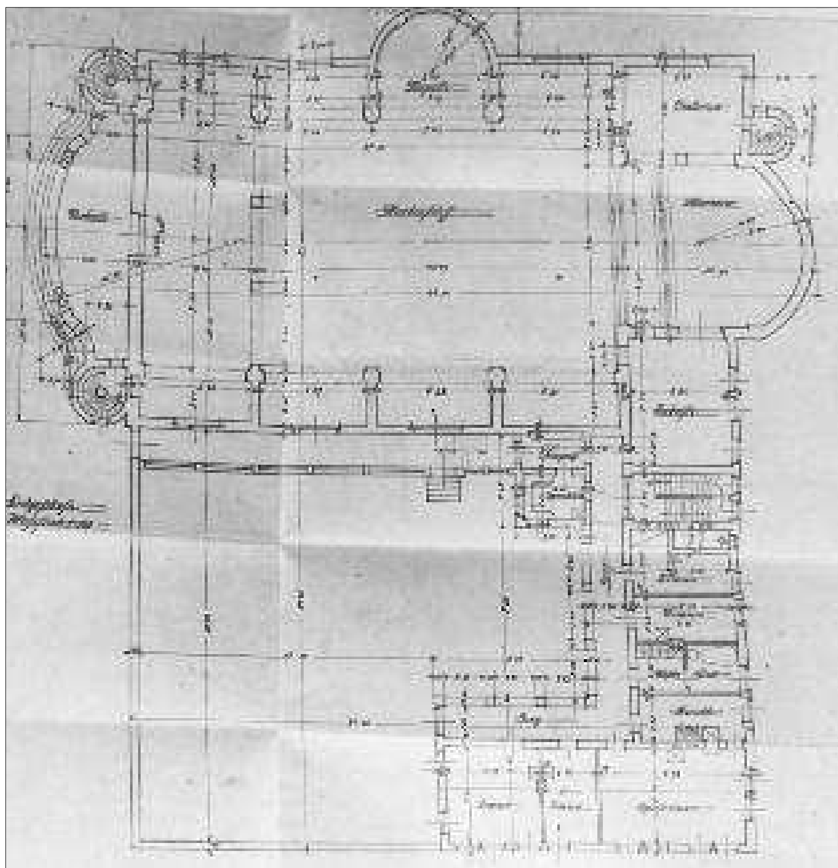
Realizovaná podoba kostela sv. Máří Magdaleny vychází z velkorysého hmotového rozvrhu, který je založen na stupňované plastičnosti a objemové individualizaci jednotlivých částí vytvářejících symetrickou jednotu. Jednolodní neorientovaná stavba s bočními kaplemi je uzavřena čtyřmi klenebními poli a půlkruhovým presbytářem, k němuž ze stran přiléhají sakristie a oratoř. Objekt je situován na parcele, která se prudce svažuje směrem od severu k jihu. Ačkoli se jedná o stavbu sakrální, je na její podobě patrná i řada prvků převzatých z profánní architektury (např. schodišťové věže).

Prostorná vysoko posazená terasa před kostelem, na niž se vystupuje po širokém schodišti s masivní balustrádou, dává ještě lépe vyznít reprezentativní monumentalitě této části kostela. Hlavní severní průčelí je definováno výrazným sloupovým portikem s postranními schodišťovými věžemi a fasádou, která se tyčí nad ním. Ve středu jinak plošně pojatého portikového štítu se nachází kamenná svisle oválná kartuše po stranách lemovaná florálním festonem a završená dvěma hlavami andělů, mezi kterými je vytesána dekorativně pojatá koruna nesená zdvojenou volutou.[29] V kartušovém poli byl původně umístěn dedikační nápis *„Kaiser Franz Josef Jubiläumskirche“.* Schodišťovými věžemi založenými na kruhovém půdorysu a ukončenými oplechovanými kupolemi se stoupá na varhanní kruchtu. Plocha fasády nad portikem je ve středu proražena monumentálním oknem uzavřeným převýšeným půlkruhovým obloukem. Prostor okna je dělen kamenným křížem s dvojitým břevnem. Fasádu dále jemněji člení lizény a vpadlá pole.

Hlavní průčelí konventu, výřez z prováděcí plánové dokumentace z května 1911 uložené v SOkA Liberec. Budova konventu, současný stav.

První varianta půdorysu kostela s konventem z roku 1909 (SOA Litoměřice).

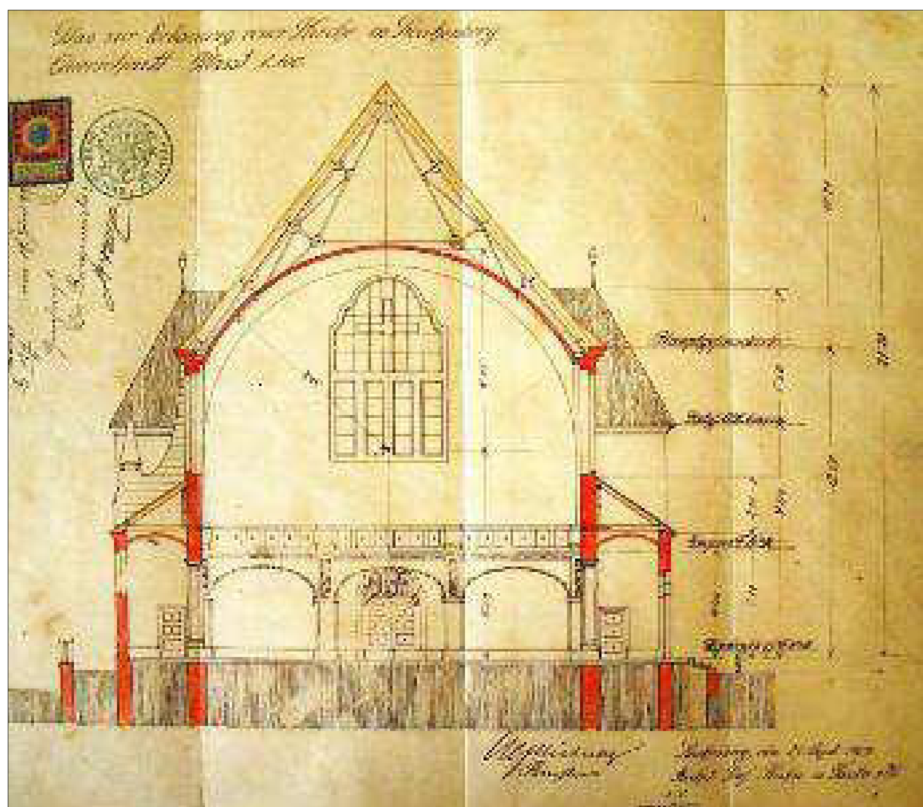
Architektonické pojetí hlavního kostelního průčelí, inspirované barokním tvaroslovím, přechází od jasně hmotově definovaného přízemí k jemně zvlněným obrysovým liniím vrchní části průčelí. Na spodní portikus se schodišťovými věžemi, jehož masivní tvary jsou rozvedeny do prostoru, navazuje odlehčená a zároveň monumentální kulisa fasády a štítu, která má daleko plošší řešení. Robustní působení hlavního průčelí se směrem nahoru zjemňuje. Dramatický barokní princip konvexně konkávní půdorysné linie přízemí je zklidňován a zároveň podtrhován horizontálním dělením fasády nad ním. Dochází tak k vyvážení a ustálení objemů a hmot, které jsou pevně ukotveny a jejichž vztahy jsou jasně definovány.

Díky svažité parcele a poměrně vysokému vyzdvižení terasy před hlavním průčelím je z bočních pohledů patrné, jak se stavba vypořádává s prudkým poklesem terénu od severu k jihu. Předsazená arkádová chodba, probíhající v úrovni suterénu po celé délce kostelní lodi, vyrovnává na západě vodorovnou linii přízemí. Je tvořena sedmi oblouky, které se směrem k presbytáři zvyšují. Tato krytá chodba na jižní straně ústí do suterénního prostoru kostela. Nad arkádami probíhá dlouhá terasa, na kterou se vstupuje z prostoru před

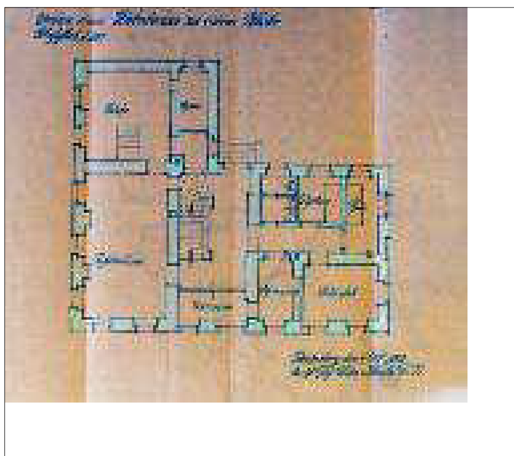

Nerealizovaný plán kostela s konventem, srpen 1909 (SOA Litoměřice).

hlavním kostelním průčelím a která vede do sakristie situované na západní straně presbytáře. Podél této boční terasy vede zábradlí z jednoduché tyčoviny, jehož podoba neodpovídá původní formě patrné na historických fotografiích.[30] Na východní straně kostela se brankou prochází na menší terasu. Z té je možný přístup jak do kostela bočním vchodem, tak i schodištěm do zahrady.[31] Terasa de facto zastřešuje přízemní prostor zbudovaný pod schody, ve kterém byly situovány veřejné toalety.

Nerealizovaný plán kostela, řez, září 1909 (SOkA Liberec).

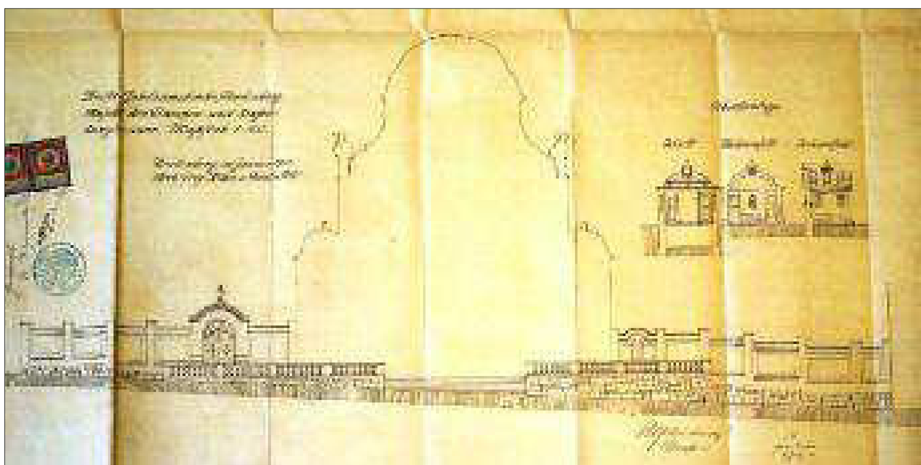

Nerealizovaný plán konventu. Půdorys přízemí z října 1909 (SOA Litoměřice).

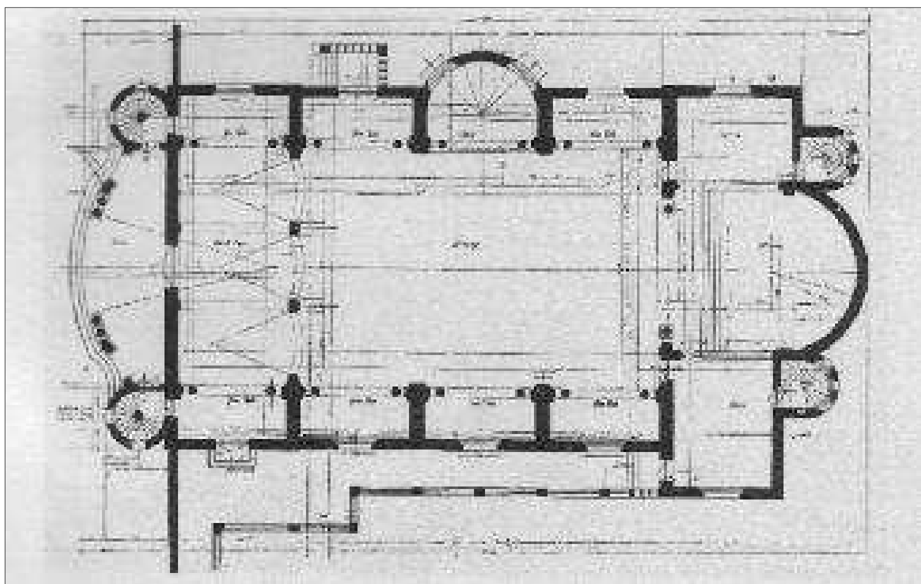
Jednotlivé objemy, z nichž je stavba složena, jsou patrné na bočních průčelích. Převýšená loď má sedlovou střechu a je završena oplechovaným sanktusníkem s dvojitým františkánským křížem a komínem na jižní straně. Střecha presbytáře je nižší, ve spodní části odsazená. Vnitřní členění hlavního prostoru na čtyři klenební pole je patrné i na exteriéru. Fasáda lodi je tedy dělena do čtyř částí, z nichž každá je artikulována vpadlým polem v lizénovém rámci a vysokým oknem na střední ose. Pod okny navazuje pultová střecha kryjící souvislý pás bočních kaplí. Jednotlivé kaple jsou opět definovány lizénovými rámci a středovými okny. Nejsevernější pole mírně předstupuje do stran, v jeho patře se nachází varhanní kruchta. Stejně zvýrazněna je i nejjižnější část přiléhající z obou stran k presbytáři, v jejímž přízemí je sakristie a v patrech jsou situovány oratoře. Na východní fasádě kostela vyčnívá půlkruhově uzavřená mariánská kaple, zakončená zvoncovitou oplechovanou střechou.

Trojicí oblých hmot – středním presbytářem a dvěma přilehlými schodišťovými věžemi – je dána základní podoba jižního průčelí. Věžemi se vystupuje k oratořím v patře, z levé oratoře je pak možné pokračovat dále na krov. Suterénní část pod presbytářem je značně převýšena a prolomena dvěma vysokými okenními otvory. Pod těmito okny předstupuje pás kamenného obložení, který probíhá podél obvodu spodní části celé stavby. Obloženy jsou také terasové zdi před hlavním průčelím kostela.

Mezi budovou konventu a kostelem je situována přímá spojovací chodba, která ústí do suterénu pod západní oratoří. V polovině chodby se nachází hlavní vstup do hospice

Nerealizovaný plán ohradní zdi a záchodového přístavku, leden 1910 (SOkA Liberec).

Mírně modifikovaný půdorys přízemí kostela publikovaný v knize F. Rückera Ing. Prof. Max Kühn.

s předsazeným dřevěným vchodem. Hospic stojí, stejně jako kostel, v prudkém svahu. Ze severní strany je dvoupodlažní, naopak z jihu a západu trojpodlažní (suterénní prostor vyrovnává nerovnost terénu). Vnitřní dispozice je trojtraktová se střední chodbou a schodištěm v severní části. Dekor fasády je střídmý, využívající několik motivů z kostelních fasád.

K areálu patří i rozsáhlá zahrada, jejíž původní koncepce však není vinou dlouhodobého zanedbávání údržby příliš patrná. Parkově upravená část byla pravděpodobně přístupná nejen členům řádu, ale také veřejnosti. Součástí zahrady byl i ovocný sad a květinové a zeleninové záhony.[32]

Pohled na boční vstupní terasu s veřejnými toaletami na archivní fotografii z roku 1912 (album fotografií SOA Litoměřice) a současný stav.

Celkový dojem byl ještě umocněn sochařskou výzdobou. V zahradě mezi vstupní brankou a hospicem bylo pod stromem na kamenném soklu osazeno barokní sousoší sv. Jana Nepomuckého s andělem. Zemský patron v rozevlátém rouchu vzpínal ruce k modlitbě a nakláněl se k dětské figuře anděla, která držela jeden z jeho atributů, pravděpodobně staroboleslavské paládium.[33]

Pohled z lodi na hlavní oltář, vlevo původní kazatelna. Stav kolem roku 1912 (album fotografií SOA Litoměřice).

Klenba hlavní lodi a pohled z lodi na hlavní oltář, současný stav.

Okno oratoře a dochovaná mřížka topného průduchu, současný stav.

Další socha v blízkém okolí kostela byla umístěna v rohu vstupní terasy, nalevo od hlavního průčelí a branky, kterou se prochází do zahrady. Jednalo se o dřevěný polychromovaný krucifix, který byl svrchu chráněn lomenou stříškou a v úrovni terénu doplněn květinovou výzdobou. Socha byla v 70. letech 20. století přenesena na hřbitov k libereckému kostelu Nalezení svatého Kříže, kde se nachází dodnes.

Do interiéru kostela se vchází z vyvýšené terasy sloupovým portikem, z něhož vede hlavní vstup do lodi a dvoje boční dveře do schodišťových věží. Vstupuje se dřevěným zádveřím, jež má odnímatelné prosklené výplně. Po obou stranách zádveří bývaly umístěny mramorové kropenky na svěcenou vodu s dekorativně pojatou vrchní částí a půlkruhovým lavabem.[34] První klenební pole u vstupu má plochý strop. Vyčnívají z něj kovové traverzy, které vynášejí varhanní kruchtu.[35] Tento prostor se do lodi otvírá trojitou arkádou.

Podélná stavba kostela je v úrovni přízemí členěna osmi bočními kaplemi. Sedm z nich je plochostropých a jedna klenutá. Vstupy do kaplí jsou rámovány přímým překladem neseným po stranách vždy jedním předsazeným sloupem a pilastrem.[36] Sloupy jsou železobetonové, inspirované toskánským řádem. Na střední ose kaplí je vždy proraženo půlkruhově uzavřené okno, které tvarově vychází z barokního tzv. termálního okna. Horizontální překlad, který završuje vstup do kaplí, je zároveň římsou, jež obíhá interiér kostela podél celé lodi. Přítomnost korunní římsy v relativně nízké vzdálenosti od úrovně podlahy dodává kostelnímu interiéru zcela atypický nádech. Od tradičního architektonického členění stěny je zde zcela upuštěno. Pata klenby je nasazená velmi nízko a převýšená klenba se rozpíná do výšky i šířky. Tohoto působivého efektu je dosaženo užitím dobové moderní technologie, s jejíž pomocí bylo možno zkonstruovat železobetonovou skořepinu, která je zavěšena na ocelových táhlech. V interiéru se tak, podobně jako u hlavního průčelí kostela, uplatňuje přechod od jasně hmotově členěného přízemního pásu k odhmotněnému a provzdušněnému završení prostoru.

Z pravidelného obdélného tvaru lodi vystupuje na levé straně již zmíněná mariánská kaple. Zabírá šířku jednoho pole a převyšuje ostatní kaple, které jsou uzavřeny rovným překladem. Ten probíhá i mariánskou kaplí, nad ním však je otevřený půlkruhový průhled. V něm stávaly tři, pravděpodobně dřevěné, postavy Kalvárie – uprostřed Kristus na kříži, po stranách Marie a sv. Jan. Napravo od mariánské kaple bývala dřevěná kazatelna.

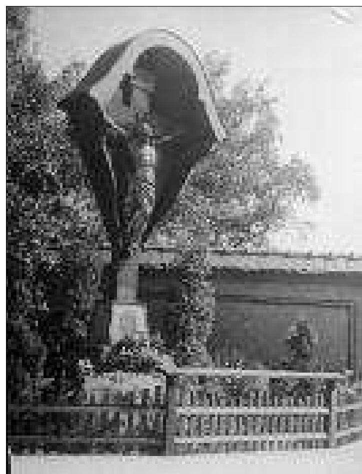
Další sochařská výzdoba se nacházela na vrcholcích dvou sloupů předsazených před stěny presbytáře v úrovni vítězného oblouku. Na pravém sloupu stávala dětská figura anděla s křížem a na levém sloupu anděl s kotvou. Jednalo se pravděpodobně o štukové sochy symbolizující Víru a Naději.[37] Presbytář byl od lodi oddělen nízkou dřevěnou ote-

víratelnou přepážkou ve formě balustrády a jeho prostor byl osvětlen z přilehlých místností. Ty se do presbytáře otvíraly rozsáhlými okny s posuvnými okenicemi. Po pravé straně v úrovni přízemí se nacházela sakristie, v patře nad ní byla situována oratoř. Oratoře byly také na protější straně, v přízemí i v patře, přičemž přízemní sloužila pro řeholníky.[38]

Z přízemních oratoří se točitými schodišti sestupuje do suterénních prostor, které sloužily pravděpodobně jako sklad dřeva a koksu. Vysoká místnost pod presbytářem je završena přímým překladem s vystupující mříží kovových průvlaků a nosnic. Ty jsou podpírány železobetonovými čtvercovými pilastry. V menší suterénní místnosti, přibližně pod úrovní vítězného oblouku, byl umístěn mohutný kotel vyrobený firmou Breitfeld & Daněk,[39] z něhož vycházela soustava dlouhých rour ústících do podlahy kostelní lodi. Tento systém podlahového vytápění byl na svou dobu neobvyklý a technologicky značně vyspělý. Progresivní byl nejen samotný systém, ale také jeho užití v sakrální stavbě.

Pozoruhodné je rovněž technické řešení krovu ovlivněné soudobou industriální architekturou. Pro konstrukci krovu nad kostelní lodí bylo poměrně atypicky užito oceli. Poměrně časně se zde objevuje systém tzv. příhradových vazníků. Konstrukce je sestavena ze dvou protilehlých trojúhelníků, které jsou uvnitř pospojovány svislicemi a příčkami vytvářejícími trojúhelníkovou soustavu. Konstrukční prvky vazníku jsou spojeny v tzv. styčníku (v místě dotyku) pomocí nýtovaných styčníkových plechových desek. Výhodou příhradových vazníků je kromě nízké finanční náročnosti a rychlého průběhu stavby také možnost řešit i střechy mimořádně velkého rozpětí, jako v tomto případě. Jednotlivé vazníky jsou spojeny ocelovými vaznicemi. Ve vaznících jsou uchycena ocelová táhla, na kterých je zavěšena skořepinová klenba.

Detail hlavního oltáře a krucifix u ohradní zdi konventu, 30. léta 20. století (album fotografií SOA Litoměřice).

Z původního vybavení kostela se do současné doby nedochovalo téměř nic. Jediným dokladem je relikt hlavního oltáře, jehož podoba je sice neúplná, nicméně poskytuje alespoň základní představu o měřítku, užitém materiálu, tvaru a barevnosti. Velmi nápomocnou se stala složka ze SOA Litoměřice, která obsahuje album dobových fotografií.[40] Najdeme zde mimo jiné vyobrazení jednotlivých oltářů, štukové a dřevěné sochařské výzdoby interiéru, lavic, kazatelny, varhan nebo kropenek. To dokládá, že mobiliář tvořil s architekturou kostela stylově homogenní celek – tzv. Gesamtkunstwerk.

Mariánská kaple, archivní fotografie z roku 1912 (album fotografií SOA Litoměřice).

Ikonografie oltářů, která má v rámci každé církevní stavby stěžejní význam, byla v případě libereckého kostela tvořena v závislosti na dvou hlavních myšlenkových zdrojích. Jedním byla prezentace kapucínského řádu a jeho svatých, druhým pak oslava císaře, jehož jméno kostel nesl.[41]

Každá z osmi bočních kaplí byla na jižní straně, tedy blíže k presbyteriu, vybavena oltářem a na opačné straně zpovědnicí (výjimkou byla mariánská kaple, která se svým půlkruhovým půdorysem vyčleňuje z pravidelné kostelní stavby). Společným jmenovatelem jednotlivých oltářů bylo užití tmavého dřeva se zlacenými řezbářskými detaily. Tento barevný kontrast vypovídal o zjevné inspiraci převzaté z barokního církevního mobiliáře.

Hlavní oltář, svým měřítkem i výzdobou nejvýraznější, byl edikulového typu. Ve střední převýšené části se nacházel oltářní obraz s výjevem z hostiny v domě Lazarově, při níž Máří Magdalena pomazala Ježíšovi nohy librou drahého oleje. Tento námět vyjadřoval nejen její kajícnost, ale sloužil také jako předobraz Kristova utrpení.[42] K ploché střední části přiléhala po stranách nakoso posazená boční křídla s dvojicemi kanelovaných sloupů se stylizovanými iónskými hlavicemi. Mezi těmito sloupy stály dřevěné figury apoštolů, nalevo sv. Petra a napravo sv. Pavla. Oltář byl osvětlen systémem pospojovaných drobných žároviček.[43]

Také tvary oltářů v bočních kaplích nejblíže k presbyteriu byly inspirovány architektonickým tvaroslovím. Pod dřevěným baldachýnem neseným dvojicí sloupů stála vyřezávaná postava světce. V levé kapli to byla postava sv. Františka, v opačné kapli sv. Alžběty Duryňské. František z Assisi, zakladatel františkánského řádu, jehož třetí větev tvoří kapucíni, byl zpodoben ve společnosti zvířat – ptáka, zajíce, laně a dalšího, blíže neiden-

Mariánská kaple, současný stav.

Varhaní kruchta, současný stav.

Ocelový krov kostela z příhradových vazníků.

tifikovatelného tvora. Divoká zvířata prý v jeho přítomnosti krotla a dokonce ho i poslouchala.[44] František, s delšími vlasy a vousy, byl oděn v řeholní háv, přepásaný v pase cingulem. Na ruce mu seděl pták a u nohou se choulila ostatní zvířata.

Pod baldachýnem protějšího oltáře stávala socha sv. Alžběty Duryňské, patronky chudých. Alžběta byla zobrazena v dlouhém šatě s pláštěm a bílou rouškou přehozenou přes vlasy. Na hlavě měla výraznou korunu. Z rohu hojnosti nabízela plody spoře oděnému žebráku sedícímu u jejích nohou. Přítomnost sv. Františka a sv. Alžběty na oltářích byla zásadní nejen z hlediska církevního, ale i politického. Proklamovala oslavu a stálou přítomnost císařského páru v místech nejvýznamnějších, tedy nejblíže k hlavnímu oltáři.

Následující dvojice bočních oltářů se značně lišila. Na levé straně totiž z půdorysu vystupuje kaple Panny Marie, v níž je oltář umístěn nikoli na boku, nýbrž na středu.[45] Oltář byl trojosý, se střední edikulou, v níž stála socha Madony s dítětem. V bočních částech, uzavřených rovným překladem neseným dvojicí sloupů, stávaly sochy světců. Z dobových fotografií se je bohužel nepodařilo identifikovat, jednalo se však o mužskou (nalevo) a ženskou (napravo) figuru, obě snad v řeholním oděvu.

V protější kapli zasvěcené Srdci Ježíšovu stával již méně zdobně pojatý oltář s ústředním dekorovaným medailonem, v němž se nacházela reliéfní polopostava Krista. Figura byla zobrazena z čelního pohledu s pravou rukou žehnající a levou ukazující na odhalené hořící srdce uprostřed hrudi. Srdce bylo od antických dob považováno za centrum rozumu, víry, milosti, lásky a milosrdenství a úcta k Ježíšovu srdci se rozvíjela od středověku.[46]

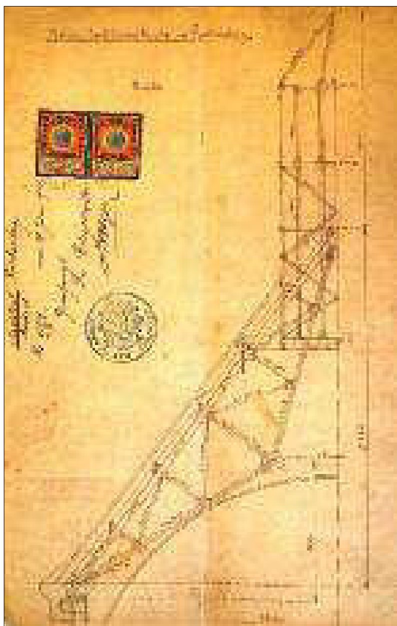
Následující dvojice oltářů měla totožné formální pojetí, opět se středním oválem vyplněným reliéfem. Celkové řešení však bylo jednodušší než u předcházejících oltářů,

s prostou menzou a retáblem zakončeným dřevěným křížem. V levé kapli byl zobrazen sv. Antonín Paduánský, františkánský světec, misionář a kazatel, který býval nazýván „kladivem kacířství“.[47] Polopostava světce v řádovém hávu třímala dětskou figuru Krista.

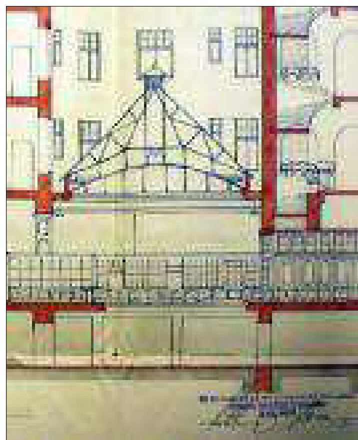
Naproti se nacházel oltář sv. Fidela ze Sigmaringenu, prvního mučedníka kapucínského řádu. Fidelis byl soudním radou, později řeholníkem, kterému bylo pro jeho nevraživost vůči nepoctivosti přezdíváno „advokát chudých“. Zpodoben byl v dlouhém plášti, v ruce meč a ostnatý kyj, tedy zbraně, jimiž byl zabit.[48]

Na poslední dvojici oltářů, které se nacházely pod varhanní kruchtou, byla namísto reliéfů malovaná plátna rustikálního charakteru. Vlevo byl zobrazen sv. Josef na mýtině u lesa, držící pravděpodobně rozkvetlou berlu. Na protějším oltáři se nacházel obraz Panny Marie s dítětem a dvěma klečícími figurami po stranách. Detaily malby nejsou z fotografie zcela patrné, zdá se však, že Madona podává mužské postavě vlevo růženec. Vzhledem k existenci řady církevních bratrstev rozvíjejících se pod záštitou libereckých kapucínů lze předpokládat, že tyto oltáře byly zřízeny bratrstvem sv. Josefa a Růžencovým, či Mariánským bratrstvem.[49]

Ke shrnutí ikonografie oltářů lze dodat, že jednotlivé dvojice mají vždy stejné formální pojetí, které se směrem k hlavnímu oltáři stává bohatším, zdobnějším a plastičtějším. Vysledovat lze také souvislosti protilehlých postav: Josef a Marie – opatrovník a matka Kristova, Antonín a Fidelis – zapálení zastánci a šiřitelé víry, Marie a Kristus – matka a syn, oba milující a trpící, František a Alžběta – nejen jmenovci císařského páru, ale také představitelé kazatelské činnosti a služby potřebným. Sv. František je spolu se sv. Antonínem Paduánským a dalšími patronem kapucínského řádu.[50]

Plán krovu z června 1911 (SOkA Liberec).

Výřez plánu k domu čp. 79-III (dnešní budova ČSOB) na třídě 1. máje v Liberci z června 1911. Kühn řešil krovy světlíků na identickém principu příhradových vazníků jako krov u kostela sv. Máří Magdaleny.

Kapucínský hospic s kostelem sv. Máří Magdaleny je významným dokladem liberecké sakrální architektury prvních dekád 20. století. Realizovaná podoba kostela je zajímavým konglomerátem inspirovaným soudobou obytnou a industriální architekturou. Pozoruhodné je především využití tehdejších technologických novinek, zejména ocelového krovu a systému podlahového vytápění.

Kostel s hospicem jsou dílem předních severočeských architektů, kteří se podíleli na četných realizacích nejen v Liberci, ale i širokém okolí. I přes necitlivé zacházení se do současnosti dochoval celkový historický rozvrh, proporce a členění areálu. Původní je také řada prvků jako okenní, či dveřní výplně, dle kterých by bylo možné doplnit chybějící části. Velkorysý urbanistický plán, ale i řada uměleckořemeslných detailů podtrhuje význam této liberecké památky, o kterou by mělo být pečováno s náležitou zodpovědností a úctou.

Poznámky:

1 Namísto termínu klášter je zde užito správnějšího pojmu hospic, kterým se označovaly menší kapucínské konventy, jejichž představeným byl superior. Tak tomu bylo i v případě Liberce.

2 Kapelle für Reichenberg, Entwurf von den Architekten M. Kühn und Heinrich Fanta, Der Architekt 11, 1905, taf. 78.

3 Zatím nejucelenější příspěvek věnovaný této pozoruhodné sakrální stavbě představuje bakalářská práce Jana Dostalíka, viz Jan Dostalík, Poutní kostel Panny Marie „U Obrázku“ v Liberci-Ruprechticích (bakalářská práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně), Brno 2006.

4 V deníku Reichenberger Zeitung (Kapellenbau „Beim Bilde“, Reichenberger Zeitung, 25. 3. 1906) je stylové východisko kostela U Obrázku označováno poměrně trefným a výstižným termínem *modern Barockstil*, který lze bezezbytku vztáhnout i na kapucínský klášter. Identickým způsobem, ovšem tentokráte za použití gotických prvků, je pojat kostel sv. Antonína v Ruprechticích, jenž by mohl být označen termínem moderní gotika.

5 Pfarrkirche in Ruppersdorf, Wiener Bauindustrie Zeitung 30, 1913, s. 166–169, taf. 39.

6 V souvislosti s kapucínským kostelem se v uvedeném deníku Reichenberger Zeitung doslovně píše o: *„…Formensprache an die Reichenberger heimischen Formen des Späten Barock…“* a rovněž v Historických poznámkách k založení kláštera 1880–1910, se vzhledu kostela týká zmínka: *„Der Aufbau lehnt sich in seiner Gliederung an die guten Reichenberger Formen des Späten Barock…*“

7 Max Kühn, *Über bodenständige Architektur in Reichenberg*, Wiener Bauindustrie Zeitung 16, 1909, s. 131–147.

8 *„Nordböhmen verdankt den beiden ruhrigen Architekten, deren Kunstrichtung sich eben so weit von den ausgefahrenen Geleisen veralterter Traditionen entferet, wie von der Exzentrizität modernster Stilsucher, schon manches anziehende u. interessante.“* SOA Litoměřice, fond Kapucíni Liberec 1877–1950, Historické poznámky k založení kláštera 1880–1910, karton č. 1., s. 24.

9 Beton pronikal do sakrální architektury ze soudobých industriálních objektů. Jeho obliba spočívala zejména v ekonomické efektivitě při stavbě a technických možnostech, které poskytoval. S jeho užitím se můžeme setkat na řadě staveb v Čechách, na Moravě i ve Slezsku. Jen namátkou lze jmenovat Zascheho Starokatolický kostel v Jablonci nad Nisou (1901), Gessnerův kostel sv. Cyrila a Metoděje v Psychiatrické léčebně v Kroměříži (1909), kostel redemptoristů v Plzni (1912), Hilbertův kostel sv. Jana Nepomuckého ve Štěchovicích (1912) či kostel Neposkvrněného početí Panny Marie v Brně (1913).

10 Titul jubilejní stavby propůjčoval císař po posouzení žádosti C. K. Ministerstvem kultu a vyučování.

11 Arnold Erhard (ed.), Deutschböhmische Ausstellung (kat. výstavy), Reichenberg 1906.

12 Hügelrestaurant der Gablonzer Brauerei auf der Deutsch-bömischen Ausstellung in Reichenberg. Von den Architekten Kühn & Fanta, Der Architekt 12, 1906, taf. 94.

13 Miloslava Melanová, Liberecká výstava 1906, Liberec 1996, s. 56–57.

14 Herrenhaus Felix Czijžek v. Smidaich in Haindorf, Wiener Bauindustrie Zeitung 29, 1912, s. 408–411, taf. 94, 95.

15 Velmi zajímavý je v této souvislosti Fantův samostatný návrh přestavby kaple sv. Jana Nepomuckého v Liberci-Janově Dole, který má blízko k předchozím společným sakrálním realizacím. Viz *Projekt zum Umbau der Kapelle in Johannesthal. Schule: Architekt K. K. Prof. Heinrich Fanta (Reichenberg*), Wiener Bauindustrie Zeitung 31, 1914, taf. 47.

16 Wettbewerb: Feuerbestattungshalle in Reichenberg. Architekten Professoren Max Kühn Z. V. und Heinrich Fanta Z. V. in Reichenberg, Der Architekt 20, 1914–1915, taf. 60.

17 Baronka Maria von Liebieg byla silně nábožensky založená a patřila mezi nejvýznamnější církevní donátory v Liberci. Z její iniciativy byl např. v letech 1884–1887 vybudován kostel sv. Vincence z Paoli na Jánském vrchu, tvořící duchovní zázemí blízkému dělnickému domu firmy Liebieg.

18 Josef Dobiáš, Liberecké chrámy, Liberec 1983. s. 22.

19 P. Vavřinec Rabas, Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století, Praha 1937, s. 60.

20 Pražský světící biskup Václav Antonín Frind se mj. také významně angažoval při stavbě kostela sv. Antonína Paduánského v Ruprechticích a v roce 1909 světil jeho základní kámen.

21 Arciděkan Buder prosadil spolu s baronkou Liebiegovou příchod kapucínů do Liberce i přes četné výhrady církevních a městských hodnostářů. V historických poznámkách k založení kláštera je dokonce arciděkan označován jako „*…der ein beredter Anwalt der Kapuziner…*“.

22 Jubiläumskirche in Reichenberg, Reichenberger Zeitung, 19. 11. 1909.

23 SOA Litoměřice, fond Kapucíni Liberec 1877–1950, (pozn. 4).

24 V tomto případě se jednalo o poněkud atypický způsob vypracování projektu, který souvisí patrně s pozdní dobou stavby. Kapucíni stavěli své kláštery a hospice dle předem daných řádových regulí, kdy všechny projekty byly vypracovávány bez výjimky řádovými staviteli, a na rozdíl od ostatních církevních společenství nevyužívali služeb architektů, kteří nebyli příslušníky řádu.

25 Termínu klášter je zde užito s ohledem na plán, na němž je hospic označen jako *kloster*.

26 Nedatovaný plán uložený v SOkA Liberec, AM Liberce díl 13, Církevní záležitosti, Kostel sv. Maří Magdaleny 1909–1916 – Jubilejní stavba kostela za finančního přispění Marie Pavlíny Liebiegové (2 svazky), inv. č. 102, sign. 42, kart. 17.

27 SOA Litoměřice, fond Kapucíni Liberec 1877–1950, Album fotografií Imagines Ecclesiae et Hospitii Capucinorum Reichenbergiensium A.D. 1912 (1912–1950), inv. č. 41, mimo karton.

28 Friedrich Rücker, *Ing. Prof. Max Kühn*, Wien–Berlin 1930, tab. 7.

29 Stejný motiv zdvojených andělských hlaviček se objevuje v interiéru mezi poprsnicemi varhanní kruchty.

30 Původní zábradlí bylo (vždy na ose mezi jednotlivými oblouky kryté chodby) členěno kamennými sokly, mezi nimiž probíhala dekorativní výplň z tyčoviny se středovým ornamentem.

31 Terasa a schodiště byla původně obehnána balustrádou s kamennými kuželkami. Do současnosti se zachovaly pouze jejich fragmenty sesuté pod terasou.

32 Květinová výzdoba hrála u libereckých kapucínů důležitou roli. Interiéry kostela i konventu jsou na řadě dobových fotografií doslova přesyceny květinovými dekoracemi. Bohatá byla také dekorace oltářů, a to zvláště při církevních svátcích.

33 V kapucínském albu fotografií, uloženém v SOA Litoměřice, je pod snímkem sousoší poznámka, že bylo renovováno roku 1934. Je možné, že bylo do zahrady přeneseno později, nikoli tedy hned po založení hospice. Jeho další osud po odchodu kapucínů z kláštera zatím není znám.

34 V současnosti je zachována pouze jedna z vrchních částí kropenky po pravé straně zádveří. Jejich původní podoba je patrná z fotografické dokumentace uložené v SOA Litoměřice.

35 Varhany byly v 50. letech 20. století z kostela odstraněny a roku 1963 je biskupská konzistoř v Hradci Králové prodala za 80 000 Kčs farnímu kostelu v Dolních Bojanovicích, kde se nacházejí dodnes. Zdroj: http://www.farnostdolnibojanovice.com/farni_kronika.htm (vyhledáno 10. 5. 2008).

36 Tento architektonický motiv uplatnil poprvé pravděpodobně Michelangelo, a to na arkádách paláce Konzervátorů na Kapitolském náměstí v Římě (1563–1584).

37 Víra a Naděje spolu s Láskou jsou tři křesťanské ctnosti. Nejčastěji bývaly zobrazovány jako ženské postavy, viz James Hall Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění, Praha 1991, s. 289, 483.

38 Jedná se o novodobou aplikaci tradičního kapucínského mnišského oratoria, neboť řeholníci se dle řádových statut nemohli zúčastňovat bohoslužeb s laiky. V 17. a 18. století bylo oratorium situováno za kněžištěm.

39 Jeho dochované části jsou v současnosti umístěny v prostoru zádveří.

40 Na sledu historických fotografií je patrný proces stavby kostela a kláštera, dále vnitřní vybavení obou staveb nebo zahrady. Album obsahuje také četné fotografie z procesí, mší či veřejných oslav církevních svátků. Dokumentuje tak nejen život kapucínů, ale i širší křesťanské komunity, která byla úzce spojena s kostelem.

41 Z dopisu baronky Liebiegové městskému magistrátu z 19. 3. 1880 se dozvídáme, že kostel bude postaven k poctě sv. Máří Magdaleny a pojmenován Kaiser Franz Josef Jubiläumskirche. SOkA Liberec, AM Liberce díl 13, Církevní záležitosti, Kostel sv. Maří Magdaleny 1909–1916 – Jubilejní stavba kostela za finančního přispění Marie Pavlíny Liebiegové (2 svazky),inv. č. 102, sign. 42, kart. 17.

42 Jan Royt, Slovník biblické ikonografie. Praha 2006, s. 150.

43 Výzdoba hlavního oltáře se měnila v souvislosti s církevními výročími. Například na svátek Panny Marie býval oltářní obraz překryt barevnou textilií a před ní byla umístěna soška Madony s Ježíškem, o Vánocích pak figura samotného Jezulátka. Oltář tak plnil funkci podobnou divadelní scéně. Výrazná byla také jeho květinová výzdoba.

44 Hall, s. 142.

45 Vystupující boční mariánská kaple je typickou součástí architektonické skladby kapucínských kostelů. Pokud nebyl kostel orientován, bývala kaple situována vždy na východní straně, jak je tomu i v tomto případě.

46 Royt, s. 270.

47 Donald Attwater, Slovník svatých, Praha 1993, s. 53.

48 Milan M. Buben, Encyklopedie řádů, kongregací a řeholnických společností katolické církve v českých zemích, III. díl, I. svazek: Žebravé řády, Praha 2006, s. 377.

49 Za cenné informace týkající se problematiky kapucínské ikonografie autoři příspěvku děkují prof. PhDr. Ing. Janu Roytovi.

50 Buben, s. 359.

Prameny:

SOA Litoměřice, fond Kapucíni Liberec 1877–1950, Historické poznámky k založení kláštera 1880–1910, inv. č. 1, karton 1.

SOA Litoměřice, fond Kapucíni Liberec 1877–1950, Stavba kostela a kláštera 1909–1917, inv. č. 27, kart. 3.

SOA Litoměřice, fond Kapucíni Liberec 1877–1950, Album fotografií – Imagines Ecclesiae et Hospitii Capucinorum Reichenbergiensium A.D. 1912 (1912–1950), inv. č. 41, mimo kart.

SOkA Liberec, AM Liberce díl 13, Církevní záležitosti, Kostel sv. Maří Magdaleny 1909–1916 – Jubilejní stavba kostela za finančního přispění Marie Pavlíny Liebiegové (2 svazky), inv. č. 102, sign. 42, kart. 17.

Stavební archiv magistrátu města Liberec, složka domu čp. 333-II.

Stavební archiv magistrátu města Liberec, složka domu čp. 79-III.

Literatura

1. Periodika:

Der Architekt

Kapelle für Reichenberg, Entwurf von den Architekten M. Kühn und Heinrich Fanta, Der Architekt 11, 1905, taf. 78.

Hügelrestaurant der Gablonzer Brauerei auf der Deutsch-bömischen Ausstellung in Reichenberg. Von den Architekten Kühn & Fanta, Der Architekt 12, 1906, taf. 94.

Weberei der Firma Joh. Liebig & Co. in Reichenberg, Architekten Professoren Kühn und Fanta, Der Architekt 15, 1909, taf. 42.

Grundriss der Baumwollspinnerei G. Liebig & Co. in Reichenberg. Architekten Professoren Kühn und Fanta, Der Architekt 15, 1909, 44.

Projekt für eine Baumwollspinnerei in Reichenberg, Der Architekt 15, 1909, 47–48.

Wohnhaus in Reichenberg, Der Architekt 15, 1909, 79–80.

Wettbewerb: Feuerbestattungshalle in Reichenberg. Architekten Professoren Max Kühn Z. V. und Heinrich Fanta Z. V. in Reichenberg, Der Architekt 20, 1914–1915, taf. 60.

Reichenberger Zeitung

Kapellenbau „Beim Bilde“, Reichenberger Zeitung, 25. 3. 1906, s. 5.

Jubiläumskirche in Reichenberg, Reichenberger Zeitung, 19. 11. 1909.

Reichenberger Seelsorge-Nachrichten

Kaiser Franz Josef I. Jubiläumskirche in Reichenberg, Reichenberger Seelsorge-Nachrichten 10. 6. 1911.

Wiener Bauindustrie Zeitung

Kühn, Max, Über bodenständige Architektur in Reichenberg, Wiener Bauindustrie Zeitung 26/16, 1909.

Kaiser Franz Josef I. – Jubiläumskirche in Reichenberg, Wiener Bauindustrie Zeitung 28, 1911, s. 152–153, 156, taf. 33.

Kaiser Franz Josef I. – Jubiläumskirche in Reichenberg, Wiener Bauindustrie Zeitung 29, 1912, s. 405–407, taf. 97, 98.

Herrenhaus Felix Czijžek v. Smidaich in Haindorf, Wiener Bauindustrie Zeitung 29, 1912, s. 408–411, taf. 94, 95.

Beamtenwohnhaus der Firma Joh. Liebig & Co., Wiener Bauindustrie Zeitung 29, 1912, s. 411, taf. 99.

Pfarrkirche in Ruppersdorf, Wiener Bauindustrie Zeitung 30, 1913, s. 166–169, taf. 39.

Skizze zu den Fabriksbautender firma Liebig & Co. In Reichenberg, Wiener Bauindustrie Zeitung 31, 1914, s. 253.

Projekt zum Umbau der Kapelle in Johannesthal. Schule: Architekt K. K. Prof. Heinrich Fanta (Reichenberg), Wiener Bauindustrie Zeitung 31, 1914, taf. 47.

2. Kartografické materiály:

Karte des Bezirkes Reichenberg; Plan von Reichenberg, Reichenberg 1894.
Moment-Orientierungs – Plan der Stadt Reichenberg, Reichenberg 1900?
Plan der Stadt Reichenberg, Reichenberg 1858.
Plan von Reichenberg, entworfen vom Stadtbauamte, 1895.
Plan von Reichenberg, Reichenberg 1910?
Stadtplan von Reichenberg, Reichenberg 1925.

3. Ostatní:

Attwater, Donald, Slovník svatých, Praha 1993.
Buben, Milan M., Encyklopedie řádů, kongregací a řeholnických společností katolické církve v českých zemích, III. díl, I. svazek: Žebravé řády, Praha 2006.
Dobiáš, Josef, Liberecké chrámy, Liberec 1983.
Dostalík, Jan, Poutní kostel Panny Marie „U Obrázku“ v Liberci-Ruprechticích (bakalářská práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně), Brno 2006.
Erhard Arnold (ed.), Deutschböhmische Ausstellung (kat. výstavy), Reichenberg 1906.
Hall, James, Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění, Praha 1991.
Melanová, Miloslava, Liberecká výstava 1906, Liberec 1996.
Procházka, Josef, Liberecké kostely – informační publikace, Liberec 1946.
Rabas, Vavřinec, Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století, Praha 1937.
Royt, Jan, Slovník biblické ikonografie, Praha 2006.
Rücker, Friedrich, Ing. Prof. Max Kühn, Wien – Berlin 1930.
Schwarz, Walter, 35 Jahre Tiroler Kapuziner in Reichenberg (1911–1946), in: Jeschken-Iser-Jahrbuch, Nürnberg 1998.
Vlček, Pavel – Sommer, Petr – Foltýn, Dušan, Encyklopedie českých klášterů, Praha 1997.

Internetové zdroje

http://www.farnostdolnibojanovice.com/farni_kronika.htm

Schneiderova vila v Jablonci nad Nisou

Petr Freiwillig
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci

Dvacet meziválečných let Československé republiky zanechalo v tváři Jablonce nad Nisou výraznou stopu. Vedle nejvýznamnějších veřejných staveb (Zascheho kostel Nejsvětějšího Srdce Ježíšova a konstruktivistická polyfunkční radnice Karla Wintera) byla postavena řada vil a rodinných domů. Funkcionalistické vily Háskova a Schmelowského od Heinricha Lauterbacha a Kantorova od Heinricha Kulky jsou již nejen mezi odbornou veřejností známy a ceněny.[1] Vedle nich však vznikalo větší množství domů v tradicionalistickém, konzervativnějším duchu, ke kterému německé prostředí Jablonce nad Nisou přece jen více inklinovalo. Někde mezi radikálními funkcionalisty a tradicionalistickým proudem (reprezentovaným v Jablonci pozdní tvorbou Roberta Hemmricha)[2] stojí realizace jabloneckého architekta Rudolfa Güntera. Zatímco jeho městské nájemní domy se vyznačují dynamickou expresivitou, rodinné domy a vily jsou poměrně konzervativní, nevybočující výrazněji z dobové stavební produkce. Významnou výjimkou je expresivní vila, kterou v pouhých 27 letech navrhl pro Fritze a Olgu Schneiderovy. Její plány byly stavebnímu úřadu předloženy ke schválení 7. 5. 1929 a následně bylo 29. 5. 1929 vydáno stavební povolení. Stavbu realizovala místní firma Ing. Ulbrich und Sohn. Dne 7. 4. 1930 proběhla úspěšně kolaudace a 18. 4. 1930 pak bylo domu přiděleno číslo popisné.[3]

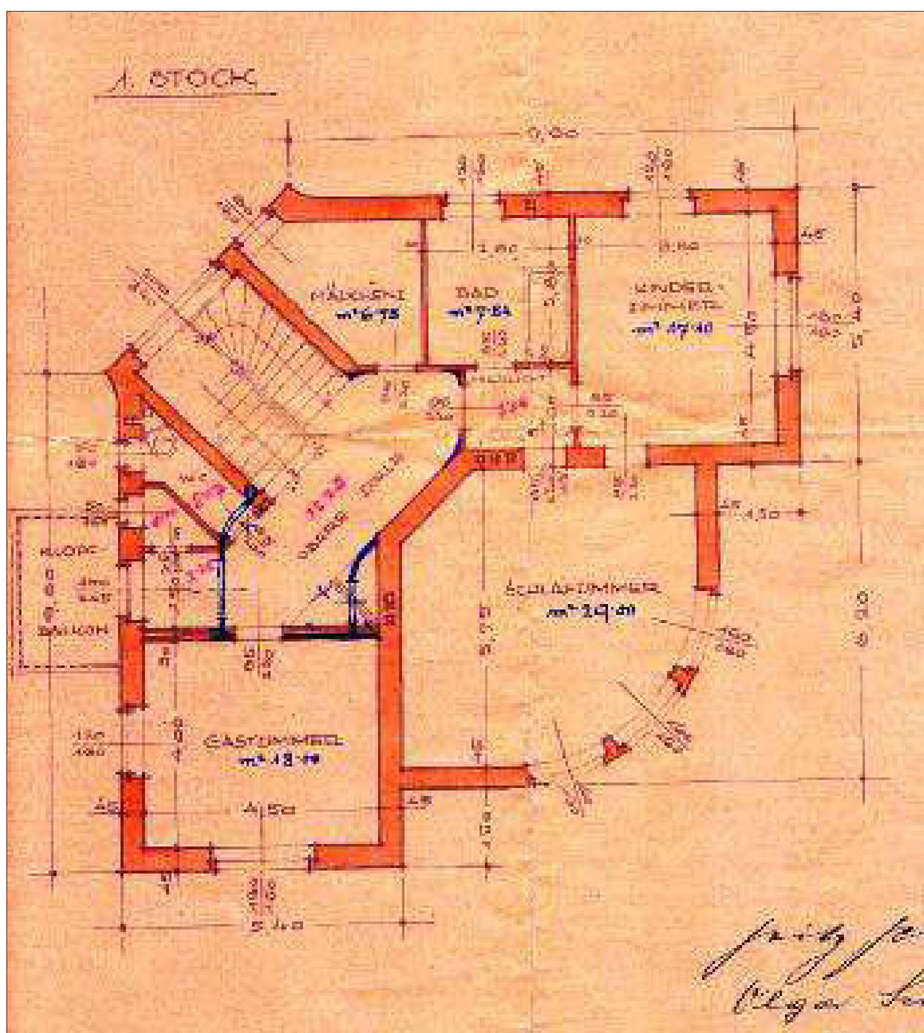

Celkový pohled na jihozápadní průčelí (foto Petra Šternová).

Vila krátce po dokončení na jaře 1930
(fotoalbum turnovského stavitele Vladimíra Krýše).

Vila se nachází ve východní části původního katastru města, ve smíšené zástavbě tvořené rodinnými a nájemní domy a drobnými výrobními provozy.[4] Pro území rozdělené pravoúhlým uličním rastrem byly zpracovány zastavovací plány v letech 1883–1889.[5] Vila je svou polohou v rohu rozlehlé zahrady na nároží ulic V Luzích a Zlatá vůči svému okolí poměrně dominantní. K tomu přispívá gradovaná symetricky rozložená hmota domu navozující dojem důstojnosti. Dům má jedno podzemní a dvě nadzemní podlaží. Postaven je na členitém půdorysu s dvoukřídlou dispozicí. Obě symetrická křídla na východní a severní straně svírají patrový rizalit tvarovaný do segmentového oblouku. Před něj předstupuje mohutná terasa stejného tvaru přístupná z úrovně terénu jednoramenným zužujícím se schodištěm. Pohledově výrazné schodiště je situováno v jedné ose se vstupními dveřmi do obývacího pokoje, oknem do ložnice v patře a vůči rizalitu inverzně prohnutým tělesem komína. Valbovou střechu křídel kryjí červené eternitové šablony kladené na koso. Nad severním a východním okapním průčelím prostupují střechu vždy tři trojúhelné vikýřky s dvoukřídlými okny. Střecha rizalitu je rovná, krytá pásovou lepenkou. Slouží jako horní terasa lemovaná zábradlím z kovaných proplétaných prutů. Rizalit se středním vstupem je ve zvýšeném přízemí pětiosý, v patře ho pak člení tři okenní osy. Terasu a schodiště ohraničuje jednoduché zábradlí z kovaných prutů, na dolní hraně schodiště ukončené ve dvou čtyřbokých žulových pilířích. Terasa a vysoký sokl domu jsou

Půdorys 2. NP s podpisy stavebníků. Stavební archiv Městského úřadu v Jablonci n. N., složka čp. 2912.

vyzděny z žulového kvádrového zdiva. Zeď terasy po stranách schodiště prolamují vždy tři malá čtvercová okénka s mřížemi prosvětlující suterén. Obě křídla v severovýchodním nároží propojuje schodišťový trakt, v němž je umístěn zadní vchod a nad ním úzká okna prosvětlující schodiště. Ve středu severního průčelí se nachází hlavní vstup do domu přístupný po žulovém schodišti vedoucím na vstupní verandu. Její střecha, vynášená čtyřmi pilíři a masivním kladím, slouží jako balkon. Na něj vedou dveře z chodby v patře a lemuje ho zábradlí tvarované stejným způsobem jako na horní terase. Prostor mezi pilíři byl asi v 60.–80. letech 20. století vyzděn a opatřen sklobetonovými okenními výplněmi a novými vstupními dveřmi. Dnes tak slouží jako zádveří. Fasádu horizontálně člení soklová římsa, výrazná jednoduše profilovaná patrová římsa obíhající po celém obvodu budovy a římsa korunní. Mezi ní a střechou probíhá nízká půdní nadezdívka z režného cihelného zdiva. Z téhož materiálu je vyzděno i konkávně prohnuté komínové těleso

rytmizované čtyřmi svislými vpadlinami. Z jeho středu vystupuje apsida krytá půlkuželovou stříškou z falcovaného plechu. V apsidě je umístěn vchod na horní terasu. Fasádu rizalitu dále tvaruje parapetní a nadokenní průběžná římsa v patře. Z líce fasády rizalitu vystupují po stranách oken vždy tři vodorovné římsy nad sebou. Typický prvek stylu art deco se uplatňuje i na vnitřním schodišti. Okenní a dveřní otvory rámují šambrány, ve zvýšeném přízemí rizalitu navíc s klenáky. Omítka objektu je původní hladká, probarvená ve hmotě. Na ploše fasády má béžový odstín, římsy, šambrány a sokl na dolní terase jsou v barvě terakoty. Stavba je v soklové římse v levém rohu západního štítového průčelí signována „ARCH. GÜNTER". Okenní a dveřní výplně jsou autentické, u okna v přízemí v západním štítovém průčelí se dochovala vnější žaluzie s dřevěnými lamelami. Dřevěná dvojitá okna mají původní otvírací a ventilační mechanismy.

Komínové těleso je vůči rizalitu inverzně prohnuté. Do stavebních plánů bylo dokresleno dodatečně (foto Petra Šternová).

Interiér je dispozičně rozvržen pro bydlení rodiny s dětmi, s pokoji pro služku a pro hosty. V suterénu přístupném zadním vchodem nebo z haly ve zvýšeném přízemí se nacházela prádelna, kuchyně, pokoj, sklepní a skladovací prostory a také WC. V suterénu v prostoru pod terasou je studna. V minulosti zde byl umístěn kotel pro vytápění domu, jehož expanzní nádrž se zachovala v podkroví. Ve zvýšeném přízemí bylo v severním křídle situováno zádveří, šatna, hala, pánský pokoj a WC. V traktu spojujícím obě křídla se nachází dřevěné dvojramenné protisměrné schodiště. Jeho ramena a táflované zábradlí je formováno v odvážných eliptických křivkách a svým výrazem se hlásí ke stylu art deco. Bezezbytku tak naplňuje slova britského architekta činného v hnutí Arts and Crafts M. H. Baillieho Scotta: *„Je dobře schodiště řešiti tak, aby bylo v souhlase s celým domem".*[6] Schodiště patří k nejhodnotnějším prvkům interiéru. Ve východním křídle se nacházela kuchyně, spíž, přípravna a jídelna. Východní a severní křídlo funkčně propojuje obloukový rizalit s bohatě prosvětleným obývacím pokojem situovaným na jih. Středními posuvnými dvoukřídlými dveřmi z něj lze vstoupit na dolní terasu a po schodišti dále do zahrady. Z pánského pokoje a jídelny je přístupný rovněž posuvnými

Olivy z bílé mosazi a původní dřevěné žaluzie (foto Petra Šternová).

Dynamicky modelované schodiště s prvky stylu art deco (foto Petra Šternová).

Detail zábradlí schodiště do podkroví (foto autor).

dvoukřídlými dveřmi s tabulkami ze zabroušeného skla. V patře severního křídla se nacházel pokoj pro hosty, chodba, předsíňka se vstupem na balkon a WC, ve spojovacím traktu pak schodiště pokračující dále do podkroví. Ve východním křídle byl pokoj pro služku, předsíňka, koupelna a dětský pokoj. V rizalitu se nalézala ložnice přístupná z chodby a dětského pokoje.

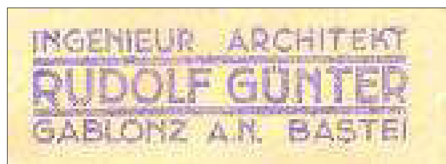
V interiérech jsou dochovány původní kryty radiátorů s art decovým ornamentem, vnitřní parapety a dřevěné obložení okenních mechanismů. Dřevěné posuvné i otvíravé dveře včetně kování z bílé mosazi jsou rovněž v intaktním stavu. Další součásti vnitřního vybavení dodaného libereckou firmou Brüder Stinka, se bohužel nezachovaly. Patřila k němu i mramorem obložená kamna v obývacím pokoji od firmy F. J. Schwarz z Raspenavy.[7]

Zahradu o výměře 2 606 m^2 obíhá plot s betonovou podezdívkou. Vjezdová brána je situována při severozápadním rohu zahrady. Tvoří ji tři betonové pilíře, mezi kterými jsou dvoukřídlá vrata a vstupní branka z proplétaných kovaných prutů s identickým motivem jako na zábradlí horní terasy. Dvě dvojice pilířů jsou umístěny na zaobleném nároží oplocení a další dva pak u jižní vstupní branky nacházející se v jihozápadním rohu zahrady. V levém z nich jsou pozůstatky poštovní schránky. Kliky, kování a oplocení zachovávají tvarosloví použité na domě. Na západní straně bylo oplocení později proraženo druhou bránou. Zahrada je zatravněná, se záhony v blízkosti domu a solitérními dřevinami a křovinami. Před dolní terasou byla v pozdější době vybudována nízká ohradní zídka z žulového kvádrového zdiva, která se do zahrady nenásilně začlenila.

Rudolf Günter se narodil 9. 9. 1902 v Jabloneckých Pasekách a zemřel 11. 1. 1984 ve Stuttgartu. Po studiu na měšťanské škole v Jablonci nad Nisou (1913–1916) pokračoval na vyšší průmyslové škole v Liberci, kde v roce 1921 maturoval s vyznamenáním. Poté se zapsal na pražskou německou techniku a Akademii výtvarných umění, kde studoval u Josefa Gočára. Studia ukončil v roce 1924, kdy nastoupil k libereckému architektovi Maxu Kühnovi. V této době vstoupil do Metznerbundu (svazu německých výtvarných umělců). U architekta Kühna setrval čtyři roky a od roku 1928 působil jako samostatný architekt v Jablonci n. N. Před rokem 1935 byl zvolen předsedou jablonecké pobočky Metznerbundu a spoluzaložil Svaz sudetoněmeckých architektů se sídlem v Liberci. V roce 1935 byl delegován na olympiádu konanou o rok později v Berlíně. Zde spolupracoval s architektem Georgem Steinmetzem na výstavbě olympijské vesnice. V Berlíně se zdržel až do roku 1943 a již jako vládní stavební rada zde pracoval pro Luftwaffe, projektoval letiště, hangáry a provozní budovy. Mezi lety 1943–1945 působil jako ředitel výstavby města Jablonce n. N. Tehdy připravil několik velkorysých projektů, například školního městečka u přehrady ve Mšeně nad Nisou, či nového jabloneckého nádraží. Dne 26. 7. 1945 byl zařazen do odsunu, v Německu se pak věnoval zejména urbanismu. Od roku 1949 pracoval jako vedoucí stavebního oddělení Sdružení jabloneckého průmyslu v Gothě. V této době projektoval novou výstavbu zničené Gothy a Drážďan, pro vysídlené Němce připravil plány nových sídel v prostoru Durynského lesa. Působil též jako vedoucí referent stavebního úřadu ve Waltershausenu a podílel se na obnově Stuttgartu, kde se stal v roce 1952 stavebním radou. Věnoval se převážně projektům škol a školských zařízení. Již jako vrchní stavební rada odešel v roce 1966 do penze. Zpracoval zastavovací plán pro město Neugablonz, které bylo po válce postaveno pro vysídlence z Jablonecka (dnes městská část Kaufbeurenu ve Švábsku) a územní plány pro města Schwäbische Gmünd a Santa Fé v Argentině. Günter zůstával aktivní zejména mezi vysídlenci, připravoval výstavy, spoluzaložil Galerii jabloneckých umělců v Neugablonz a sedm let byl předsedou Leuteltovy společnosti.[8]

Fotografie Rudolfa Güntera kolem roku 1932 z knihy Josefa Wolfa Ingenieur Architekt Rudolf Günter Gablonz a. N., München 1932.

Razítko Rudolfa Güntera.

Günterova tvorba na našem území je soustředěna především v Jablonci nad Nisou a jeho okolí. Vedle tradičněji pojatých rodinných domů v Jablonci n. N., Kokoníně, Rychnově u Jablonce n. N. a Liberci nebo spořitelny v Huti[9] je třeba zmínit zejména jablonecké

realizace nájemních domů. Jedná se o Linkeho dům čp. 544 v Komenského ulici, Štěpánkův dům čp. 156 v Pražské ulici a Kolbeho domy čp. 91 a 2186 v Palackého ulici.[10] Stavby pochází stejně jako Schneiderova vila z počátku 30. let 20. století a na všech je již znát výrazný autorský rukopis. Jmenovaným městským domům s obchody v parteru je společná expresivní modelace hmoty. Zvláště Linkeho dům čp. 544 se vyznačuje až organickým dynamismem. Konkávně prohnuté východní průčelí mu dává hravý a neotřelý výraz. Oblíbeným Günterovým motivem je nárožní věž a také celoplošný kabřincový obklad fasády (domy čp. 156 a 544). Jde o dobově módní prvky, přesto je velmi zajímavá podobnost Linkeho domu s palácem peněžního ústavu Riunione Adriatica di Sicurta v Ústí nad Labem od Fritze Lehmanna z roku 1929. Strukturou povrchů, invenčním využitím stavební parcely a rozložením hmot dosahuje Günter silného výrazu. Zejména na nepravidelném svažitém pozemku na nároží Pražské a Sadové ulice (dům čp. 156) prokázal svůj urbanistický cit. „Mendelsohnovsky“ zaoblené nároží Štěpánkova domu zde tvoří elegantní dominantu pohledově exponovaného prostoru.

Od roku 1946 sloužila Schneiderova vila jako jesle. V době existence jeslí proběhly adaptace vnitřních prostor, které přizpůsobily dispozici jejich provozu. Z vnějšku se pozdější úpravy omezily na vyzdění vstupní verandy s okny ze sklobetonových tvárnic, proražení druhé vjezdové brány v oplocení zahrady a stavbu ohradní zídky před terasou. Od 80. let 20. století až donedávna zde bydlela rodina s dětmi v pěstounské péči. Správcem vily je Centrum intervenčních a psychosociálních služeb Libereckého kraje, vlastníkem Liberecký kraj. Zahradu vlastní Pozemkový fond České republiky.

Schneiderova vila je pozoruhodná nejen osobou svého tvůrce oceňovaného již současníky, ale především jako vynikající ukázka meziválečné architektury, která kombinuje tradicionalistický střízlivý výraz s expresivním, a přesto v konečném vyznění klidně působícím rozložením hmot. Motiv obloukového rizalitu má své analogie v italských vilách, naopak k regionální tradici se dům jasně hlásí použitím žulového kvádrového zdiva na soklu a tělese terasy. Celková kompozice je důsledně symetrická, ve své podstatě přísně klasická. Vila se vyznačuje vysokou mírou autenticity zahrnující nejen dům, ale také bránu, oplocení a zahradu. Z těchto důvodů byla v roce 2009 navržena na zápis do Ústředního seznamu kulturních památek České republiky.

Poznámky:

1 Srov. Jan Strnad a kol., Kapitoly ze stavebního vývoje Jablonce nad Nisou, Jablonec nad Nisou 2004, s. 136 an., též Pavel Halík (ed.), Slavné vily Libereckého kraje, Praha 2007, s. 108 an., 119 an.

2 Jistým vyvrcholením Hemmrichova bohatého díla je působivá továrna Schowanek v Jiřetíně pod Bukovou dostavěná v letech 1935–1938. Výrazově silná monumentální stavba je komponována v duchu moderního klasicismu.

3 Stavební archiv Městského úřadu v Jablonci n. N., složka domu čp. 2912.

4 Tento typ zástavby s promísením dílen, továrních objektů, zahrad a nájemních a rodinných domů je pro Jablonec n. N. charakteristický. Je důsledkem malovýrobního a konjunkturálního charakteru bižuterní výroby, kterou se zabývaly desítky drobných výrobců.

5 Srov. August Klamt, Städtebauliche Entwicklung, in: Rudolf Lodgman – Erwin Stein (eds.), Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper, Band 6, Gablonz a. N., Berlin 1930, s. 53.

6 Mackay Hugh Baillie Scott, Dům a zahrada, Praha 1910, s. 76. Myšlenky hnutí Arts and Crafts se ve středoevropském prostoru šířily zejména prostřednictvím německého teoretika architektury Hermanna Muthesia a jeho zásadní práce „Das englische Haus“, vydané v roce 1904. Ta v prvních desetiletích 20. století významně ovlivnila středoevropskou modernu a její chápání rodinného bydlení.

7 Srov. Josef Wolf, Ingenieur Architekt Rudolf Günter Gablonz a. N., München 1932.

8 Srov. Rudolf Günther, Josef Zasche, Lebensbild eines Architekten, München 1971, též Rudolf Tamm, Rudolf Günther, in: Künstler aus dem Jeschken-Isergebirge, Böbbingen 1988, s. 270 an.

9 Srov. J. Wolf, Ingenieur architekt Rudolf Günter.

10 Popisy a hodnocení jednotlivých objektů srov. NPÚ ÚOP v Liberci, Hana Luštická, Jablonec nad Nisou, Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století, výzkumný úkol NPÚ č. 402. Též srov. Hana Luštická, Architekti a stavitelé předválečného Jablonce n. N., Sborník NPÚ ÚOP v Liberci, 2006, s. 124 an.

Prameny:

NPÚ ÚOP v Liberci, Hana Luštická, Jablonec nad Nisou. Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století, výzkumný úkol NPÚ č. 402.

Stavební archiv Městského úřadu v Jablonci n. N., složka domu čp. 2912.

Literatura:

Günther, Rudolf, Josef Zasche, Lebensbild eines Architekten, München 1971.

Halík, Pavel (ed.), Slavné vily Libereckého kraje, Praha 2007.

Klamt, August, Städtebauliche Entwicklung, in: Lodgman, Rudolf – Stein, Erwin (edd.), Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper, Band 6, Gablonz a. N., Berlin 1930.

Luštická, Hana, Architekti a stavitelé předválečného Jablonce, Sborník NPÚ ÚOP v Liberci, 2006, s. 124 an.

Scott, Mackay Hugh Baillie, Dům a zahrada, Praha 1910.

Strnad, Jan a kol., Kapitoly ze stavebního vývoje Jablonce nad Nisou, Jablonec nad Nisou 2004.

Tamm, Rudolf, Rudolf Günther, in: Künstler aus dem Jeschken-Isergebirge, Böblingen 1988.

Wolf, Josef, Ingenieur architekt Rudolf Günter Gablonz a. N., München 1932.

Kino Máj v Doksech

Erika Zemenová
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci

Na katastrálním území pětitisícového města rozprostírajícího se na břehu Velkého rybníka, od 50. let všeobecně známého pod jménem Máchovo jezero, se nachází několik kulturních památek. Veskrze se jedná o artefakty lidové architektury a sakrálního umění. Jen málokdo z místních si však uvědomí, že město Doksy se může pyšnit ještě jednou hodnotnou pamětihodností.[1] Zhmotněným svědkem časů poměrně nedávno minulých je na svou dobu atypický a do dnešní doby stále moderně vyznívající objekt kina Máj.

S odstupem několika desetiletí se architektura 50., 60. či 70. let a její jednotlivé projevy dostávají do popředí zájmu odborné veřejnosti. Jedním dechem je však nutno dodat, že žádné jiné pozůstatky architektonické produkce kteréhokoli časově více vzdáleného uměleckohistorického období tolik nerozdělují odbornou i laickou veřejnost. Zářným dokladem je kausa dnes již neexistujícího nákupního střediska Ještěd/Tesco v Liberci. Navzdory předešlým větám je možné konstatovat, že taková kontroverze se dokského kina netýká, protože je v odborné literatuře přijímáno poměrně pozitivně.

Badateli nabízí studium tohoto objektu příkladnou ukázku všech základních typů pramenů. Objekt sám se dochoval do dnešní doby s nezměněnou funkcí, v základním hmotovém uspořádání a materiálovém složení zůstal prakticky intaktní. Drobnější úpravy se týkaly interiérů a byly víceméně autorské. Navíc se dochovala takřka kompletní projektová dokumentace. Posledním, ale neméně hodnotným informačním zdrojem, je správce kina pan Lojrich – zosobněná paměť veškeré existence kina od jeho výstavby až dodnes.

Když v roce 1952 původní dokské kino vyhořelo, město se potýkalo s neexistencí společenského prostoru pro veřejnost, který by byl adekvátní pro tehdejší komunistickou propagandu. Doksy obývalo tou dobou přibližně 4 400 obyvatel a další z řad rekreantů se k nim léto co léto připojovali. Na nutnost vybudovat nové kino s jevištěm, přednáškovým sálem a bytem pro správce proto apelovali i tehdejší straničtí představitelé města: „Je samozřejmé, že takovému množství obyvatel nemohou vyhovovati stávající osvětová zařízení... zejména v době budování socialismu, která podmiňuje převýchovu člověka v člověka socialistického.“[2] Ponechme ale stranou budování ideologické a přejděme k budování architektonickému, ačkoliv se v tomto období jedná o víceméně spojené nádoby.

Po vlně kritiky ekonomicky nákladných a honosných staveb v duchu socialistického realismu v polovině 50. let se mohli i čeští architekti po letech hermetického uzavření za železnou oponou porozhlédnout po nových východiscích architektury také v cizině. Vyvrcholením těchto nových tendencí u nás byl všeobecný úspěch československého pavilonu na světové výstavě EXPO 1958 v Bruselu. Znovunarozeným dítětem je také tvorba interiérů. Úzká spolupráce architektů s výtvarníky různých uměleckých oborů částečně nahrazovala nedostatky průmyslového designu. V oživování vnitřních prostor se často uplatňovaly materiály jako sklo, keramické obklady, textilie i přírodní materiály.

Odkaz bruselského úspěchu se odrazil také v podobě objektu dokského kina, kde se podařilo docílit celkového souznění dynamických linií exteriéru s funkční podobou interiéru. Avšak přes pokrokovost a modernost kina Máj můžeme i v jeho případě vystopovat,

jak byla tehdejší architektura stále celkově omezena nejen ideologicky, ale hlavně technologicky i finančně. Už výběr místa budoucího staveniště v roce 1954 také poznamenala dobová byrokracie a diletantství. V terénu se tehdy sešli Ing. Richter z Československého státního filmu, projektant Ing. Dvořák a Ing. Amler. Ing. Richter prosazoval parcelu na továrním vršku, jež by více odpovídala typovému projektu kina. Na to Ing. Amler podotýká, že: „ČSF je zvyklý bez námahy do terénu zasazovat typové projekty“;[3] a proto je ochoten zajistit úpravu projektu pro vhodnější parcelu, jen pár desítek metrů vzdálenou p. p. č. 117/1. A skutečně je nejprve pro stavbu vybrán typový projekt Státního československého filmu ještě v duchu socialistického realismu, který byl na žádost zástupců Krajského národního výboru v Liberci upraven pro parcelu p. p. č. 205/4 vedle školy nad Valdštejnskou ulicí. Z neznámého důvodu se naštěstí po čase od typového projektu, pod který se podepsal Ing. Richter, upustilo a příležitost k seberealizaci dostává projektový tým Krajského projektového ústavu pro výstavbu měst a vesnic (Stavoprojekt Liberec), jehož 2. atelieru v té době již šéfuje Karel Hubáček. Nejprve se spíše jedná o úpravu typového projektu Ing. Richtra projektanty Františkem Dvořákem a Vlastislavem Kolářem pro nově zvolenou parcelu. Odtud nejspíše pramení časté tvrzení, že autory prvního návrhu ještě v duchu socialistického realismu byli Kolář s Dvořákem. Dle dochovaných archivních pramenů se dá spíše soudit, že nový projekt kina od počátku ze svého postu vedoucího atelieru ovlivňoval Karel Hubáček a spolu s ním se pod projektem, jako vedoucí projektant, podepisoval Vlastislav Kolář, který zpočátku také dojížděl na stavbu coby autorský dozor.

Pro projekt je tedy definitivně určena parcela p. p. č. 117/1 vzdálená přibližně 500 m od hlavního náměstí, mezi ulicí Máchovou a tehdejší třídou Rudé armády. Tato lokace byla velmi výhodná, co se týče návaznosti na hlavní komunikační trasy města i rekreační oblasti, avšak z geologického hlediska byl terén, jak se později ukázalo, velmi náročný a nevýhodný. Staveniště se nacházelo na nerovnoměrně svažitém terénu, přibližně v polovině hlavní komunikační osy města, která vede od jezera a vlakového nádraží směrem

Akad. arch. Otakar Binar, kresebná perspektiva kina Máj v Doksech (archiv M. Masáka).

do centra. Zatímco původně byla stavba orientována podélně k vrstevnici, po úpravě projektu se přistoupilo k pootočení její orientace o 90 stupňů. Jednou z příčin takovéto úpravy projektu mohly být i problémy s vysokou hladinou spodní vody (ta je na kótě 267 m n. m., přičemž hladina Máchova jezera je 266,65 m n. m.),[4] jež se navíc ukázala jako velmi agresivní vůči betonu. Technické řešení překonání sedmimetrového výškového rozdílu terénu, izolace proti průsakové spodní vodě a statiku dostal na starosti zkušený technik Stavoprojektu Dr. Ješ.

Stavební povolení bylo vydáno v roce 1959, nicméně stavba se nedostala ve stanoveném termínu do krajského plánu výstavby a práce byly započaty přibližně s ročním zpožděním. Z archivních pramenů je také zjevné, že v průběhu stavby došlo k několika odchylkám od projektové dokumentace, a to zejména z finančních důvodů, ale i vinou všudypřítomného řemeslného šlendriánu. Při výstavbě došlo často ke zbytečným průtahům z důvodů komplikací s dopravou či s dodávkami materiálů, které byly nad rámec kvartálních plánů subdodavatelských státních podniků. Podle mínění veřejnosti neměla stavební správa v České Lípě zájem na dokončení celé akce a na kontrolním dnu 11. 9. 1962 byla dokonce podána oficiální stížnost na generálního dodavatele stavby PS Liberec. Nakonec dne 25. 2. 1963 začalo přejímací řízení stavby, která byla o dva dny později úspěšně zkolaudována. Slavnostní otevření proběhlo 9. 3. 1963 v tichosti bez účasti přizvaných oficiálních delegací.

Využití členitosti terénu a zasazení novostavby do okolní zástavby je vskutku příkladné. Nespornou kvalitou je nenápadnost objektu v pohledech z Valdštejnské ulice, kdy pozorovatel spatří pouze jednopodlažní domek s obytným podkrovím pod sedlovou střechou. Příjemně ho obklopuje zeleň a nikterak se nevyvyšuje nad okolní vilovou zástavbu. Ovšem při pohledu z ulice Máchovy se kino projeví ve zcela jiných dimenzích. Patrné jsou odtud i související úpravy širšího exteriéru. Pokus o vytvoření rekreačně lázeňského prostředí, který dokonce uvažoval o vyloučení dopravy z Máchovy ulice, nebyl z finančních důvodů dotažen do konce, ale provedené parkové úpravy doplněné venkovním mobiliářem dotvářejí charakter kulturně rekreační funkce objektu. V projektu byl dokonce kladen vysoký důraz na zachování okolní bohaté vysoké zeleně.

Konstrukčně je budova řešena jako zděný železobetonový skelet vynášený na železobetonových pasech a patkách. Hmotově byl objekt řešen velmi důmyslně a přesto, že se jedná o poměrně rozlehlou stavbu, která ve svých útrobách skrývá sál o kapacitě 350 sedadel, celkově nepůsobí nijak monstrózně. Architektonické řešení dbalo na to, aby hlavní římsa z Valdštejnské ulice nevyčnívala nad okolní zástavbu (2,2 m) a zároveň aby byla při pohledu z Máchovy ulice na co nejnižší úrovni (9–9,75 m). Půdorysně se objekt kónicky zužuje přesně dle proporcí hlediště, směrem proti svahu pod úhlem 7 stupňů, což odpovídá tehdejším akustickým požadavkům provozu kina. Tvar hlediště je přiznán v celkovém hmotovém pojednání budovy, kdy v protispádu vůči terénu směrem k promítacímu plátnu klesají konzolovitá vyložení bočních průčelí a přecházejí v podesty nouzových východů. Hlavní průčelí směřuje právě do ulice Máchovy, kde je v přízemí vytvořen odlehčující motiv loubí s pěti betonovými sloupky, jež vynášejí předstupující hmotu osvětového centra a promítacího bloku. Průčelí je navíc osově lomené, odhmotněné podélným pásem velkoformátových oken. Často je v literatuře toto zalomení přirovnáváno ke kýlu lodi směřující k jezeru.

Stávající podobu fasád způsobilo dílem nepochopení zadání a dílem neschopnost s úspěchem realizovat nové progresivní přístupy ve stavebnictví. Ještě zápisy z kontrolních dnů z června 1961 hovoří o postupu prací na fasádě „dle projektu Ing. Koláře“. V projektu se totiž počítalo s kombinací pohledového betonu a jednobarevného břízolitu. Velké po-

hledové plochy betonu měl navíc členit pásový „vryp", kterého mělo být dosaženo pravidelným rozmístěním dřevěných trojúhelníkových hranolů o výšce 2 cm v distanci 8 cm do bednění. Výsledná podoba experimentu nebyla pohledově uplatnitelná, a proto se přistoupilo k jejímu překrytí hladkou omítkou s bílým fasádním nátěrem. Současná podoba lomení je dle již zlidovělého podání dána kontrastním vystínováním kresby, kterou si provádějící firma špatně vysvětlila jako dva odlišné odstíny břízolitu.

Objekt kina v sobě skrývá několik dispozičních celků: kinosál, promítací blok se samostatným východem do terénu, osvětovou část, bytovou jednotku se samostatným vstupem z Valdštejnské ulice a kotelnu s uhelnou, rovněž se samostatným vstupem.

Hlavní vstup do objektu tvoří prosklené stěny s dveřmi, jež uvádějí diváka postupně přes zádveří do vstupní haly. Ve stropu vstupní haly se zrcadlí tatáž křivka, která i v exteriéru kopíruje tvar podlahy hlediště promítacího sálu. Původní interiér vstupní haly z 60. let od architektky Lidmily Švarcové se nedochoval. Původně byl podhled tmavě modrý a nepravidelně rozmístěné mléčné bodové žárovky tak mohly vytvářet iluzi noční oblohy. V letech 1983–1984 došlo ke stavebním úpravám, zejména v souvislosti se špatným stavebně technickým stavem objektu, kdy bylo nutné „zamaskovat" trhliny ve zdivu u toalet. Stavba od svého založení do počátku 80. let klesla údajně o cca 3 cm a na místě se tehdy poprvé od doby uvedení kina do provozu objevil architekt Hubáček. Ten navrhnul technické zajištění a práce na interiéru svěřil znovu architektce Švarcové. Z tohoto období pochází obložení stěn, radiátorů, zrcadlových stěn, návrhy a realizace dvou kusů stolků, tří kusů lavic, jejichž sedáky a opěradla mají potah z tmavomodrého barexu. Veškeré dřevěné části interiérového vybavení jsou nastříkány kontrastním oranžovočerveným polyuretanovým lakem.

Ze vstupního vestibulu je také možné po schodišti vystoupat do prvního patra, kde je situováno „kulturní centrum". V plánové dokumentaci se o této části hovořilo jako o osvětové části s knihovnami a čítárnami a veškerým příslušenstvím. V průběhu stavby došlo ke změně účelu využití a zhruba rok od otevření kina zde působila galerie. V devadesátých letech byla část interiéru přizpůsobena na provozovnu baru.

Zužující se halou se snižujícím se stropem je divák vtahován k nástupnímu schodišti, jež se na podestě dělí ve dvě ramena, která dále stoupají k hlavnímu sálu. Interiér sálu je

Kino Máj – současný stav (foto Jiří Křížek, květen 2009).

Kino Máj krátce po dokončení (archiv M. Masáka).

původní, a přestože nebylo nikdy dosaženo jeho navrhované luxusní materiálové podoby a řemeslného zpracování, je stále velmi působivý. Vstup do sálu je situován v nejnižším místě pod nevelkým jevištěm. Směrem k okénkům promítací kabiny se prostor rozevírá. Opět se zde uplatňuje tmavomodrý strop s náhodně rozmístěným bodovým osvětlením mléčnými žárovkami. Původně navrhovaný dřevěný dubový obklad stěn byl nahrazen levnějším látkovým, respektive koženkovým potahem v oranžovém odstínu (dnes už vybledlém), který byl kontrastní vůči tmavomodrému nátěru stropu. Originálně navrhovaná čalouněná křesla byla z důvodů finančních úspor nahrazena jednoduchými divadelními sedadly TON – Bystřice pod Hostýnem. Při tvorbě interiérů se hojně využívaly kontakty s Libereckými výstavními trhy (LVT).

Architektura totalitní unifikace a prefabrikace, jejíž jednotlivé projevy vyčnívají nad šeď průměrné produkce období socialismu, si dozajista zasluhuje naši pozornost a ochranu. Kino v Doksech je uceleným artefaktem z tohoto období, jež prozatím téměř nepoznamenaly nevhodné novodobé zásahy. Odmyslí-li si navíc poučený divák některé materiálové kompromisy a nahradí-li je v mysli původně zamýšlenými materiály, naskytne se mu v nitru obraz jednoho z mimořádných projevů architektury z počátku třetí čtvrtiny 20. stol. Objektu dozajista (alespoň prozatím) nehrozí zuby bagrů developerských společností. Degradace jeho hodnot a celková devalvace kvality objektu mohou ovšem plíživě nastat při necitlivé obnově, např. pokud by se rezignovalo na původní materiálovou skladbu v interiérech. Pro svou vysokou míru architektonických kvalit a autenticity, které stojí za to zachovat, si objekt kina Máj v Doksech zaslouží do budoucna zvážit možnost státní památkové ochrany.

Poznámky:

1 Objekt není zapsanou nemovitou kulturní památkou v rejstříku Ústředního seznamu kulturních památek ČR.
2 Nezpracovaný archiv ve správě městské knihovny v Doksech. Zápis z jednání Krajského národního výboru ze dne 15. 4. 1954.
3 Tamtéž. Zápis z jednání z 26. 2. 1954.
4 Tamtéž. Technická zpráva projektové dokumentace „Kino v Doksech“.

Prameny:

Městská knihovna v Doksech, složka Kino Máj, nezprac.

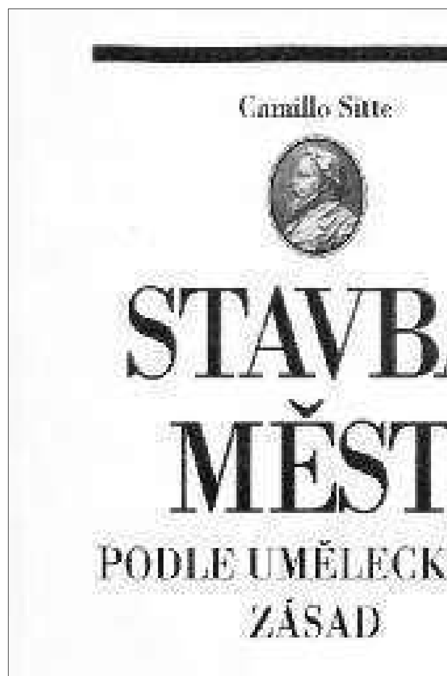
Literatura

Hájková, Ludmila, Počátky SIAL. Tvorba atelieru 9 libereckého Stavoprojektu v letech 1956–1969, Diplomová práce FF Univerzity Palackého v Olomouci, 1999.
Mauserová, Renata, Kino Máj v Doksech čtyřicetileté, Dokský zpravodaj 3, 2003, s.14–15.
Šimoníková, Jaromíra, Interiérová tvorba, Praha 1982.
Švácha, Rostislav – Platovská, Marie (edd.), Dějiny českého výtvarného umění VI/1, Praha 2007.

Liberecký územní plán Camilla Sitteho z roku 1901

Jan Mohr
Severočeské muzeum v Liberci

Je jen málo publikací o Liberci, které by se alespoň zmínkou nedotkly studie vídeňského architekta Camilla Sitteho, kterou na přelomu 19. a 20. století zpracoval na zakázku libereckého magistrátu.[1] Velkorysost tehdejší reprezentace města se odrazila nejen ve skutečnosti, že se s tímto zadáním obrátila na jednoho v té době z nejuznávanějších odborníků v této oblasti, ale také se posléze v řadě případů jeho závěry řídila. Ač bývá poukazováno na jednotlivé aspekty Sitteho studie, je v podstatě jeho text neznámý, případně je vytrháván z kontextu. Předkládaný překlad by měl poskytnout českému čtenáři možnost seznámit se s dochovaným spisem v jeho celistvosti tak, jak vyšel roku 1901 tiskem u libereckého nakladatele a tiskaře Rudolfa Gerzabeka. Jeden exemplář tohoto útlého svazku se dnes nalézá v knihovně Státního okresního archivu v Liberci. Zatím komplikovanější situace se jeví ve vztahu k průvodním přílohám, které jsou v textu zmiňovány. Ty se doposud nepodařilo nalézt a jedinou výjimkou v tomto směru je plán města z roku 1900–1901, kde jsou již zřejmě podle Sitteho záměrů vyznačeny některé komunikace, s jejichž vybudováním se v budoucnu počítalo. I v této neúplnosti dává Sitteho text zajímavý pohled na utváření Liberce počátkem 20. století. Z textu je jasný důraz, s jakým se autor snažil zvýraznit přírodní ráz prostor, do kterých se v budoucnu měla orientovat výstavba, ale i zčásti romantizující pohled na budování monumentalizujících detailů v kulise města.

Obálka českého vydání Sitteho knihy Stavba měst podle uměleckých zásad (přeložil Vladimír Buriánek), Praha 1995.

Camillo Sitte
Komentář k územnímu plánu Liberce
Liberec, 4. června 1901

Zpracování územního plánu je především ekonomický úkol. Životaschopný územní plán musí být i proveditelný a má se osvědčit při realizaci všech svých hlavních myš-

lenek. To ale nastane jen tehdy, když bude brán stálý zřetel na ekonomické otázky výstavby města, na potřeby bydlení obyvatelstva a bude zpracováno jeho hygienické a dopravně technicky správné uspořádání bez jakéhokoliv plýtvání místem při co nejmenších stavebně technických nákladech.

Celková plocha území města je cenné vlastnictví, které nesmí být nikdy bezúčelně promarněno, nýbrž má být co možno nejlépe zhodnoceno. Jen při dodržení této ryze ekonomické zásady se může uskutečnit rozčlenění stavebních bloků, které má být také realizováno, aby pak nemohly vznikat komplikace ze strany všudypřítomných spekulantů se stavbami a pozemky.

Kromě této nejvšeobecnější zásady je třeba neustále myslet na momentální stav bytové otázky.

Pro Liberec jsou směrodatná následující statistická data:

Přírůstek obyvatelstva

rok	počet domů	počet obyvatel	počet bytů	počet bydlících v jednom domě	počet bydlících v jednom bytě
1801	1183	8 557	cca 1 683	8	5
1857	1370	18 854	cca 4 000	13	4,7
1870	1438	22 394	4 689	15	4,8
1880	1524	28 090	6 375	18	4,4
1890	1687	30 890	7 443	18	4,1
1900	2071	34 099	8 145	17,8	4,1

Skladba současných bytů

Sklepní byty	177
Přízemní byty	2 648
Byty v mezaninu	56
Byty v 1. poschodí	2 397
Byty v 2. poschodí	815
Byty v 3. poschodí	166
Celkem	8 145

Z tohoto počtu je využíváno k samotnému bydlení jen 6 888 bytů, zatímco ostatní slouží zároveň jako obchodní prostory. K tomu se řadí ještě 1 363 nájemných prostor s jednou až čtyřmi či více místnostmi, které jsou užívány výhradně jako obchodní prostor.

Byty bez obchodu podle rozložení místností

rozložení místností	užíváno počtem osob											celkem
	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**více**	
1 místnost	505	706	658	477	306	171	79	37	20	7	3	2 969
1 místnost a kuchyně	67	385	302	264	210	110	60	29	19	8	7	1 361
2 místnosti	34	55	45	67	45	32	17	5	1	4	7	312
2 místnosti a kuchyně	64	184	205	180	160	82	66	31	13	9	8	1 002
3 místnosti a kuchyně	18	76	112	124	107	72	46	25	14	7	18	619
3 místnosti	7	39	84	95	130	93	66	38	27	15	31	625
celkem												**6 888**

Tyto tabulky ukazují stálý mírný nárůst obyvatelstva a zároveň, jak je také všeobecně známé, značný nedostatek nejmenších bytů. Mimo to přetrvával úděsný způsob zastaralého způsobu bydlení v jediné místnosti, v které se zároveň pracovalo, vařilo, pralo a spalo, dokonce vedle učedníků, dělníků a nocležníků. V posledních desetiletích byla více jak jedna polovina všech bytů tvořena jedním nízkým prostorem a v těchto bytech zastaralého druhu žilo 36 ze sta všech obyvatel. Přestože je tím umožněno laciné bydlení (byť špatné), pobývá značná část dělnictva v okolních vsích, kde jsou sice ubytováni ještě hůře ale o něco levněji. Zde je úkolem využít stavební činnost a rovněž zpracovat územní plán.

Blokové členění územního plánu odvisí od hloubky stavebního traktu a nejdůležitějších rozměrů stavěných typů obytných domů ve vztahu k okenním osám, vzdálenostem a počtu oken a tedy délce uliční fronty atd., stejně tak jako dobrý půdorys bytu odvisí od velikosti, počtu a rozmístění nábytku. Nejdříve musí být určen takový typ bytu a obytného domu, jehož výstavba vyplývá z jeho nezbytnosti, a potom teprve mohou být účelně zvoleny a rozmístěny stavební bloky. K tomuto účelu se musejí v tomto směru nejdříve učinit pokusy odvozené ze zdejších a převzatých návrhů.

Obecně ztroskotaly následující pokusy:

Zřízení tzv. dělnických čtvrtí po vzoru vilové zástavby (Cottage System). Tato zástavba je velmi nákladná, s úspěchem může být realizována jen velmi štědrým a cílevědomým podnikatelem, ale ne obecně územně plánovacím řádem.

Dělnická kasárna vděčí za svůj vznik protichůdné zásadě: ubytovat co možno nejvíce lidí co nejlevněji. Také tento systém lze v současnosti označit jako všeobecně zavrhovaný a to jak ze strany pracujících, kteří se nechtějí nechat nacpat jako drahý dobytek do holých stájí, tak i ze strany finančně výše postavených společenských kruhů, které rozpoznaly, že samotné dělnické čtvrti poskytují především hojná ohniska nákazy pro sociálně demokratické pikle.

Proto se prosadil princip, že zvláštním dělnickým koloniím je vždy nutné se vyhnout a že dělníci by měli žít roztroušeni mezi ostatním měšťanstvem jako lidé mezi lidmi,

každý podle jeho sil, ale ne jako vyvrženci. Tato zásada platila jako oficiálně vyslovené pravidlo již roku 1892 při soutěži na územní plán Mnichova.

Bezprostředním následkem toho je, ale s jistou nutností, přesvědčení poměrně velkého procenta podnájemníků a samotných nocležníků a nocležnic. Tyto podmínky se nemohou měnit vzhledem k humánně ideálním opatřením. S těmito podmínkami, které jsou nezměnitelné, se musí počítat. Typ obytného domu pro kapitálově slabé nájemníky se tedy musí vytvářet tak, že v přiměřeně malém a levně postaveném bytě se může umístit maximum dostatečně velkých lůžek. Tímto směrem, přímo si odporujícím se zdánlivě hygienickým principem v úměrném snižování počtu osob v každém bytě, se předkládají četné přípravné práce a vzory především od holandských a anglických podnikatelů. Z velkého počtu takových stavebních typů byly navrženy typy pro Eichwald (příloha 1, 2, 3 a 4). Normální půdorys je vidět na příloze 1 nahoře. Hloubka místností pouze 4 metry odpovídá instalaci dvou dvoumetrových lůžek přisazených na příčku. Okna a dveře jsou uspořádány tak, aby do tohoto bytu o třech prostorech, ale o celkové výměře jen 40,02 m^2 bylo možné dobře umístit šest lůžek. Jsou-li dva prostory samostatně přístupné, tak je možné vždy jeden nebo dva prostory využívat rodinou nájemce a třetí je možné pronajmout jednotlivým nájemníkům nebo více nocležníkům či nocležnicím. Záchod nad portálem je anglickým vynálezem a má velkou výhodu půdorysem, levnou a zdravou konstrukcí. Srovnáním s u nás používanými normami vyplyne následující: nejvyšší zdravotní rada vyžaduje na osobu starší deseti let nejméně 10 m^3 prostoru. Zde navržená místnost má při výšce 2,70 m pro každé ze 3 lůžek 16 m^3 nebo při výšce 3 m 17,8 m^3. Nejmenší, rovněž předepsaná obytná plocha pro jednu osobu, je 4 m^2; zde 5,95 m^2. Podle zákona týkajícího se podpory nové výstavby s malými a levnými byty, který poskytuje osvobození od daní na 24 let, se vyžaduje minimální obytná plocha 40 m^2; zde dosahuje obytná plocha 40,02 m^2; a nájemné nesmí přesáhnout 1,15 zl. za m^2, tady 46 zl. nebo 92 K. Tento požadavek kazí opět vše, protože pro podnikatele je přitom naprosto nemožné řádně stavět a svůj vynaložený kapitál odpovídajícím způsobem zúročit. Toto ustanovení se rovná zrušení platnosti dobře míněného zákona a ve skutečnosti patří k mottu uvedených námětů, které se minuly účelu. Zákon, který zůstal na papíru, protože neodpovídal stávajícím poměrům, jelikož byl vymyšlen humánně u zeleného stolu bez ohledu na sice brutální, ale bezpodmínečné okolnosti čistě ekonomické přirozenosti. Tak to samozřejmě nejde.

Toto ustanovení, které zde určuje minimální nájem jako předpoklad získání osvobození od daně, musí být zvýšeno, má-li být věc životaschopná, a tak se zde hned ukáže případ, o kterém v plné míře platí to, co žádal ve svém vystoupení starosta, totiž: „že stát, obec, podnikatel a obyvatelstvo musí zde společným úsilím vytvořit změnu“.

K bližšímu vysvětlení tohoto důležitého bodu budiž zde proveden výzkum nájemného. Předpokládejme, že rodina nájemníka se spokojí se dvěma menšími prostorami a pokoj se třemi lůžky poskytne nocležníkům. Tak je možno dostat jako průměrný poplatek za nocleh 10 haléřů denně. Známý je poplatek za nocleh v azylech pro bezdomovce většinou ve výši 20 haléřů za noc. Dál je možné počítat okolo 250 nájemních dnů v roce (za nepříznivého příjmu, že se u všech tří lůžek nevybere nájem za 115 dnů v důsledku neobsazení nebo platební neschopnosti), tak dá toto myslitelně nejhorší pronajmutí přesto výnos 75 korun. Naproti tomu nejvýhodnější způsob pronajmutí dvěma nebo třem studentům nebo lepším dělníkům atd. s 1 zlatým za týden, poskytne 6 korun týdně a při neobsazení po dobu 13 týdnů výnos $6 \times 40 = 240$ korun ročně. Průměr tohoto nejvyššího a dříve spočítaného nejnižšího výnosu je 157,5 koruny a to je ve skutečnosti střední hodnota nájmu této jedné místnosti, což je také při dobré domluvě zároveň běžný roční ná-

jem 200,– korun pro každou místnost většího typu bytu. Pro stálého nájemníka celého bytu by se zbývající dvě místnosti neměly stát nepřijatelné, i když chce pro trampoty a riziko podnájmu své vlastní zatížení nájmem co nejvíce snížit. Kdyby snížil svůj vlastní pronájem na méně jak třetinu, tedy např. zároveň zaokrouhleno na 42,5 koruny, tak se objeví celkový roční nájem tohoto bytu na 200 korunách. S touto sumou se může a musí počítat, ale ne pouze s 92 korunami ze zákona.

Stavba takového domu se šesti byty by stála 15 000,– K.

K tomu stavební parcela, je-li úměrně přidělena tak, že v územním plánu nejsou předpokládány žádné hloubkové parcely, jejichž plocha se nedá zhodnotit, s přibližně 200 m po 5 korunách je 1 000,–. Dohromady 16 000,– K.

Těchto 16 000,– K vyžaduje 4% výnosu ve výši 640,– K.

K tomu udržovací náklady a daně atd. při daňovém zvýhodnění 260,– K.

Tedy zarovnáno okolo 900,–K.

Ze šesti bytů se získá v průměru, bez uprázdněných bytů nebo nedobytných nájmů, výnosu 1 000,– K.

Ukazuje se, že na tomto základu je možná zdravá stavební spekulace, ale jen do krajní varianty výpočtu. Ve skutečnosti musí napomáhat všechny kruhy, aby se zde skutečně dospělo k tak naléhavému ozdravění poměrů a vše nezůstalo pouze na papíru.

Mnoho pochybení v této oblasti se vytváří v důsledku nedostatečně prostudovaných stavebních a pozemkových plánů. Při vypracovávání plánů se musí brát zřetel také na to, že tyto nejmenší byty mají být čisté, radostné a nezapáchající, tedy mají zůstat zachovány v člověku přívětivém stavu. Tady bezprostředně vzniká také ne zcela nová potřeba oddělené prádelny a zároveň společné koupelny. Když by každá rodina průběžně každé tři týdny měla mít den na praní, tak by dohromady 18 rodin (pokud je vše obsazeno) ze tří domů potřebovalo jednu společnou prádelnu a sušárnu nebo bělidlo ve dvoře nebo na zahradě. K tomu je třeba přiřadit koupelnu zařízenou na způsob lidových lázní a zvláštní bezplatný byt pro zdatnou rodinu domovníka, která udrží pořádek v těchto třech provozně propojených domech, zajistí stálou čistotu, především na záchodech a také aby vybrala měsíční nájemné, ze kterého by mohla mít tantiémy atp. Takové zorganizování by mohlo uspokojit jak stavebníka, tak také nájemníky, kteří jsou zatíženi nájemným a trpí nouzí o bydlení.

Uvedené problémy podmiňuje ale divné rozčlenění stavebních pozemků v územním plánu, neboť rozčlenění celkové stavební rozlohy města na přibližně stejně velká staveniště znemožňuje navržené uspořádání hned od počátku.

Co se týká vytváření bloků budov pro skupiny činžovních domů, tak je okamžitě jasné, že zde přichází v úvahu jen uzavřený způsob výstavby. Teprve před nedávnem ale doložil vrchní stavební inspektor F. Goecke, profesor oboru pro výstavbu na technickém vysokém učení v Berlíně, že by se mohlo dosáhnout příznivých kapitálových nákladů u dělnických bytů při správném základním uspořádání. Zvláště prospěšné pro nájemní hodnotu takového založení a s ohledem na silnou koncentraci lidí v něm je připojení velkého prostoru dvora nebo zahrady. Tento systém, ponechávající nezastavěný vnitřek větších stavebních bloků, je zvláště z hygienických ohledů již častý. V různých městech došlo k jeho užití, ale nikde nebyl ještě uzákoněn mimo Hamburku. Tam budou celé městské okrsky rozděleny na velké bloky, avšak se zákazem zástavby vnitřních ploch dvorními a továrními trakty atd. Linie, která vymezuje hranice vestavby do vnitřku bloků, se nazývá vnitřní stavební čára („Innere Bauwich“).

Zobrazený vzor takové zástavby podává ve větším měřítku příloha č. 5. Z příloh 1–4 jsou patrné konstrukční formy různých nárožních domů a jednotlivých skupin. Využití vnitřku stavebních bloků pro místo na praní, dětská hřiště a zahrady je patrné z přílohy

č. 5. Na základě důležitého postulátu hamburské vnitřní stavební čáry bude tento způsob založení v dalším průběhu výkladu územního plánu města krátce nazýván „hamburským systémem“.

V územním plánu může být tento systém tu a tam doporučen, a sice na méně hodnotných pozemcích, které se nehodí ani k bohatší vilové, ani ke zcela úzké městské zástavbě. Naproti tomu v blízkosti továren nebo v přelidněných částech města je příznivé prostředí k založení takové zástavby obytných domů.

Tam, kde by se mohlo koncentrovat nejhustší osídlení města, by bylo z ekonomického hlediska nezodpovědné ponechat tak cenný stavební pozemek ve středu stavebního bloku prázdný. Tyto návrhy územního plánu mimo povinná omezení, jako je hamburská vnitřní stavební čára, by se zde staly po dlouhý čas neudržitelnými proti ziskové soukromé parcelaci. Ale tam, kde tato vnitřní stavební čára stojí v cestě možnému a žádoucímu hromadnému osídlení, není ani v zájmu obyvatelstva ani městského zastupitelstva. Pouze když nepřetržitá záplava domů velkoměsta žádá naléhavě ponechání vzdušného prostoru, je nutné takovou oběť přinést.

Budiž při této příležitosti připomenuto, že Liberec nemá k takové situaci přinejmenším důvod. Mezi pahorkatými pozemky se svažitostí 10 až 20 %, které nejsou vhodné ani pro stavební účely ani pro něco jiného než pro osázení stromy, zůstává mimoděk v podobě zahrad jako rezervoárů vzduchu dostatek prostoru. Zvláštní opatření v územním plánu by v tomto směru byla dozajista marnotratným mrháním.

Vycházeje proto z tohoto hlediska, byly upraveny v územním plánu stavební bloky pro úzce uzavřenou zástavbu.

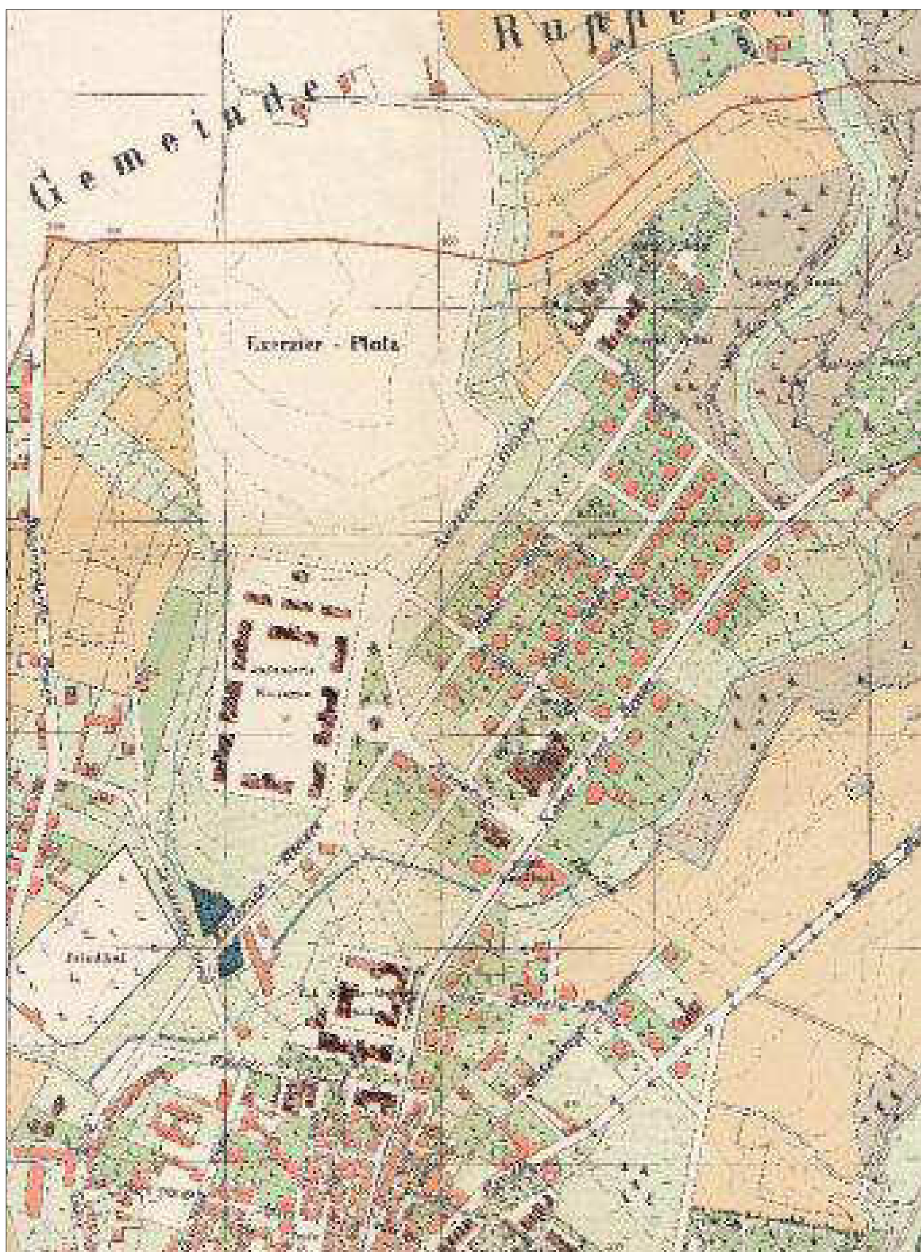
Dimenze těchto bloků jsou odvislé od obytného typu, který se neblíží čtverci, nýbrž při malé hloubce od 34 do 42 metrů má zpravidla velmi značnou délku.

Ukázalo se, že tradiční typ domovního bloku o hloubce 50–70 metrů a délce jen 80 až 100 metrů je veskrze špatný a v zásadě nepřijatelný. Při hloubce bloku 42 m stupňovitě dostávají oboustranné parcely domu hloubku 22 až 35 metrů a často také při uliční frontě 16 až 20 metrů. Když okno do ulice u činžovního domu zdvojnásobuje výši nájemného, tak má velký význam okno do dvora. Je to stejné pro stavební parcelu činžovního domu, která má při stejné výměře větší hodnotu tím, že má delší uliční frontu. U plánované výstavby ve Vídni roku 1899 u bloku A byla hloubka oproti uliční straně zdvojnásobena, přičemž spočítaný činžovní zřizovací kapitál podle činžovního přiznání srazil stavební náklady na 42 000,– zlatých. Pouze z teoretických podkladů zpracované vyhotovení plánové skici se všemi výpočty poskytuje stavební hodnotu 70 000,– zlatých pro uvažovaný stavební pozemek B o stejné rozloze jako pozemek A, avšak o dvojnásobné uliční frontě a poloviční hloubce. O to víc lepších bytů s vyšším nájemným se dá vyzískat z varianty B oproti variantě A. Podle starého členění bloku do hloubky podle vzoru A byly tedy parcely 1–6 jen za 42 000,– zl. (v nejdražší vídeňské oblasti), při úzkém dělení bloku podle vzoru B dosáhl každý hodnoty 70 000,– zl. Jedině špatným dimenzováním bloku vznikla u těchto 6 stavebních pozemků ztráta v rozsahu 6 × 28 000 = 168 000 zl.

Pokud by se vyskytla tato chyba v rámci celého města, tak je zřejmé, že díky čiré bezmyšlenkovitosti padnou za oběť milióny.

Hloubkový blok má ale ještě další podstatné chyby.

Není správné, jak uvádí tzv. technika dopravy staré školy, že z každého libovolného místa ve městě ke každému libovolnému jinému místu by měla vést nejkratší spojnice. Tento způsob dopravy straší jen v hlavách těchto starých geometrů. Ve skutečnosti se pohybuje doprava v podstatné míře radiálně od středu a ke středu města. Budou-li proto úzké domovní bloky uspořádány ve směru této dopravy, tak se může ve vztahu ke každé-

Plan von Reichenberg 1 : 6 000. Lith. Anstalt v. Rud. Gerzabek & Comp., Reichenberg. Entworfen vom Stadtbauamte. Plán byl přílohou adresáře Liberce na rok 1900. SOkA Liberec, Sbírka map a plánů, sig. A/3. katalog. číslo 789. Část okolo Masarykovy třídy (Kaiser Josefstraße) je již zaznamenána s postavenými budovami muzea, obchodní a živnostenské komory a s naznačenou budovou lázní. Nově postavená vilová čtvrť nad muzeem je charakteristická pravidelnou uliční sítí, zamýšlené a v Sitteho studii zmiňované ulice jsou vyznačeny čárkované.

mu starému, čistě geometrickému systému ušetřit množství nepotřebných příčných ulic a tím přinést celkovou úsporu na pozemcích komunikací až do 10 % a více. Když se ale tímto způsobem ušetří desetina až dvacetina uličních pozemků, tak by se ročně ušetřilo stejně tolik z nákladů obce za čištění a údržbu ulic, dále z pořizovacích nákladů a mnoho cenného území pro výstavbu.

Tím ale nejsou vyčerpány všechny nevýhody starého geometrického hloubkového bloku. Především tam, kde je hustší osídlení, jsou zastavovány dvorní trakty, takže dochází k vyslovenému rabování, které je bohužel podporováno naším stavebním řádem. Stavební lichvě se všude podařilo ovlivnit pro sebe dokonce i zákony, tak mocná je ve všech lidských věcech železná síla pekuniárních výhod.

Budou-li ale naproti tomu uplatněny v územním plánu úzké bloky široké nejvýše 42 m, tak zůstává pro stavební parcelu směrem do ulice jen hloubka nejvýše 21 m, přičemž zastavění dvorního traktu je zcela nemožné. Zakazuje se zcela samo bez zákonů a celková uzavřená dvorní rozloha zůstává okolo 30% z celkové plochy.

Tento systém jsem uplatnil poprvé v územním plánu Olomouce a osvědčil se tak excelentně, že nikde se od něho neodchýlili, protože velmi oblíbené byty dosáhly nejvyšších činží. Výstavba přirozeně nejúčelnějšího půdorysu a kupní hodnota stavebních pozemků stoupla na maximum. Tento blokový systém, který v územním plánu vypadá ostatně zcela překvapivě a neobyčejně a tím se na první pohled nanejvýš podezřele vymyká, se nazývá tam, kde byl doposud napodoben, systém Olomouc a nazývá se tak i v následném textu územního plánu.

Příloha 6 představuje typ obytného domu pro tyto úzké domovní bloky s byty o 4 obytných místnostech, předsíní se záchodem, kuchyní se zděnou spíží, terasou k čištění, místností pro služebnictvo a koupelnou.

Rohové domy jsou možné při dobře řešeném schodišti a rozčlenění bytu na krátké frontě, nejméně 17 metrů. Dvě tyto fronty rohových domů dají 2 × 17 m minimální hloubku takového mělkého bloku, tedy 34 m. Hloubka bloku úzkých domovních bloků založených na těchto racionálních hlediscích by se tak měla pohybovat mezi 34 a 42 metry.

Hrubou chybou by nyní ale bylo rozmístit na celé území zástavby výlučně jen takové skupiny bloků domů.

Potřeby obyvatelstva jsou značně rozdílné a všem těmto potřebám by se měl plán upravit podle stupně četnosti jejich potřeb i podle finančních schopností.

Právě takové různorodosti vychází vstříc bonita terénu. Hustě zastavěné místo je možné s výhodou použít jen tam, kde je od přírody dána poměrně rovná údolní nebo náhorní plošina. Toto uzavřené místo je vhodné upravit na stavební pozemek díky jeho poloze a snadné přístupnosti větším počtem obyvatelstva. Ale všude v okolí se najde tu a tam příkrý pahorek, kde uzavřená zástavba je sotva možná a odpovídající tahy cest při zamezení stoupání přes 1:20 jsou zcela nerealizovatelné. S těmito pozemky se nedá dělat nic lepšího než je rozdělit na větší nebo menší části a ty použít pro různorodé zvláštní upotřebení zástavby nebo je mít připraveny pro jiné využití.

Tímto způsobem by tedy bylo možné již územním plánem vypočíst nejnaléhavější potřeby zástavby podle dobrého umístění kapitálově nejslabších nájemníků.

Budoucí opatření by zde mělo být věnováno po právu nadšeně žádané rodinné vile se zahradou.

Určitě! Nic není pro celou rodinu krásnějšího než vlastnictví tohoto svého domova, vlastního rodinného domu. Vlastnictví takového domu však nesmí vyčerpat finanční sílu rodiny nebo ji zcela přesáhnout. Takový majetek utržený od úst nebo zakoupený s tíživým dluhem se stává více prokletím než požehnáním.

Všeobecně se dá říci, že okolo 2 % všech nájemníků se dá započítat do rodinných vil. To činí v Liberci z nynějšího počtu 8 145 bytů 162 rodinných domů. Poté, co existuje v poslední době již okolo 150 takových vilových staveb, dosahuje se již nasycenosti a je zřejmé, že ve větším počtu z nich se objevuje druhý nájemník.

Přesto by měl být tento typ pokud možno podporován z řady dostatečně známých a přímo zde vysoce ceněných důvodů. To je možné jen, když se takový rodinný dům zlevní díky stavebním opatřením a způsobu parcelace, takže by se stal přístupný pro početnější vrstvu obyvatelstva s nižší kapitálovou silou. Také zde je možné si vzít za vzor Anglii, kde, jak známo, tento typ převládá jako národní svébytnost. Uzpůsobený naším podmínkám, s nejvíce možnou úsporností nákladů na stavbu a pozemek je stavební typ na příloze 7 vhodný pro nejmenší rodinu s nenáročnými potřebami.

Přitom se předpokládá, že pozemek položený mezi dvěma ulicemi se křížově rozdělí na poměrně stejné zahradní parcely, přičemž 4 zahradní domy se ve středu spojí zády k sobě společnou středovou zdí nebo odděleně protipožární zdí.

Vzor na příloze 7 obsahuje ve sklepním podlaží: komoru pro služebnictvo, koupelnu, která je také užita jako prádelna, sklep; v přízemí: kuchyň s prostornou spíží, jídelnu a zároveň přijímací a hudební místnost s divanem na spaní; v podkroví: ložnici a půdu.

Tento dům by v místních stavebních cenách obnášel náklady 7 000,– korun za samotnou stavbu a 3 000,– korun za zakoupení pozemku, tedy vyžadovanou kupní sumu 10 000 korun proti 20 000 až 30 000 korunám, které by požadovaly doposud obvyklé investice.

Ostatně takový skromný, ale pro malou rodinu s omezeným příjmem přece uspokojivý vlastní domov by nejspíše také zde našel odezvu, zvláště s ohledem na sympatizující hnutí, které podporuje stavbu vil. Výstavbu vil je ještě možno dále rozšířit, jestliže by se někdy předvedla obyvatelstvu vzorová stavba tohoto druhu.

Okolo 1 200 nájemců bytů se 3 pokoji, kuchyní a příslušenstvím platí v lepších domech a částech města ročně okolo 900 korun nájemného a u větších bytů v odpovídajícím poměru víc.

Zde prezentované vilové bydlení potřebuje ročně 4 % zřizovacího kapitálu z 10 000 korun tj. 400 korun. K tomu 25 % na údržbu a daně ve výši 100 korun, celkově 500 korun.

Finančně by mohlo tedy na takové vilové sídlo dosáhnout podle současného stavu obyvatelstva na 1 200 rodin. Určitě by se převážná většina z nich z různých důvodů k tomuto neodhodlala, ale s několika sty rodinami by se mohlo počítat s přibližně 50 až 100 jedno- a dvourodinnými domky ve formách doposud běžného typu. V tomto rozsahu by byla problému věnována opatření v územním plánu.

Tím se jeví podmínky pro osídlení a pro rozdělení stavebních parcel pro stavbu obytných domů různých typů jako vyčerpané.

Dále je nyní nutné obrátit pozornost na zásady vedení uličních tahů.

V této věci existuje v Liberci pozoruhodně konzervativní forma rozložení, která přetrvala stejně jako byt o jedné místnosti, z prastarých dob a dnes tu stojí jako skutečný dědičný hřích stavby komunikací. Toto je metoda, jak si vybrat k založení hlavní ulice o stejné šířce formu výstavby, která sleduje přijatelně probíhající výškové zakřivení v přímém směru ve stejné výšce. Tato nejstarší ulice protla nejpříhodnější část terénu a také se na ní nedá zcela nic hanět. Nyní ale vyžaduje, opět podle příložníku starého geometrického stavitelství, přesně přímé a stejně široké paralelní ulice a k tomu svisle opět systém přesně stejně širokých přímých bočních ulic. Takový šachovnicový systém se může provést na zcela rovném území; tam je to fádní a ošklivé, ale možné. Na tak nerovném terénu, jaký je na území Liberce, se ale tento systém odporující přírodě může vnutit jen násilně a následné problémy jsou pak zřejmé. Všechny příčné ulice jdou potom svisle na

zakřivení vrchu přes kopec dolů, právě tam, kde je nejstrmější. Dosahuje se tak stoupání až 20 %, tedy 1:5, kde jízda v létě je již nanejvýš obtížná, v zimě na ledu pak zcela vyloučená. Ve stavebních příručkách bývá jako nejzazší stoupání uváděno 1:40, což je pro městské ulice ještě únosné. Toto pravidlo se vztahuje především na podmínky převážně rovných německých měst. U horských měst se předpokládá jako nejvyšší stoupání obecně 1:20, což smí být jen výjimečně překročeno. Když již to jinak nejde, činí tedy stoupání 5 %. Liberecká pouliční elektrická dráha má místy stoupání 7–8 %.

Dnes již platí za všeobecně uznávané pravidlo pro vyhledávání uličních tahů na pahorkatém pozemku, že se na vrstevnicovém plánu hledají serpentinovitě s kružítkem v ruce vhodné dopravní směry stejného nebo přibližně stejného stoupání za předpokladu různých ještě přípustných stoupání. Poté se volí cesta mezi různými trasami vzniklými na pozemku, která vykazuje v ohledu na dopravu, zástavbu atd. optimální řešení.

Přitom se dochází k přirozeně zakřiveným uličním tahům, ale to není v žádném případě chyba, nýbrž štěstí. Vždyť zakřivená ulice je z každého pohledu pěknější a praktičtější než přímočará a v kopcovitém terénu je jediná, která připouští dobrou výstavbu.

Shrnuto: při snaze klást přirozeně serpentinovitě se po svahu táhnoucí komunikace celkovým tahem lineálně přímo podle téhož celkového směru, dostane se nepravidelného stoupání. Například na jednom starém plánu parcel na knížecích pozemcích ve směru pokračování Husovy třídy (Stephansstraße) vykazuje jedna ulice, vedená stejným směrem a souběžně v jednotlivých úsecích následující stoupaní: 18,7 %, 11,1 %, 0 %, 8,3 %, 0 %, 10 % atd. Samozřejmě, že se to tak neprovede, nýbrž se bude usilovat o vyrovnání, při kterém se nejvyšší body odkopají a hloubky se zavezou. Nehovořme raději při stavbě ulic o vznikajících vícenákladech, které jsou ochotně obětovány nepodložené iluzi, že takové ulice musejí být vedeny přímo. Prostranství po obou stranách takové umělé ulice je o to více zásadně pokaženo pro zastavění. Tam, kde ulice prochází na navršeném náspu, museli by stavebníci při níže položených základech nákladně a nesmyslně položit vícero sklepních podlaží do prohlubně. Tam, kde je ulice zahloubena do terénu, museli by také nejprve odkopat a odstranit ostatní návrší, než by mohli stavět.

Ještě šíleněji se utváří stavební podmínky tam, kde ulice příkře protíná svah, přičemž stoupání prochází příčně podél fasády a sice zde u starých i nových základů až v převýšení 5 m na domovní frontu, takže na jedné straně je o celé patro níže než na druhé. Jak známo, snese stavba domu daleko lehčeji, ba za určitých podmínek výhodněji, když je okolní paralelní postavení svahu kopce v rovině s fasádou, sice tak, že to, co je na přední straně úroveň země, na zadní je prvním poschodím.

Všechny tyto stavební problémy odpadají, když se tahy ulic vedou serpentinovitě s přirozenou vazbou k terénu.

Tento systém by byl obecně použitelný při zpracovávání územního plánu tam, kde starší přímé vedení ulic již není určováno novostavbami a nemůže být dále rozšiřováno.

Tím jsou představeny podstatné zásady zpracování plánu, a proto je možné přejít k popisu jednotlivostí.

I. Dispozice na panských pozemcích západně od prodloužené (Husovy/Štěpánské ulice) Stefansstraße za tovaryšským domem, sahající od (Vítězné/Radeckého ulice) Radetzkystraße až k (Alšově ulici/Lesní cestě) Waldweg vedoucí k (Sedmidomkům) Siebenhäusern

Na tomto území jsou položeny tahy ulic podle výše zmíněných zásad při průběžně stejném stoupání 5 %. Musí být přitom podotknuto, že zde dle obecných pravidel, mohou být také pokusně uliční tahy s předpokládaným stoupáním 6,7, a 8 % a také různé vý-

chozí a konečné body. Z toho vzniká dostatečný počet variant, kudy vést nejvýhodnější uliční tah. Dále by dvě zakřivené paralelní ulice propojovaly tento prostor do (Husovy třídy) Stephansstraße a sice jednak k potřebě lepšího využití stavební plochy, především pro nejlevnější činžovní vily podle vzoru na příloze 7, jednak se na svahu podél ulice lépe zpřístupní po obou stranách zastavitelné parcely. Tím ztratí charakter okrajové ulice, kterému by bylo vhodné se podle možností z ekonomických důvodů vyvarovat, což je zřejmé. Střední ulice by měla po pravé straně 30 domů a stejný počet i po levé straně, tak by sloužila k obsluze 60 domů. Byla-li by ale okrajovou ulicí, tzn. na okraji parku nebo na srázu nezastavěného pozemku, tak by zůstaly zachovány náklady na postavení, údržbu a čistění, ale ulice by byla využita jen z poloviny, sloužila by jen 30 domům. Z plánu je zřejmé položení dvou malých náměstíček, kde by se osobitým způsobem propojovaly ulice, uspořádání průchozích cestiček atd.

II. Okrsek obytných domů na panském pozemku na prodloužené (Skalní) Felsengasse a (Štěpánské ulici) Stefansstraße

Tento projekt je zcela objasněn podle výše prezentovaných zásad a detailního plánu (příloha 5). K vyzkoušení navrhovaného typu by bylo žádoucí, aby přímo na tomto místě byly v blízké době provedeny malé skupiny, snad obě samostatně stojící skupiny trojdomů.

III. Rozdělení pozemků části knížecího Clam-Gallasovského zámeckého parku i s okrskem obytných domů ve (Skalní ulici) Felsengasse a (Parkové uličce) Parkzeile

Doposud navrhovaná parcelace vycházela z předpokladu, že na místě, kde se v hrotitém úhlu setkávají (Jablonecká ulice) Gebirgsstraße a (Kristianova ulice) Christiansstraße (což samo o sobě je špatné a bylo by dobré se tomu vyvarovat), by měly vést také ostatní nové ulice společně, aby vytvořily tzv. komunikační náměstí, jaké bývá oblíbené u novějších územních plánů. Ale právě tato komunikační náměstí nebývají ani hezká ani praktická v dopravně-technickém směru, kdy čilý provoz přichází ze všech stran a kříží se zde tak, že je nutné zřídit ostrůvek pro strážníka, aby řešil vznikající dopravní situace. I z hlediska krásy jsou rozhodně místem hodným zavržení, když četná hrotitá nároží mezi tolika prázdnými uličními otvory vypadají ve své štíhlosti a roztříštěnosti ohavně. Zásadní výtkou vůči všem těmto hrotitým nárožím je, že se nedají účelně postavit. V přízemí se hodí všeobecně pro pohostinství a zvláště díky světlu ze všech stran a výhledu do ulice pro kavárny, v horních poschodích vznikají ale neúprosné člunovitě zúžené rohové místnosti s kterými se nedá nic počít, protože jsou dokola obnažené, vystavené větru a nepřízni počasí, v létě rozpálené, v zimě chladné, s nemožností separátního pohodlného přístupu.

Takovým hvězdicovým náměstím by bylo lépe se tedy vyhnout a všechny ulice by měly k sobě ústit svisle, aby nárožní domy mohly vznikat v příznivém pravém úhlu. Proto by se ulice vedoucí z východní strany (ulice u Lipového náměstí /ulice u náměstí Českých bratří) Lindenplatzstrasse (u požární zbrojnice) protáhla zakřiveně vpravo, tím by ústila svisle a stranou náměstí. Právě tak by byla prodloužená (Zámecká ulice) Schloßgasse dvojitě zakřivena a dovedena až ke (Skalní ulici) Felsengasse. Skalní ulice by nebyla zbytečně narovnána, ale byla by ponechána v dnešní podobě a mezi Skalní a (Lipovou ulicí) Lindengasse by byla vedena ještě jedna paralelní ulice, čímž by se celý stavební prostor rozparceloval na pokud možno početné a hodnotné stavební parcely podle výše zmíněného Olomouckého systému. Naproti tomu pozůstalé zbytky zámecké zahrady by se zastavěly vilami, čímž by zámecké zahradě vzniklo odpovídající příjemné sousedství, tedy přeci jen mnohem rentabilnější zástavba. Vedle toho na rohu (Tyršovy ulice) Felsengasse a (Sadové ulice) Parkzeile by vznikl stavební blok podle „hamburského systému“.

Není však možné souhlasit s přímočarou zástavbou (Sadové ulice) Parkzeile. To by dalo pětimetrový sklon u domovní řady! Obecně je toto tzv. Kristiánovo město typickým příkladem nepoužitelné šachovnicové zástavby na pahorkatém prostoru. Tahy ulic, opírající se svého času o linie protínající pahorkatý terén, jsou zde (jen čistě akademicky míněno) zakresleny s plným vědomím, že se zde již nedá nic měnit. Tento čistě teoretický vývoj má však ale pozitivní význam pro zástavbu okrajové linie. Ta začíná v (Tyršově ulici) Felsengasse malou čtyřúhelnou plochou, protíná potom plynulým šestiprocentním spádem (Sadovou ulici) Parkzeile, ulici (Boženy Němcové) Karlsgasse a dospívá k (Mlýnskému náhonu) Mühlgraben. Tento křivolaký svah kopírující uliční tah může být realizován a může být o to více doporučen, protože toto provedení zcela nezávislým způsobem by mohlo propojit stavební místa systémem „kus ke kusu“ na vodorovné ploše mezi dvěma zmíněnými ulicemi. Nejdůležitější nejvýše položené místo od (Tyršovy ulice) Felsengasse až po (Sadovou ulici) Parkzeile by mohlo beze všeho být ihned realizováno a poskytuje 6 stavebních parcel, z nichž nejhořejší by byla vhodná pro zřízení hospodářského zařízení se zahradou a s vyhlídkovou komunikací na malé výchozí ploše. Z tohoto místa je nádherný výhled do údolní prolákliny i na okolní pahorky. Zde trychtýřovitě otevřená údolní proláklina není vhodná pro stavební účely vzhledem ke strmé svažitosti a mohla by být parkově upravena a ošetřována.

IV. Rozdělení panského pozemku na (Krkonošské ulici/Jablonecké – Králův Háj) Riesengebirgstraße

Tato značně šikmo stoupající plocha, která je nadto značně vzdálena od obydleného centra města, se nejeví jako vhodná pro rozparcelování k účelům obytné výstavby. Pokud by se chtělo celé území města rozdělit těsnou zástavbou a považovalo by se vše za zastavěné a obydlené, pak by se měl počet obyvatel města pohybovat okolo 400 000. Ač by se neměly stavět svého druhu vzdušné zámky, je přeci nutné a proto obvyklé brát v úvahu při regulačním územním plánu města daleko širší území, než by bylo nutné pro příští desetiletí, aby se mohl nechat prostor volné výstavbě. Přinejmenším by se všeobecně vědělo, co by se mohlo a mělo dít a jak by se tomu mělo plánovitě předcházet. Tomu by odpovídalo i zde v hlavních liniích přirozeně zakřivené vedení uliční sítě, avšak z uvedených důvodů bez konkrétního členění.

V. Rozdělení pozemku dědiců Jacoba Siebera na (Monstrančním vrchu) Monstranz-Berge

Tato parcelace není zvláště důležitá a odlišuje se od již ve výhledu zmíněných míst jen tím, že střední příčné ulice více přiléhají svažitosti území.

VI. Stavební pozemky na svahu od Monstrančního vrchu ke Střelnici

Zde platí totéž co dosud: vedení tahu ulic podle pravidla horských serpentin; maximální využití stavebního místa zaříznutím vhodného staveniště.

VII. Plán zástavby Keilova vrchu

Zde je zástavba zajímavá tím, že musí navázat na starý systém stejně širokých paralelních ulic, které se částečně, opět se zcela nepřípustným stoupáním, táhnou svisle přes pahorek. Oba malé vrcholky pahorku se výborně hodí k zástavbě a sice dokonce i v přímých, svisle se svažujících ulicích. Pro příjezd se zde přeci jen musí udělat několik serpentin a ve strmých stráních cesty pro pěší se schody. Z (Chrastavské ulice) Kratzauer Straße a (ulice U Věže) Thurm Gasse vybíhající (Dobrovského ulice) Sackgasse může v naprosto neuměřené míře stoupat strmým svahem vzhůru. Také její pokračování formou serpentiny by stálo mnoho peněz bez užitku. Zde by bylo nejlépe ponechat Dobrovského

ulici, ačkoliv v obecném měřítku by bylo dobré se takovým řešením vyhnout. Podle možností by bylo možné zmírnit nedostatky Dobrovského ulice zřízením malého místa pro otáčení vozů na jejím konci a zřízením dvou pěších cestiček z tohoto místa. Vzhledem k omezené dopravní kapacitě pro potřeby několika domů na této ulici jsou tato opatření dostatečná a bylo by nesmyslné zde dělat víc, jedině aby se forma této ulice odstranila. Na svazích pahorku jsou ještě dílem větší pozemky k libovolnému použití, dílem zůstávají, jak již zmíněno, k veřejnému či soukromému osázení stromy, protože se zde nic jiného nedá udělat.

VIII. Plán zástavby údolí pod Keilovým vrchem

Zde se jako příhodný jeví nejdříve dlouhý, hluboko položený, rovný pruh mezi regulovanou Nisou a továrním náhonem valchy U Věže. Toto území se hodí především k rozdělení na větší (podle čtverečních metrů poměrně levné) pozemky k postavení továren, sotva k něčemu jinému. Také jiné uspořádání ulic, než souběžně s oběma vodními toky, lze sotva doporučit, protože vedení jediné ulice středem by vedlo oboustranně k dispozici úzkých stavebních pruhů, což by bylo nepříznivé pro účely továren.

Kratší a širší část této doliny naproti tomu je vhodná pro zástavbu obytnými domy a sice po olomouckém systému. Ve středu uvnitř je nadační pozemek pro třetí katolický kostel. Pro tento projekt je vyčleněno 40 m široké místo, do kterého ústí k fasádě kostela velmi široká vozovka. Místo je k účelu monumentálního působení kruhově uzavřeno a následně bezprostředně na kostel je z jedné strany přistavěna fara. Na druhé straně se předpokládá oddělená chlapecká a dívčí obecná škola. Směr dopravy se posune od těsné zástavby otevřenou střední ulicí od pásu továren sem, okolo kostelního náměstí k centru města, kde proti Jägergasse se napojí na uliční síť města.

IX. Plán zástavby ostrohu (Slunečného vrchu) Sonnenberg

O této zástavbě platí totéž jako o zástavbě Keilova vrchu ve vztahu k uvedeným zásadám. Detailní provedení je zřetelné z plánu.

X. Zástavba prostoru mezi (Ruprechtickou ulicí) Ruppersdorfer Straße, (Frýdlantskou ulicí) Friedländer Straße a hranicí s Pavlovicemi.

Také tato je podle všech dosavadních pojednání z plánů dostatečně srozumitelná.

XI. Zástavba prostoru okolo kasáren

Také tato je z plánů sama zřetelná.

XII. Plán zástavby čtvrti Jeřáb

Tato protáhlá čtvrť je malé město samo pro sebe, již vzhledem k jeho odloučené poloze. V tomto smyslu bude také pojednáno tak, aby byly přijaty různé způsoby osídlení, odpovídající pravděpodobným potřebám, na které je nutno brát ohled. Rovněž je nutné brát ohled na již započatou zástavbu, stejně jako na terénní podmínky. Z toho všeho vyplývá takové řešení, jak je zřejmé z plánu.

XIII. Regulace vnitřního města

A. Uliční rozvržení stavebního bloku mezi (Pražskou ulicí) Schückerstraße a (Papírovou ulicí) Papiergasse. Návrh má za účel otevření tohoto velkého bloku k lepšímu zhodnocení jeho vnitřních prostor.

Budiž podotknuto, že by se celý tento blok přímo nádherně hodil ve svých vnitřních prostorech pro velkou tržnici, přístupnou ze všech stran, obklopenou věncem domů před pouličním prachem. Bylo by nepochybně prospěšné k tomu zpracovat podrobný projekt, aby se mohlo ověřit, jak by se zajistilo financování, rentabilita a právní uspořádání ve

vztahu k nynějším majitelům domů a pozemků. Takovým podnětem může být právě všeobecné zpracování územního plánu.

B. Úprava domovního bloku mezi (Sokolovským) Bismarckplatz a (Malým náměstím) Klein Ring. Vzhledem k připravované trati pouliční elektrické dráhy a z toho plynoucí nutnosti rozšířit jednu z ulic, nemůže být doporučeno, že jedna ze tří stávajících ulic, při zachování obou dalších, bude rozšířena, protože potom by zůstal jeden domovní blok velmi úzký. Zde by bylo rozumné zbořit celou skupinu domů a postavit jeden dobře dimenzovaný domovní blok, jak je zřetelné z plánu.

C. Rozšíření Železné ulice. Zde je správný stav zásadně narušen novostavbou špatně vytvořeného a svojí architekturou výrazně škaredého rohového domu č. 2. Ten by se musel bezohledně zbourat a na této straně vytvořit rozšíření ve formě čtvercového prostoru s pravoúhlými domy. Ve vztahu k bourání právě dokončených novostaveb, což moderní svět všeobecně nepřipouští, protože si nechce připustit vlastní chybu, je možné vzpomenout, že ve starých Athenách za Perikla došlo kvůli dodatečnému rozšíření základů již započatého velkého chrámu Pallas Atény k odstranění již stojícího sloupoví v nákladu okolo miliónu drachem podle dnešní hodnoty. Toto se dělo jenom proto, protože se následně ukázalo, že pro Feidiovu sochu Atény nebylo uvnitř dostatek místa! Bylo by dnes něco takového někde na světě možné? U již projektovaného rozšíření Železné ulice se za takových poměrů musí asi setrvat na její jižní straně místo severní, avšak s osobní výhradou proti tomu, že hotové se považuje za správné.

D. Přestavba špice naproti radnici a počátku (ulice 5. května) Schützenstraße. Toto nároží by mělo zůstat bezpodmínečně volné a linie zástavby by měla být určena tak, jak je to v současnosti. Taková hrotitá nároží vytváří vždy ošklivé a nepraktické stavby, jak již bylo vzpomenuto při odmítnutí hvězdicového náměstí (č. III); je také vidět z celého územního plánu, jakým způsobem se tomu vyhnout. Také zde by se to muselo zrealizovat přesným dodržením staré, zcela dobré stavební čáry. Prázdné nároží by se hodilo k zřízení nějakého pomníku a sice na místě dnešního sloupu plynového osvětlení.

E. Proražení bloku mezi (Matoušovou ulicí) Ehrlichstrasse a (ulicí Na Humnech) Andreasgasse. Toto má pouze význam pro otevření a tím lepší zhodnocení bloku.

F. Proražení bloku mezi (Vaňurovou ulicí) Mühlfeldstrasse a (Žitavskou ulicí) Lastenstrasse. Zde platí totéž co u předešlého.

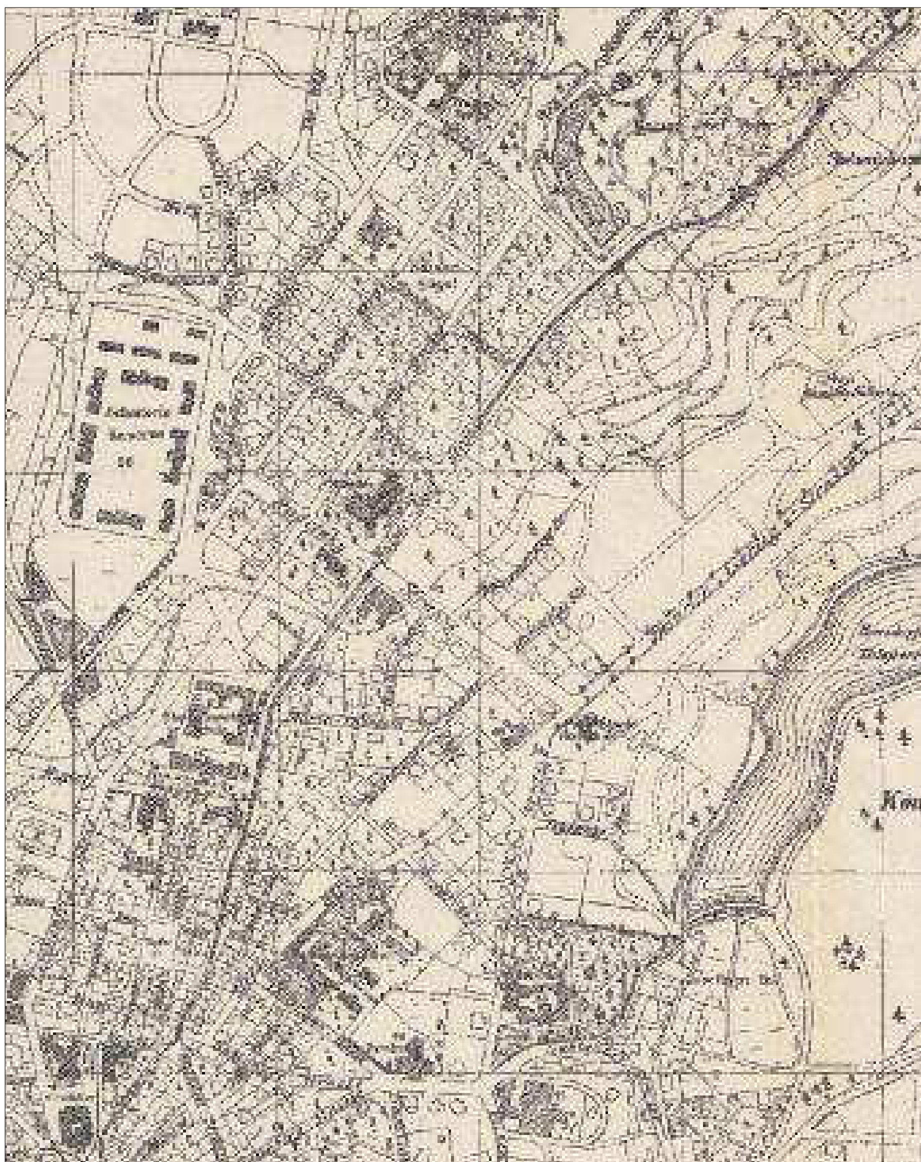
G. Zřízení bloku činžovních domů s vnitřní stavební čarou, tedy podle hamburského typu, mezi (ulicí Kladenskou) Eduardsgasse a (U Nisy) Neissegasse. Je zřejmé z plánu.

H. Založení náměstí císaře Františka Josefa I. mezi továrnou firmy Felgenhauer a Nisou. Nynější park císaře Františka Josefa by byl k předání pro uzavřenou zástavbu, protože jako park, jako místo zotavení, jako náměstí, jako zásobník vzduchu nemá žádný význam. Park je navíc velmi malý, značně otevřený, ze všech stran obklopen ulicemi a vzduch je kvůli blízké plynárně přímo zamořený.

I. Všechna rozšíření ulic a uliček ve středu města, jak jsou posouzena již v náhledu městským stavebním úřadem, byla přehlédnuta a shledána správnými, především proto, že rozšíření jsou možná jen na jedné straně a protože jsou určována především se správnou mírou.

XIV. Ostatní

Předpokládá se napojení na novou elektrickou pouliční dráhu: jednak od konečné stanice v Lidových sadech zpět (Březovou alejí) Birken-Alee, dále tzv. (Dlouhou cestou) Langen Weg a (Husovou/Štěpánskou ulici) Stephansstraße až na (Benešovo/Staroměstské

Plan von Reichenberg 1 : 6 000. Lith. Anstalt: R. Gerzabek & Co, Reichenberg. Entworfen vom Stadtbauamte. Na zadní straně přípis na psacím stroji „Mit Stadtratbeschutz v. 17. 12. 1923 bewilligt. Der Bürgermeisster (podpis) Bauer (tužkou připsáno 1901). SOkA Liberec, Sbírka map a plánů, sig. A/3b. katalog. číslo 790. Mladší přípis na plánu nejspíš souvisel s odsouhlasením přístavby školy na Jeřábu, jež byla na plánu ručně zvýrazněna. Totožný plán města byl přílohou adresáře Liberce na rok 1913. Část okolo Masarykovy třídy (Kaiser Josefstraße) je zachycena s vyznačenými připravovanými komunikacemi v nově vznikající vilové čtvrti nad dolními kasárnami (ulice Na Okruhu) i v prostoru bývalého výstaviště z roku 1906 nad přehradou, kde je zřejmý vrstevnicový systém vedení ulic, jak ho prosazoval Camillo Sitte.

náměstí) Altstädter Platz. Již ve výhledu zmíněná linka je vedena Železnou ulicí, přes (Sokolovské) Bismarckplatz a (Malé náměstí) Klein Ring do Chrastavské ulice.

Jako v každém ohledu užitečná a poměrně lehce realizovatelná myšlenka musí být zřízení vodovodu užitkové vody z údolní přehrady výhledově zvažované v Harcovském údolí. Náhrada za ztrátu místa pro dětská hřiště bude uvedena v dalším textu.

Je nutno se ještě drobně zmínit k zřízení tržnice.

Také zde je starý zvyk, konat trhy pod širým nebem, s čímž je nutno vyjádřit nesouhlas, když vítr vane pouliční prach se zdraví škodlivými příměsemi na potraviny. Výstavba uzavřených tržních hal se neosvědčila jako extrémní a nemůže být v žádném případě doporučena. Hlavní nedostatky jsou: nákladnost stavby, s tím související zvýšené nájemní poplatky za místo a nemožnost dostatečného větrání. Autor tohoto pojednání přinesl proto již v územním plánu Olomouce a později pro Ostravu návrh nového druhu tržiště. Na příloze 8 byl také pro Liberec takový návrh uveden ve větším a detailnějším provedení. Základní myšlenkou přitom je uplatnění vnitřní stavební čáry, využití prázdných vnitřních prostor velkých stavebních bloků. Smysluplná uliční fronta bude přitom využita, když bude její úlohou bránit pronikání pouličního prachu. Tato úloha bude potom ještě jednou naplněna ve vnitřním bloku věncem hal s krytým ochozem, přičemž bude zároveň k dispozici celá řada zamykatelných prodejních místností a částečná ochrana proti dešti a sněhu prostřednictvím dokola obíhajících arkád. Vnitřek tržiště zůstane volný pod širým nebem a poskytne tak dostačující větrání. Z přílohy č. 8 je patrný přístup zděnou bránou, napájení tažných zvířat, veřejné záchodky, policejní stanice, správa tržnice, kavárna pro návštěvníky tržnice atd. Podobná by byla zamýšlená tržnice v obytném bloku mezi (Pražskou) Schückerstraße a (Papírovou ulicí) Papiergasse.

Současná tržnice na (Nerudově náměstí) Töpferplatz nemůže být nikdy přemístěna jinam, ač je náměstí malé a obklopené činžovní zástavbou. Olemování přízemní tržní halou s vnitřním krytým ochozem by ale bylo rozhodně možné doporučit a sice v provedení strohé levné stěny zástrčkového systému. Takové zařízení bylo použito v Norimberku přibližně před patnácti lety na Mariánském náměstí (Marienplatz). Zajímavé zařízení bylo ale odstraněno, protože údajně rušilo krásu náměstí. Nyní je náměstí zcela moderním způsobem čistě vymeteno a vyprázdněno a je o to méně zajímavé, méně krásné. Samotný chrám P. Marie nepůsobí již tak intimně, tak přitažlivě na velkém prázdném náměstí v protikladu k dřívějšímu různorodě členitému prostředí. Takové zařízení by mohlo být na Nerudovo náměstí rozhodně doporučeno.

Další tržnice dále od středu města budou nutné teprve tehdy, když by celkový počet obyvatel stoupl o přibližně 10 000. Mohou být předběžně zvažovány, zvláště když mohou být podle plánu zástavby postaveny větší stavební bloky s vnitřní stavební čárou, do kterých se takové vestavěné tržnice v potřebném počtu hodí na základě pozdější volby.

XV. Umělecko-monumentální úprava Liberce

Liberec vykonal ve vztahu k vylepšení svých stavebních zařízení v posledních desetiletích mnoho obdivuhodného. Postavení radnice, divadla, muzea, prostor nádherného městského parku s jezírkem, elektrické pouliční dráhy atd.

Všechny monumentální stavby přitom mají společný povahový rys, že tzv. slouží zároveň dvěma pánům. Jsou uměleckými, ale zároveň užitkovými stavbami s jiným využitím.

Ale takové stavební nebo umělecké výtvory, které nemají jiný účel, než být jen ozdobou města, které jsou uměleckým dílem o sobě a jsou samotné samoúčelem, se v Liberci nenalézají a zdá se, jako by dělný a úsporný genius loci byl k uplatnění v tomto směru přímo nepříznivý. Takový názor je však rozhodně zavrženíhodný.

Zkušenost učí, že právě tvorba veřejných monumentálních uměleckých děl se velmi vyplácí: ve všeobecné prestiži a přílivu cizineckého ruchu, ale především v denní radosti obyvatel z vlastního města, oprávněné hrdosti na ně a ruku v ruce s touto hrdostí na růstu místního patriotismu, který je zdravým kořenem obecné lásky k vlasti. Jestliže má některé z našich vzkvétajících rakouských měst právo být hrdé na své dějiny, svoji činnost, své postavení v celkovém rámci, pak je to Liberec. Toto město, vysoko zde ctěné a nahlížené po staletí pro pilnost živností a všech s tím souvisejících občanských ctností, má v obtížných zápasech neochvějně nabývané právo pociťovat hrdost rakouských Němců. Není prázdnou frází, že neseme kulturu na východ a jestliže Švábové a Prusové a Hesenští a Frankové etc. leckdy, jak známo, s oblibou hledí na nás Rakušany přes rameno, nemáme opravdu zapotřebí nechat si to přinejmenším líbit, když jsme pro středoevropskou kulturu bezesporu vykonali stejně tolik a pro ni krváceli jako jiný německý kmen. Bohužel se nám nedostává v nápadně truchlivém způsobu tohoto vlastního vědomí přímo nutná hrdost, která by nás opravňovala nejen k boji o bytí. Odkud by ale měla také přijít, když o ni nedbáme, když nic nečiníme, čím by mohla najít cestu do srdcí naší mládeže, když všechno promeškáme, čím by v mužném věku mohla zesílit a stát se rozhodující?

Liberec ještě nemá pomník na žádném veřejném místě! To říká vše.

Naproti tomu je nutné projevit zásadní rozhodnost, že město má nejen právo být na sebe hrdé, nýbrž že má přímo jako povinnost dát tomuto hrdému sebevědomí umělecko-monumentální výraz, aby tento výraz, mládež povznášející, byl zřetelný i nadále po staletí. Občan potom může mít radost.

Liberec postrádá zdobnou a zahradní architekturu, portály, pavilony, sloupoví, monumentální kašny, když jediná dekorativní stará kamenná kašna před radnicí si nezaslouží vzhledem k její umělecké podřadnosti ani zmínky. Není zde ani jedna umělecky nebo historicky pozoruhodná církevní stavba.

Navzdory tomu je Liberec krásné město; když nám poskytuje přímo úžasné množství obdivuhodně krásných uličních průhledů, které by mohly být přeneseny na jevištní scénu, naproti tomu lze vidět krásné pohledy do dálky na okolo se táhnoucí pohoří s často navýsost malířskými a vždy potěšitelnými skupinami stromů v popředí či středu scenérií. Liberec je navýsost malebné město, což je ostatně darem přírody. Město samo se vzácně příznivým způsobem propojuje s prostředím. Nyní může také s minimálním finančním úsilím dohonit až dosud promeškanou čistě uměleckou monumentální výzdobu.

Tím je zřetelně nastíněn směr umělecké části územního plánu.

Netřeba stavět fantastické vzdušné zámky, nýbrž všeobecně navázat na již dochované a připravovat plánovitě ty umělecké realizace, které jsou, po posouzení ze všech aspektů, nutné.

K tomu bezprostředně patří nejdříve umělecké ztvárnění jednoho nebo více náměstí ve středu města, jakoby slavnostních sálů, uvítacích salonů města. Tak jako tzv. parádní světnice selského stavení, tak i měšťanský salon není nikdy zcela bez výzdoby, nýbrž spojuje vše, co rodina vlastní pamětihodného a krásného, ať již jde o obrazy, rodinné památky atd. Stejně tak by nemělo být všechno umělecky monumentální ve městě neúčinně rozptýleno tu a tam, nýbrž soustředěno jen zde na tomto slavnostním a pamětním místě. Přirozeně to bývá v každém městě radniční náměstí, dómské náměstí, hradní nádvoří (v Itálii tzv. signoria).

V tomto směru má Liberec jen radniční náměstí, mohl by ale s minimálními prostředky získat ještě další takové náměstí umělecky výrazného působení před nádherným novým muzeem, které se může velmi brzy stát středem novějšího Liberce. Právě proto, že se zde s velmi malými finančními prostředky může vytvořit něco velkolepého. Protože

tato úprava by ještě mimoto podstatně zvýšila působení hodnotné muzejní budovy, nejde tu o žádný extrémní požadavek, žádný nesmyslný luxus, nýbrž o rozumný postulát, pro který by se měl získat konsensus, především ale v kruzích bohatých, vlasteneckých a esteticky vnímavých dárců.

Úprava je patrná z plánu, k čemuž by mohlo být ještě poznamenáno, že před krásnou budovou Obchodní a živnostenské komory nesmí být zřízena předzahrádka obklopená mříží, jestliže má být dosaženo monumentality uzavřeného náměstí s protilehlým muzeem. Jsou zde nezbytné protilehlé kolonády s vysokými kašnami a pokud možno s vysokými klenutými branami přes ulici, aby se vytvořil jednotný obraz náměstí a zakryl se rušivý pohled na malé domky. Je samozřejmé, že některé stromy v aleji budou muset být odstraněny, aby se uvolnil výhled na celek.

Z veřejných kašen mohou být navrženy pouze dvě: jedna zde na muzejním náměstí jako nároží kolonády, přičemž mj. budiž poznamenáno, že by bylo umělecky pochybné, chtít v protilehlém rohu kolonády podobné dílo. Právě nestejná délka ramen kolonády, nesymetrické postavení vysokých klenutých bran a k tomu umístění kašny na jedné straně zaručují malebné působení, ke kterému již patří zároveň asymetricky postavené muzeum. Jen tímto způsobem se dá vše propojit do harmonického celku a potom se teprve uplatní krásná vysoká muzejní věž jako strmá osa mezi bránou stojící jen v hmotovém vyvážení vlevo a velkým kupolovitým portálem muzea vpravo.

Druhá větší monumentální kašna je předpokládána ve stylu římské fontány di Trevi jako architektonicko-plastické zakrytí v současnosti ošklivě vyhlížející protipožární zdi Bartelova domu. Tato nepěkná protipožární zeď kazí celkový dojem z jinak krásné zahrady spořitelny a náměstí u zámku. Tato velká nástěnná kašna by se mohla stát vyústěním nově plánovaného vodovodu pitné vody. Předkové by došli k závěru nezmeškat okamžik, když vzniká takové velké a užitečné dílo, jako je městský vodovod pitné vody a k slavné vzpomínce na tento čin by zřídili umělecky monumentální konečnou stanici. My moderní se spokojíme s hostinou u příležitosti otevření, kde budou proneseny vzletné řeči, které se ocitnou následující den v tisku, aby za týden nato bylo vše zcela zapomenuto. Krásný vodovod pak vede jen pod zemí a vytéká pouze do výlevky v kuchyních a předsíních. O hrdosti občana, poezii života, veřejném kultu krásna nemůže být řeč. To je tedy požadavek, který neuskutečněn by mohl představovat přímo zlé opomenutí.

Jako vhodná místa pro postavení památníků mohou být označena následující:

Nároží proti radnici při vyústění (Moskevké ulice) Wiener Straße před Hlasiwetzovým domem pro štíhlý vysoko strmící pomník.

Na rohu u radnice u (Frýdlantské ulice) Friedländer Straße a sice pro dva až tři pomníky různé velikosti a formy.

Za radnicí, roh proti (Schwechatské pivnici) Schwechater Bierhalle, nejlépe pro jezdecký pomník, ideální postava Valkýry.

Vlevo od divadla, naproti kavárně Pošta.

Uskupení více veřejných pomníků s mramorovými lavicemi, osazeno v zahradě divadla naproti vchodu do Poštovního úřadu.

U Arnoldova domu na počátku (ulice 5. května) Schützengasse, jak již předtím zmíněno.

Na (ulici 5. května) Schützengasse a (Masarykově třídě) Kaiser Josef-Straße samotné. Tím vznikne monumentální spojení s muzejním náměstím.

Na muzejním náměstí, přičemž na plánu jsou udána místa půdorysů soklů jednotlivých pomníků v různých velikostech.

XVI. Zhodnocení hřbitova, pokud by došlo jednou k jeho opuštění, a navazující svahy

Nepoužívané hřbitovy nebývají z piety či vazby k nejsmutnějšímu místu nikde vyčleňovány pro bytovou výstavbu. Jestliže se ale toto místo nachází v okruhu budoucího monumentálního centra a jako gloriet se nachází na vyvýšenině po dokončení již započaté zavážky značné plochy údolí, tak se hodí dlouhá jižní strana hřbitova znamenitě k umístění dlouhých arkád, v jejichž středu by měla mít místo kupolová stavba pamětního kostela. Tyto arkády, jejichž uspořádání může být dostatečně zřejmé z plánu, by potom mohly zároveň sloužit k tomu, aby se na jejich zdi umístily náhrobky a desky ze starého hřbitova a tím vznikla svého druhu galerie předků města. Ještě jeden důležitý význam by tomuto kupolovitému kostelu a jeho otevřeným halám mohl připadnout, jestliže by se v budoucnu také u nás podařilo najít cestu ke zřizování krematorií a Liberec by k takovému zřízení přistoupil. Potom by zde bylo to správné místo a arkády by potom mohly být přilehlým budoucím urnovým hřbitovem.

Vedení směru ulice dvěma serpentinami dolů od vyvýšeniny je z plánu zřejmé. Odtud by se konečně dospělo k navážce před C. k. státní průmyslovou školou a k (Masarykově třídě/Ulici císaře Josefa) Kaiser Josef-Straße. Jak je zřejmé z plánu, je zde dětské hřiště, které již bylo částečně zmiňováno ve vztahu k umístění hřišť v Harcovském údolí, na něž navazuje vedení ulic. Výstavba uliční sítě okolo kasáren je zřejmá z plánu.

XVII. Poznámka o stavebním stylu v Liberci

V Liberci jsou dosud zastoupeny tři slohy. Zdravý barokní a rokokový směr starých soukenických domů, architektura vídeňské Ringstraße a hanoversko-novoněmecký směr budovy muzea.

První a poslední stylový směr jsou v mnoha vazbách duchovně spřízněné, snášejí se vedle sebe dobře a mohou se také dokonce navzájem smísit. Stálou péčí o tyto směry, jak to ostatně činí nejlepší liberečtí architekti a stavitelé, by se mohl vyvinout místní architektonický typ, což by bezpochyby bylo k užitku celkového výrazu města.

Bohužel mezitím již rozbujelý typ vídeňského činžovního paláce s jeho přeplněnými nadutými teatrálními fasádami s pilastry, konzolami a nespočetnými cementovými kudrlinkami musí být rozhodně označen za zavrženíhodný nevkus. Tato napodobenina špatného vídeňského typu musí být podle možností odstraněna, dokonce již při udílení stavebního povolení.

Lepší zbytky fasád dobrých starých soukenických domů by se měly zdokumentovat a publikovat ve velké obrazové publikaci, nejspíše vydané muzeem. Měla by být studována konstrukce levnějších a přeci ohnivzdorných, teplu a chladu vzdorujících mansardových bytů, proti kterým není ani úředních námitek, protože bývaly pouhým zdánlivým zakrytím fasády v šikmosti střechy.

Mimoto by bývalo ze strany stavebního úřadu dobré při udělování stavebního povolení přihlížet k tomu, aby v uličních průhledech nezůstávaly obnažené protipožární zdi. Toto je žádoucí zvláště u regulačních plánů, kde uzavřená zástavba přechází do volné zástavby. V zakreslených půdorysech se zvláště pro ten účel použije kresebně arkýřovité zaoblení. Také pohledy na zadní trakty budov, zvláště záchodové přístavky, by se měly zakrýt vysokou zahradní zdí, navážkou pahorku a osázením stromů, jak to často prezentuje detail řezu na plánu parcelace zámeckého parku, jinde použitý podle osvědčeného vzoru.

Konečně by se mělo upustit u mnoha volně stojících podpěrných zdí v ulicích od pilastrovitého členění a stupňování a užívat raději čisté, nečleněné a nestupňované rustikální zdivo.

A závěrem by se mohla ještě doporučit mírná daň z oken v rámci zápasu proti nadpočetnosti oken v činžovních domech.

Nejdůležitějším ale ve vztahu ke stylu zůstává vždy úsilí o zdravý úpravný místní styl a v tomto ohledu budiž ještě krátce poukázáno na podobné vážně míněné úsilí v Hamburku, jak jsou jeho správné myšlenky mimo jiné obsaženy v díle Dr. Lichtwarka: Palastfenster und Doppelthür (Palácová okna a dvoukřídlé dveře).

Poznámky:

1 Camillo Sitte (1843–1903) rakouský architekt, urbanista a malíř. Z řady jeho významných prací v českých zemích lze uvést např. uzemní plán Olomouce (1894–1895), územní regulaci Ostravy Přívozu (1893–1895) včetně návrhu na novostavbu zdejší radnice a kostela Neposkvrněného Početí P. Marie (1896–1899). Sitte proslul jako autor knihy Stavba měst podle uměleckých zásad (vydána 1889, český 1995). V knize kriticky reagoval na výstavbu vídeňské Ringstrasse, kterou navrhoval rozčlenit do řady menších prostorově uzavřených náměstí. Sitte věnoval hlavní pozornost výtvarnému kompozičnímu uspořádání městských prostorů. Inspirací mu byly nepravidelné uzavřené rostlé prostory drobného lidského měřítka a malebných siluet, známé např. z italských středověkých měst. Po vlně necitlivých asanací evropských měst v druhé polovině 20. století nastalo oživení zájmu o Sitteho dílo jak u historiků umění tak urbanistů a architektů.

Cisterciácká gotika v kostele Nanebevzetí Panny Marie ve Vyskři?

Táňa Nejezchlebová
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem

Při studiu středověké sakrální architektury Pojizeří často narážíme na kostely, jimž je v písemných pramenech připisováno románské či gotické založení, nicméně transformace středověké hmoty byla natolik razantní a rozsáhlá, že se její čitelnost téměř ztratila. Jedním z extrémních případů je kostel Nanebevzetí Panny Marie v obci Vyskeř u Turnova. Písemné prameny přiznávají Vyskři kostel již ve 14. století, ale razantním zásahem došlo v roce 1914 ke stržení chatrného gotického kostelíku a následně se uskutečnila výstavba nového novorománského chrámu.

Kostel Nanebevzetí Panny Marie představovala drobná jednoduchá stavba jednolodního kostelíka s polygonálním pětibokým presbytářem.[1] Datum založení kladou prameny do 14. století, kdy je v roce 1384 zmiňován jako farní. K roku 1393 byl kostelu připsán roční důchod jedné kopy grošů Smilem z Pardubic.[2] První písemné zmínky lze vztáhnout do ještě starší doby, jména spojená s Vyskří se objevují v konfirmačních knihách již od roku 1362.[3]

Vyskeř, kostel Nanebevzetí Panny Marie – celkový pohled na starý kostel od severu na začátku 20. století. Foto K. Čermák, Český ráj – pohledy do zašlých časů (příspěvek k dějinám venkovských sídel), Jilemnice 2007.

Při demolici starého kostela došlo při odbourání barokní předsíně na jižní straně k odkrytí gotického portálu.[4] I když pramen připisuje portál až pozdní gotice 15.století,[5] jeho charakter směřuje spíše k úvahám k starší dataci, sahající do druhé poloviny 14. století, tedy k samotnému vzniku kostela. Navíc způsob výstavby portálu, jeho profilace a sklad-

Vyskeř, kostel Nanebevzetí Panny Marie – celkový pohled na portál (foto autorka, 2007).

ba vykazují vysoce pravděpodobnou provázanost s cisterciáckým tvaroslovím prvků kláštera v dnešním Klášteře Hradišti nad Jizerou, pod jehož správu spadalo vyskeřské plebánství od 60. let 14. stol.[6] až do zániku kláštera na začátku 20. let 15. století.[7]

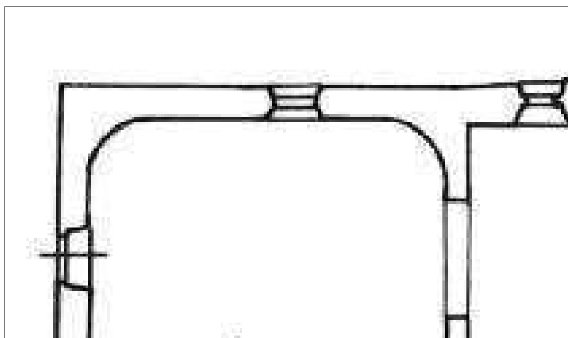
Dnešní podoba portálu není úplná, z patrných stop je viditelné, že v některé z pozdějších dob z něj byl odstraněn samostatný sloupek a jeho hlavice, společně s probíhající, zřejmě obdélnou překladovou deskou, jež provazovala hlavici sloupku s ostatními díly portálu. I přesto, že chybějící partie tvoří jednu z klíčových částí portálu, lze díky stopám po odsekání prvků jejich přítomnost, byť v omezené formě, rekonstruovat.

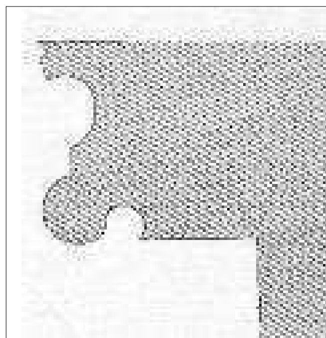
Základ portálu tvoří vysoký obdélný tvar zakončený stlačeným lomeným obloukem. Ten může mít původ buď v gotickém tvarosloví, jež se lomenými oblouky výrazně projevuje,[8] nebo jej můžeme chápat jako slohový projev cisterciácko-burgundského okruhu, do nějž spadal rovněž zmiňovaný klášter. Burgundský okruh cisterciácké architektury používá lomeného oblouku v portálu dokonce již v době předgotické. Stejně tak je možno chápat jako projev klášterního vlivu absenci tympanonu, který cisterciáci z portálů odstraňovali, neboť jej chápali jako pozůstatek hmoty zdi.[9] S takovouto interpretací je ovšem nutno zacházet opatrně. K odstranění tympanonu mohlo dojít při transferu portálu či v předchozí době, stejně jako došlo k odstranění sloupků. Tato varianta padá v úvahu také z toho důvodu, že jeden z portálů zrušeného kláštera, umístěný dnes v severní zdi kostela Narození Panny Marie v Klášteře Hradišti nad Jizerou, tympanon nese.

Další část portálu se skládá ze dvou pravoúhlých ústupků, které svým charakterem odkazují ještě k románské vázanosti portálu. Spíše než časový anachronismus lze ústupkové uspořádání chápat opět jako projev specifické cisterciácké estetiky, konkrétně její saské odnože, jež se v prostoru středního Pojizeří uplatňovala.[10] Saský proud obecně adaptoval vzhled prvků dle otonského vzoru, tedy do blokového a výrazně romanizujícího vzhledu.[11] Blokové uspořádání do ústupků navíc vyhovovalo tendenci výrazně odlišit tektonické funkce jednotlivých částí tak, aby bylo patrné, co je neseno a co naopak vynáší. Proto cisterciácká gotika výrazně odlišným způsobem

Detail odsekaných hlavic a patek v koutě ústupků portálu. Volně stojící dřík stopy nezanechal (foto autorka, 2007).

Půdorys starého kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Vyskři dle J. V. Šimáka. Šipky označují místo nálezu portálu. Vpravo profil portálu. Zaměření F. Gabriel, I. Peřina, T. Nejezchlebová (kresba autorka, 2007).

od románského slohu představuje do vnitřních koutů ústupků volné sloupky, jež jsou s hmotou portálu provázány pouze hlavicemi a patkami.[12] Takovéto uspořádání navíc dovolovalo volné sloupky z portálu kdykoliv bez větší újmy vyjmout, jak se tomu stalo ve Vyskři. Na hmotě portálu se zachovaly stopy po nálevkovité, kónicky protáhlé hlavici a mělké patce, nikoliv již po dříku sloupku, z čehož je dobře patrné, že sloupek stál volně. To lze považovat za výrazný projev cisterciáckého vlivu. Pokud by byl portál totiž konstruován dle vrcholně gotické estetiky tak, jak jej datuje první písemná zmínka ve spojitosti s kostelem, lze spíše předpokládat, že by byl dřík změněn na prut vevázaný do hmoty ostění v duchu lineárního slohu, který se v polovině 14. století již plně prosadil.[13]

Vraťme se nyní k hlavní mase portálu, jíž jsou dva pravoúhlé ústupky. Jejich architektonické členění vykazuje zřejmě nejsilnější odkaz k cisterciáckému vlivu. Hrany ústupků jsou probrány do tvaru hruškovce s přisazenými oblými laloky, jež přecházejí v hluboké výžlabky. Tím na nárožích vznikají výrazné ztužující pruty, které ovšem nemají tektonickou funkci. Navíc v dolní i horní části, v místě, kde se pruty zanořují do hmoty portálu, zakončují profilaci protáhlé konkávně projmuté drápky stejného vzhledu, jako např. na hlavním portálu kostela sv. Mikuláše ve Vinci u Mladé Boleslavi. Takovéto odkazy na románské akcenty jsou v cisterciáckém okruhu poměrně běžné, zromanizováním některých prvků se zdůrazňovala jejich netektoničnost. Mencl navíc výslovně uvádí, že „...hruškovitý profil na hranách ostění, ukončený drápkem je tedy nejbezpečnější známkou burgundsko-cisterckého původu toho kterého portálu“.[14] Při srovnání profilací portálu ve Vyskři a dochovaného hlavního portálu kláštera se navíc vedle tohoto prvku shoduje také jemné prožlabení špičky hruškovitého profilu nároží, které mohou opět dokazovat provázanost obou prvků.

Podobnost mezi portály navozuje také provázání hlavice sloupku a ústupků pomocí průběžné překladové desky, která se na vyskeřském portálu dochovala jen ve stopách. Takovéto provázání je spojováno s výrazem severního okruhu cisterciáckého vlivu, jehož prvotním nositelem se sledovaný klášter stal.[15] Je tedy logické, že se prvek přenesl také na kostel, jež spadal do jeho provenience.

Vedle zřejmých shod se ovšem setkáváme také s nejasnostmi, které na přímé souvislosti jednoznačně neukazují. Při srovnání zarazí předně zjevná prostota vyskeřského portálu oproti výrazné dekorativnosti obou portálů v Hradišti nad Jizerou. Předně postrádáme palmetovou výzdobu na ústupcích portálu. Je ovšem možné, že se palmetová výzdoba omezila pouze na chybějící hlavice sloupků, které dnes nejsme schopni identifikovat.

Srovnání převzatého tvarosloví z románských předloh. Vyskeř, kostel Nanebevzetí Panny Marie – detail drápku portálu (vlevo). Vinec, kostel sv.Mikuláše – detail drápku portálu (vpravo) (foto autorka, 2007 a 2008).

Druhým problémem je vročení portálu. Pokud se přidržíme písemných pramenů, dojdeme k roku 1363. Z čistě slohového hlediska se pohybujeme v období lineární gotiky, která provazuje portál do jednoho celku a výrazně zjemňuje profilace. Na druhou stranu cisterciácký okruh si dlouho udržel uspořádání do frontálního a ústupkového portálu.[16] Ještě v polovině 14. století tak přetrvává starý koncept uspořádání. Navíc se v případě Vyskře pohybujeme ve vesnickém prostředí, kde určité opoždění oproti obecnému vývoji není ničím neobvyklým. Jako možná varianta se také nabízí, že byl portál do kostela přenesen z jiného místa po zániku kláštera.

Portál ve Vyskři představuje poslední hmotný odkaz na starou podobu kostela. Pokud přijmeme teorii o jeho přímé vazbě na cisterciácké tvarosloví a vztah s Klášterem v Hradišti nad Jizerou, posouvá se jeho význam do další roviny. Dokazuje, že vazba na patronátní klášter se neodehrávala pouze na administrativní rovině, nýbrž přímo ovlivňovala estetický výraz dané lokality. Navíc dochovaný portál, v byť neúplné formě, představuje další odkaz na zaniklý severočeský klášter.

Poznámky:

1 Josef V. Šimák, Soupis památek historických a uměleckých v Království českém od pravěku do počátku XIX. století. Politický okres Turnovský, Praha 1909, s. 256 an.

2 František L. Rieger (ed.), Slovník naučný, Praha 1874, s. 1329. Není vyloučeno, že stavbě předcházel dřevěný objekt, neboť Vyskeř je v pramenech zmiňována již od roku 1129. Případný starší kostel ovšem lze omezit až rokem 1092, neboť až k tomuto roku bylo dle kronikářských zápisů na Vyskři na rozkaz Břetislava II. vyhlazeno pohanství. F. Klapuch, Vyskeř v minulosti I. (Dějiny obce), Vyskeř 1943, nevydaný rukopis, soukromý archiv A. Douděrové.

3 F. A. Tingl (ed.), Libri confirmationum I.(LC I.), Praha 1867, s. 170. K roku 1363 je ustanoven k Hruštici u Turnova plebánem kněz Sdenko do Wiskirz. Další zmínka zmiňuje rok 1363, kdy na Vyskři zemřel kněz Petr a na jeho místo byl prezentován kněz Bartoloměj ze Solce. LC I., s. 170.

4 „Když v červenci 1914 začalo se s bouráním starého kostela, aby na jeho místě byl postaven dnešní kostel, byly objeveny zajímavé věci... Vzácnější nález byl učiněn po odbourání sínce na jižní straně kostela, kde byl objeven kamenný portál slohu pozdní gotiky, tedy taktéž z 2/2 15. století.“. F. Klapuch, 1943, s. 10.

5 Tamtéž.

6 Nejstarším zmíněným plebánem na Vyskři byl plebán Petr, který zemřel na Vyskři k roku 1363. Ten také jako první začal odvádět do Kláštera Hradiště nad Jizerou povinný roční poplatek 8 kop grošů. Tamtéž, s. 5.

7 Tehdy klášter zaniká po nájezdu husitů, nikdy již nebyl obnoven. J. Kuthan, Česká architektura v době posledních Přemyslovců, Praha 1994, s. 184.

8 Wilfried Koch, Evropská architektura. Encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost, Praha 2008, s. 149 a 162.

9 Václav Mencl, Vývoj středověkého portálu v českých zemích, ZPP 20, č. 1, Praha 1960, s. 16.

10 Dobroslav Líbal, Gotická architektura v Čechách a na Moravě, Praha 1948, s. 13–14. Na českém území lze v zásadě rozlišovat dvě větve cisterciácko-burgundského slohového okruhu. Francká větev si i v převzatých vzorech zachovává velkou míru slohové čistoty, zatímco saský okruh přizpůsobuje tvarosloví a výrazovost vlastním lokálním potřebám, výrazně odvozeným z domácí románské architektury. Tamtéž.

11 V. Mencl, 1960, s. 15.

12 Tamtéž.

13 V. Mencl, Vývoj středověkého portálu v českých zemích, ZPP 20., č. 3–4, 1960, s. 122.

14 Tamtéž, s. 16.

15 D. Líbal, 1948, s. 17–18; J. Kuthan, 1994, s. 186; V. Mencl, 1960, s. 17.

16 V. Mencl, s. 116 a 122.

Prameny:

Klapuch, F., Vyskeř v minulosti I. (Dějiny obce), Vyskeř 1943, nevydaný rukopis, soukromý archiv A. Douděrové.

Tingl, F. A. (ed.), Libri confirmationum (LC) I., Praha 1867.

Literatura:

Čermák, Karel, Český ráj – pohledy do zašlých časů (příspěvek k dějinám venkovských sídel), Jilemnice 2007.

Koch, Wilfried, Evropská architektura. Encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost, Praha 2008.

Kuthan, Jiří, Česká architektura v době posledních Přemyslovců, Praha 1984.

Kuthan, Jiří, Počátky gotické architektury v Čechách. K problematice cisterciácké stavební tvorby, Praha 1983.

Líbal, Dobroslav, Gotická architektura v Čechách a na Moravě, Praha 1948.

Mencl, Václav, Vývoj středověkého portálu v českých zemích, Zprávy památkové péče 20, č. 1, 1960, s. 8–26.

Mencl, Václav, Vývoj středověkého portálu v českých zemích, Zprávy památkové péče 20, č. 3–4, 1960, s. 12–153.

Rieger, František L. (ed.) Slovník naučný, Praha 1874.

Šimák, Josef V., Soupis památek historických a uměleckých v Království českém od pravěku do počátku XIX. století. Politický okres Turnovský, Praha 1909.

Stavební vývoj barokní hospodářské budovy v areálu tzv. dolního zámku na Grabštejně

Miroslav Kolka
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci

Předložená studie shrnuje závěry ke stavebnímu vývoji hospodářské stavby, která je součástí zámeckého areálu na Grabštejně a vychází ze zpracovaného operativního průzkumu a dokumentace (dále jen OPD).[1] Kromě prezentování prozatím zjištěných skutečností si klademe za cíl upozornit zejména na nutnost průběžného provádění OPD v průběhu stavebních prací na historických stavbách. Tato forma dokumentace bohužel dosud není běžným standardem na území Libereckého kraje, a tak se lze důvodně domnívat, že řada obdobných zjištění, uvedených na příkladu Grabštejna, v jiných lokalitách uniká pozornosti. Na tomto místě je potřeba zdůraznit, že podstatná část popisovaných konstrukcí a detailů není na předmětné stavbě již zachována a jejich zaznamenání je tedy posledním svědectvím o jejich existenci. Nutně se nemusí jednat o dokumentaci „špičkové“ architektury, zachycení i běžnějších stavebně historických situací jednoduchou formou může přinést cenný srovnávací materiál a v neposlední řadě zapadá do mozaiky celkového obrazu rozsáhlého zámeckého sídla (doposud se pozornost věnovala především vlastnímu zámku a stranou zůstává správní a hospodářské zázemí).

Zákres umístění objektu do katastrální mapy.

Mapa stabilního katastru z roku 1843. Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, fond Stabilní katastr (povinný císařský otisk), k. ú. Grabštejn. Celková situace areálu zámku, dole vlevo horní hrad, nahoře dolní zámek a šipkou označená hospodářská budova III.

Podnětem ke zpracování průzkumu byla rekonstrukce a zásadní přestavba hospodářské budovy označované číslem III, probíhající od ledna do července roku 2007. Na základě schválené projektové dokumentace[2] došlo k odstranění některých nosných a nenosných příček, větší části omítek v interiéru, stropních trámů levého dílu někdejší světnice (zároveň vazné trámy krovu), dvou stropních konstrukcí střední části, výměně a doplnění poškozených či chybějících prvků krovu, opravě omítek exteriéru a zásahům do terénu v interiéru a okolí budovy. Stavba se před zahájením prací nacházela ve zhoršeném stavebně technickém stavu (zatékání do krovu a lokální poškození krovu požárem od komínového tělesa). Vnější vzhled většiny historických konstrukcí a dochovaných detailů zakrývaly utilitární úpravy z druhé poloviny 20. století (podhledy, nové omítky a nátěry apod.). Až na jednu výjimku se nedochovaly žádné historické okenní a dveřní výplně. Vnější omítku včetně nátěrů rovněž poznamenaly novodobé úpravy. I přes znehodnocující zásahy bylo již po prvotní prohlídce zřetelné dochování autentické dispozice narušené pouze vloženými tenkými příčkami. Vzhledem k původu omítek a jejich nátěrům došlo téměř k jejich celoplošnému odstranění.

Provedla se průběžná vizuální prohlídka stavby a s ohledem na časové možnosti došlo pouze k zanesení nálezů do výkresové části projektové dokumentace. Po odstranění novodobých vrstev omítek byla možná dokumentace stavebních fází konstrukcí bez nutnosti provedení sond. Dále byla pořízena fotodokumentace a odebrány vzorky pro dendrochronologickou analýzu. Zjištěné skutečnosti byly konfrontovány s dostupnými podklady ke stavebně historickému vývoji areálu (literaturou a kartografickými prameny). Stavebně historický průzkum hradu Grabštejna se tzv. dolního zámku netýká, archivní rešerše má pouze omezený rozsah.

GRABŠTEJN, areál hradu - tzv. Dolní zám
Půdorys přízemí
Měřítko 1:50, upravil a doplnil Mgr. Mirosla
Použito z dokumentace "Oprava objektu C
Design 4, projekty staveb, Trávnice 902, 5

Grabštejn - areál hradu - tzv. Dolní zámek -
Půdorys podkroví - měřítko 1:50
Použito z dokumentace "Oprava objektu CE
Design 4, projekty staveb, Trávnice 902, 51
Upravil a doplnil Mgr. Miroslav Kolka, 2-7/20

Půdorys přízemí a podkroví. Měřítko 1 : 50. Použito z dokumentace „Oprava objektu CE 04-32-01/005 Grabštejn VÚ 3180“, zpracovaná ateliérem Design 4, Trávnice 902, Turnov (vypracoval Petr Pospíchal, zodpovědný projektant Ing. Ondřej Zummer, září 2005, č. zakázky 201 161). Upravil a doplnil M. Kolka, únor–červenec 2007.

Objekt hospodářské budovy označované číslem III se nachází na pozemku st. p. č. 24 v k. ú. Grabštejn na severozápadní straně areálu tzv. dolního zámku, který představoval administrativně hospodářské zázemí celého hradu a zámku Grabštejn.[3] Dolní zámek tvoří jednotlivé budovy seskupené podél obdélného nádvoří. Jedná se o úřednický dům stojící na západní straně, naproti němu se nachází tzv. Kavalierhaus a celek doplňují tři hospodářské stavby. Zkoumaná hospodářská budova III tvořící severozápadní okraj nádvoří nerespektuje líc zástavby a je posunuta až na hranu terénního zlomu. Nádvoří je zde kvůli tomu rozšířeno a ústí do něj cesta vedoucí z parku. Na východní nároží budovy navazu-

Celkový pohled na JV průčelí (foto autor, leden 2007).

je novodobě přestavěný objekt obdélného půdorysu (vrátnice). Nároží obou staveb jsou spojená zděnou omítanou brankou se segmentovým ukončením vstupu.

Předmětná hospodářská stavba je přízemní zděná omítaná nepodsklepená a kryje ji polovalbová střecha. Přízemí má čtyřdílné jádro dispozice, podélně dělené ve středních dílech do dvou prostor. Některé místnosti byly druhotně přepříčkovány. Krov je vaznicový se střední vaznicí a se stojatou stolicí.

Fasáda

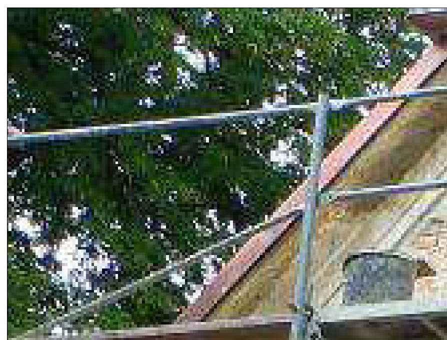
Hlavní jihovýchodní průčelí orientované do nádvoří je sedmiosé. Levá dvojice okenních os náleží světnici a rámují ji kamenná ostění s páskem po obvodu (poškozená mladšími úpravami u parapetů). Ve třetí ose se nachází vstup orámovaný kamenným pravoúhlým ostěním obdobného vzhledu. Následuje novodobě proražený vstupní otvor (vpravo od něj je z interiéru patrný původní okenní otvor). V páté a šesté ose najdeme další dva novodobé vstupy (u pravého nelze vyloučit úpravu z původního vstupu). Krajní pravá osa náleží oknu s plochým kamenným ostěním. Fasádu člení pouze profilovaná korunní římsa bílého odstínu, základní plocha je okrová (sokl chybí, ostění jsou bez nátěrů). Omítka byla před úpravami tvrdá stříkaná vápennocementová. Okna byla dřevěná špaletová dvoukřídlá, dveře plechové.

Boční jihozápadní průčelí má tři osy, okenní ostění jsou totožná s předchozím průčelím (obsahovaly zbytky novodobých okrových a zelených nátěrů). Štít je dvouosý s dvojicí obdélných oken na šířku s plochou šambránou v omítce. Na tomto průčelí se nejlépe dochovalo členění lizénovými rámci provedenými v hladké omítce (bílý nátěr, základní plocha je okrová hrubé struktury). Kvůli sklonu terénu je na levé polovině vysoký sokl. Štít rámuje profilovaná římsa, mezi okny je místo lizény obdélný plochý rámec.

Severozápadní průčelí je orientováno do svahu směrem do parku a má šest nepravidelně rozmístěných oken. Okenní ostění se až na jednu výjimku shodují s předchozími průčelími. Ve druhé ose zprava se nachází malé novodobě proražené okénko někdejšího záchodu. Ve třetí ose je zcela ploché ostění z odlišného druhu kamene. Ve čtvrté ose byla dochována jediná starší okenní výplň (dvoukřídlá s dělením křídel v horní třetině). Přízemí spočívá na vysoké omítané podezdívce mírně šikmého sklonu. Korunní římsa chybí, přesah střechy má prkenný podhled, lokálně čitelné přesahy stropních trámů a ci-

Severozápadní průčelí. Na fotografii vlevo je mezi dvojicí oken je zazděné starší okno chlévního typu, které svým umístěním koliduje se stávající klenbou interiéru. Na druhém snímku vidíme střední část. Zcela vpravo je patrné okno záchodu druhotně vloženého do prostoru černé kuchyně a vedle něj okno černé kuchyně odlišné od ostatních hladkým provedením ostění.

Vlevo celkový pohled na jihozápadní průčelí. Vpravo pohled na severovýchodní průčelí po očistění fasády s označením nalezených prvků lizénových rámců a zazděných okenních a vstupních otvorů (vše foto autor, leden 2007).

helné dozdívky. Mezi pátou a šestou okenní osou se nalézá slepé okno obdélného tvaru na šířku s ostěním v omítce a páskem po obvodu.

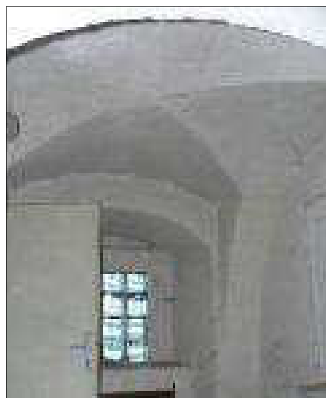
Severovýchodní průčelí má v úrovni přízemí čitelné pouze zazděné otvory (po očištění fasády byl zjištěn segmentově ukončený vstup a dvojice obdélných oken na šířku). Členění přízemí a dvouosého štítu lizénovými rámci bylo patrné pouze v torzech (s výjimkou římsy štítu).

Střecha je polovalbová před rekonstrukcí, krytá plechovými šablonami. V hlavním průčelí se nacházel zhruba uprostřed jediný původní vikýř s valbovou stříškou.

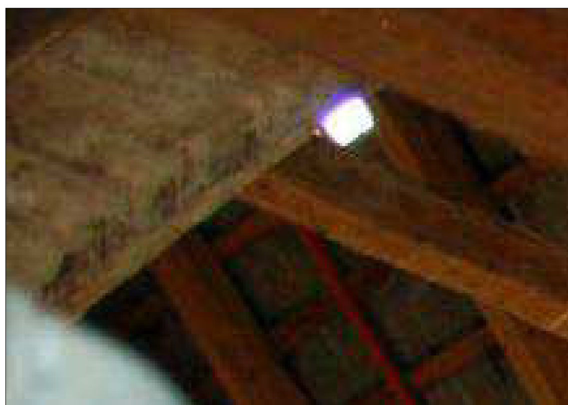
Interiér – přízemí

Přízemí mělo čtyřdílné jádro dispozice, podélně dělené ve středních dílech do dvou prostor. Některé místnosti byly druhotně přepříčkovány. Původní hlavní vstup je dodnes veden do druhého dílu zleva, levý díl zabírá někdejší světnice a pravou část hospodářské prostory (komory a chlév).

Vstupní síň v přední části druhého dílu zleva je plochostropá omítaná. Obvodové stěny jsou z lomového zdiva, u otvorů jsou použity pálené cihly. Špaleta venkovního vstupu se rozevírá směrem do interiéru a je zaklenutá nízkým segmentovým záklenkem. Na pravé

Interiér – vstupní síň – příčka s pasem, vydělující černou kuchyni. Vpravo černá kuchyně – klenba před demolicí (foto autor, leden 2007).

Interiér – černá kuchyně – pas mezi síní a kuchyní, patrný průběh staršího pasu výše a vpravo čitelné zasekání mladší klenby do zdiva s očazenou omítkou. Vpravo nika přikládacího otvoru do kachlových kamen ve světnici. Stav po odbourání mladšího tahového komína. Vpravo část zazdívky otvoru do pece (foto Martin Ouhrabka, leden 2007).

straně vedlo do podkroví přímé dřevěné schodiště, částečně kolidující se vstupem do vedlejší místnosti. Tento druhotně zazděný vstup má dochovánu pouze pravou stojku a překlad kamenného ostění s drážkou pro osazení dveří a rozevírající se špaletu zaklenutou segmentem. Naproti se nachází vstup do světnice obdobného charakteru (bez ostění).

Na síň navazovala *černá kuchyně* přístupná segmentově ukončeným pasem. Jak bylo patrné zejména z interiéru kuchyně, pas byl dozděný druhotně do staršího zdiva, svislá část do výšky 87 cm byla zděná z pískovcových kvádrů a vlastní pas tvořily dva řádky z pálených cihel. Nad pasem pokračovalo cihelné zdivo a ze strany kuchyně lomové zdivo tvarované do segmentového pasu. Ten byl posazen výše a jeho širší zdivo zabíhalo do prostoru mladšího tahového komína. Kuchyně byla zaklenutá podélně situovanou cihelnou valenou klenbou s trojbokými výsečemi nad okenním a vstupním otvorem. V nárožích byla cihelná klenba zasekána do staršího lomového zdiva. Okenní otvor má šikmou špaletu. Současný stav vznikl dozděním původně mírněji zešikmené či kolmé špalety. Ve

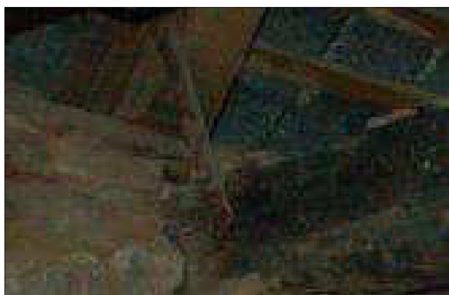
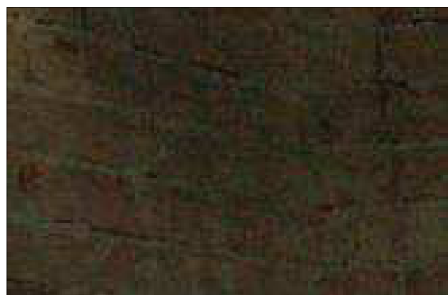

Interiér – černá kuchyně – záklenek okna, druhotně zmenšen podezděním. Ve spáře je patrná na starším záklenku očazená omítka od dýmného provozu. Vpravo druhotně zazděný vstup do sousední klenuté místnosti a otisk zbourané klenby (foto Martin Ouhrabka, leden 2007).

spáře přizdívky byla patrná původní napekovaná omítka se zřetelnými stopami očazení. Ostění na fasádě je odlišné od zbylých oken (viz popis fasády). V severovýchodní příčce je zřejmý doposud druhotně zazděný otvor s jednoduchým kamenným ostěním o výšce 178 cm od někdejší betonové podlahy (od starší podlahy byl rozdíl větší), světlé šířce 95 cm a 4 cm širokým páskem po obvodu. Pravá stojka byla v místech poškození kamene dozděná cihlami.

Jihozápadní cihelná příčka kuchyně byla zřízena v souvislosti s umístěním sociálního zázemí a druhotně proraženým malým okénkem. V místech příčky se nacházel dle dochovaných náběhů zřejmě pouze klenutý pas otevírající se do prostoru s někdejším dymníkem a obslužným prostorem chlebové pece a kachlových kamen.

Pec stála ve světnici a otevírala se do kuchyně segmentově ukončeným otvorem o šířce 160 cm a výšce 110 cm (odhad – úroveň původní podlahy není zcela zřetelná). Nad nikou se klenula čtveřice cihelných pasů. Vlevo se nacházela 70 cm hluboká nika o šířce 92 cm a výšce 160 cm (směrem dovnitř se zužovala na šířku 82 cm). Nika sloužila pro přístup k přikládacímu otvoru do kachlových kamen (funkce otvoru zanikla nejpozději s přistavěním mladší příčky ve světnici). Do prostoru před nikou byl dodatečně vložen tahový komín z pálených cihel.

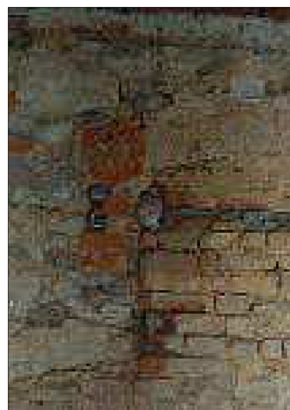
Krajní levý (jihozápadní) díl náleží *světnici*, u které došlo ve dvou fázích k předělení tenkými příčkami. Obvodové stěny jsou cihelné, pouze ve špaletách je i zdivo lomové. Obvod tvoří plenta z pálených cihel, která byla přizděná ke všem stěnám vyjma příčky při černé kuchyni. Na vnitřních nárožích špalet je patrná snaha o provázání přizdívky, přičemž zůstala čitelná spára dosvědčující přizdívku. Okenní i vstupní otvory mají stoupající segmentový záklenek (přizdívka tento tvar respektuje). Původní omítaný líc místnosti byl zřetelný po demontáži stropní konstrukce na severozápadní obvodové stěně, kam přizdívka již nedosahovala. Strop tvořily stropní trámy (zároveň vazné trámy krovu), jejichž horní plocha je opatřená dlaby pro osazení širokých záklopových prken (překládaný záklop, omítka stěn je dotažena až po horní plochu trámů, které se tedy pohledově uplatňovaly). V souvislosti s přizdívkou byl pod starší strop proveden nový podhled v úrovni spodní hrany stropních trámů složený z hliněné mazaniny natažené na tyčovině se slaměnými provazci a opatřené vápennou omítkou.

Interiér – světnice po odstranění příček a stropu (mimo stropních trámů). V okenních špaletách patrná cihelná přizdívka stěn. Na pravém snímku příčka směrem k černé kuchyni, vlevo od ní zazdívka ústí pece, vpravo zazdívka otvoru do kachlových kamen, přerušená mladší příčkou (foto Martin Ouhrabka, leden 2007).

S přizdívkou byla také ukončena pod stropním trámem soudobá podélná cihelná příčka. Její omítané zdivo na rákos koliduje na jihozápadní straně s okrajem okenní špalety a na severovýchodní straně zakrývá někdejší přikládací otvor do otopného zařízení. V příčce při černé kuchyni je i ze strany světnice čitelný zazděný otvor ústí pece. Novodobé příčky dělily dále tuto místnost v příčném i podélném směru.

Díl navazující zprava na síň má vpředu *plochostropou místnost.* Obvodové stěny z lomového zdiva jsou provázané v rozích s navazujícími zdmi. Lokálně zdivo doplňují pálené cihly, zejména na koruně, do které byl osazen trámový strop s omítaným záklopem. Novodobý vstup v dvorním průčelí byl proražen částečně v místech někdejšího okenního otvoru (tvarem, rozměry a segmentovým záklenkem odpovídá oknům světnice). V příčce do krajního pravého dílu byl umístěn novodobý vstupní otvor s ocelovým překladem a druhotnou zazdívkou. V zadním traktu se nachází *klenutá komora* přístupná původně z prostoru někdejší černé kuchyně dnes zazděným ostěním. Druhý vstup z krajního pravého dílu je novodobý. Obvodové zdivo je shodné s předchozí místností (alespoň tak se to jevilo v partiích bez omítky). Podélně situovaná valená klenba s trojúhelnými styčnými výseče-

Interiér – třetí díl zleva, přední trakt, plochostropá místnost, druhotně probouraný vstup z někdejšího chléva s ocelovým překladem. Patrné původní zdivo z lomového kamene. Vpravo zazdívka původního okenního otvoru zřejmě s šikmou špaletou, na pravém okraji snímku část novodobého vstupu (foto Martin Ouhrabka, leden 2007).

Interiér – krajní pravý díl (chlév) – vlevo klenba a přizdívka s komínem a soklem u štítové stěny, vpravo vztah obvodové stěny a klenby (foto autor, leden 2007).

mi má patky jednoduše vybíhající ze stěny cca 0,75 m nad podlahou. Okenní otvor měl jako jediný dochovánu starší výplň (viz popis fasády).

Interiér – třetí díl zleva, zadní trakt, klenutá místnost s druhotně proraženým vstupem z někdejšího chléva (foto Martin Ouhrabka, leden 2007).

Krajní pravý díl někdejšího *chléva* byl přepažen novodobými příčkami na čtyři místnosti. Umístění původního vstupu nelze přesně určit, současná dvojice vstupů s kolmými špaletami je novodobá. Obvodové stěny a okenní otvory mají stejný charakter jako u předchozích místností. Vysoká valená klenba s pěti pětibokými výsečemi je nasazená ve výšce 0,5 a 0,75 m od podlahy. Ve špaletách oken se rýsovaly spáry mezi lomovým zdivem a cihelnou klenbou. O přizdění klenby svědčí též zazděný otvor okna chlévního typu na severozápadním průčelí (viz popis fasády). Při štítové stěně stálo cihelné komínové těleso, cihelná přizdívka a přibližně do výšky 1 m betonový sokl. Na venkovním líci této stěny byly po očištění čitelné zazdívky dvou oken chlévního typu a jednoho vstupu.

Podlahy v celém přízemí se dochovaly pouze betonové, stěny jsou omítané s řadou zejména novodobých nátěrů (výjimkou je někdejší černá kuchyně a druhotně zakryté pasáže).

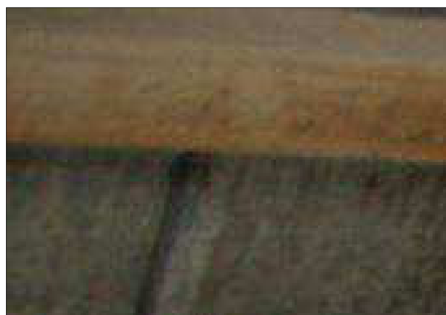
Krov

Konstrukce vaznicového typu se střední stojatou stolicí je provedena z ručně tesaného dřeva. Jednotlivé vazby jsou očíslovány ve směru od jihu k severu (na východní straně záseky, na západní straně římskými číslicemi). Spoje jsou přeplátované a zajištěné dřevěnými hřeby. Plné vazby z celkového počtu 20 vazeb se nacházejí u štítů a ve vazbách č. 6 a 13. Jsou tvořené vazným trámem (doplněné někde pozednicí nebo výměnou s krátčaty – viz další text), krokvemi s námětky a střední vaznicí se sloupky zavětrovanými v podélném směru z obou stran ondřejskými kříži (mezi sloupkem a vaznicí). První plné vazby, přiléhající ke zděným štítům, jsou u sloupků stolice a krokví ukončené těsně nad

Krov – severní polovina s vystupující klenbou někdejšího chléva a výměnami s krátčaty, vpředu střední část s vaznými trámy, uprostřed vaznice se stojatou stolicí. Na dolním snímku je zachycena jižní polovina krovu s vaznými trámy nad světnicí, uprostřed opět vaznice se stojatou stolicí (foto Martin Ouhrabka, leden 2007).

Krov – nahoře výměna s krátčetem nad někdejší černou kuchyní, dole dodatečně vložena pozednice na východní straně nad světnicí. Na pravém snímku výměna s krátčaty nad klenbou někdejšího chléva (foto Martin Ouhrabka, leden 2007).

hambalky z důvodu valbového ukončení střechy. V příčném směru je tato vazba zavětrována páskem mezi krokvemi a hambalkem a v podélném směru pouze páskem mezi sloupkem a vaznicí.

Vazné trámy se v původním stavu dochovaly nad světnicí v počtu 6 kusů s tím, že 1. a 6. vazba od jihu byly plné. Na západní straně byl dochován původní spoj s čepem a dlabem mezi vaznými trámy a krokvemi. Na východní straně byla na vazné trámy vložena druhotně pozednice a spoj se zkrácenými krokvemi zajišťovala ocelová pásovina.

Krov – sloupek stojaté stolice v plné vazbě a spoje s podélným zavětrováním ondřejskými kříži (foto Martin Ouhrabka, leden 2007).

Nad někdejší černou kuchyní byla mezi 6. a 8. vazbou výměna cca 0,5 m od okraje koruny obvodového zdiva a nad korunou zdiva příčky v síni a místo vazného trámu vazby č. 7 se zde nacházelo krátče. Tato výměna velmi pravděpodobně vymezovala průběh zaniklého dřevohlinitého dymníku. Mezi 8. a 9. vazbou vycházelo do podkroví schodiště z přízemí. Mezi plnými vazbami č. 13 a 20 vazné trámy chybí z důvodu prostorové kolize s rubem klenby někdejšího chléva, která převyšuje výšku stropních konstrukcí ostatních místností. Podél koruny obvodových stěn jsou zachovány výměny s krátčaty. Dožilá plechová krytina byla položená na latích.

Záchranným archeologickým výzkumem byla zjištěna existence starší stavby vystupující dvěma zachycenými zdmi mimo půdorys stávající budovy (severozápadním směrem do svahu k parku). S ohledem na rozsah výkopových prací a nálezovou situaci nebylo možné zdivo přesněji datovat. V zásypech byla nalezena keramika středověkého a raně novověkého původu a blíže nedatované skleněné terčíky z oken.[4]

Závěr

Počátky zastavění prostoru tzv. dolního zámku nejsou doposud blíže osvětleny. Z ikonografických pramenů, zachycujících zámecký komplex od konce 18. století, byly publikovány závěry o renesančním původu úřednické budovy (na některých vyobrazeních má štíty renesančního charakteru).[5] Tato hypotéza nebyla prozatím ověřena průzkumem vlastních staveb. Pro dataci zastavění prostoru je důležitá otázka existence hospodářského dvora, uváděného nejprve pod zámkem při toku Václavického potoka (dochoval se zde Pivovarský rybník a torzo pivovaru). Dvůr byl v 18. století nově založen na plošině nalézající se severovýchodně od hradu a jeho převážná část po řadě přestaveb existuje dodnes.

Nejstarší zmínky v písemných pramenech hovoří v areálu dolního zámku pouze o mohutné stavbě sýpky zachycené i skicou Ing. F. Pieroniho de Galliano z roku 1655.[6] Ta měla být z vojenských důvodů zbořena stejně jako opevnění vlastního zámku. K tomu však došlo pouze dočasně, neboť následně byla sýpka znovu vystavěna. Poprvé k roku 1668 jsou uváděny i další budovy – proti nedostavěné sýpce s kvelbem stájí pro 18 koní stála zničená krčma, pod ní zničená kovárna a proti ní (zřejmě v místech námi sledované stavby) dřevěné stavení pro panské úředníky s dvěma světnicemi a několika komorami, které bylo strženo s ostatními stavbami za třicetileté války. Obdobně je zástavba popisována i v dalších odhadech majetku. Archeologickým výzkumem zachycené zdivo je možno také interpretovat jako podezdívku pod dřevěnou stavbou, které vyrovnávalo velmi svažitý terén. Poprvé v soudním odhadu panství z roku 1795 je zmínka o obytném stavení z kamene pro kancelářské sluhy, jehož součástí byla světnice, kuchyň a kvelb.[7] Sýpka byla tehdy již přestavěna na úřednický dům, krčma a kovárna byly obnoveny (nová sýpka stála od roku 1738 již v areálu výše zmíněného hospodářského dvora).

Výstavbu zděného objektu je možno upřesnit na základě dendrochronologické analýzy do let 1767–1768.[8] Prokazatelně z této doby pocházejí obvodové stěny, rozdělení na čtyřdílnou dispozici a konstrukce krovu. Levý díl zabírala světnice s prkenným záklopem, pohledově uplatněnými stropními trámy, chlebovou pecí a kachlovými kamny. V sousedním díle se nalézala plochostropá vstupní síň, v jejíž zadní části byla černá kuchyně vydělená příčkou se segmentovým pasem. Do tohoto období je datována i výměna s krátčetem v krovu, kterou interpretujeme jako vymezení prostoru pro umístění dřevohlinitého dymníku kuchyně. Sousední prostory vpravo sloužily zřejmě jako komory, přední byla zřejmě od počátku plochostropá (stopy po klenbě nebyly identifikovány) a zadní klenutá. Krajní pravý díl dle charakteru oken náležel chlévu, případně stáji. U fasády bylo zjištěno architektonické členění lizénovými rámci pouze u štítových stěn, bližší datace této úpravy však nebyla možná.

Klasicistní úpravy doplnily v plochostropém interiéru černé kuchyně a chléva klenby a nelze vyloučit úpravy většiny okenních otvorů kvůli novým ostěním. Změny mohou souviset s celkovou přestavbou tzv. dolního zámku ve dvacátých a třicátých letech 19. století.

Během přesněji nedatovaných úprav (zřejmě ve 2. polovině 19. století) byla světnice podélně přepažená tenkou příčkou a současně s tím došlo ke snížení stropu (nový měl zajímavou tyčovou konstrukci pro mazanicovou vrstvu) a zanikla funkce pece a kachlových kamen. Nejpozději v této době byl vystavěn i nový cihelný tahový komín.

Mladší změny v dispozici, výplně okenních a vstupních otvorů, nátěry omítek a další detaily pocházejí již z doby fungování vojenského útvaru po roce 1955.

Objekt náležel před přestavbou k velmi hodnotným součástem správního zázemí významného panského sídla zámku Grabštejn a i přes novodobé doplňky a nátěry v sobě skrýval téměř intaktně zachovanou barokní čtyřdílnou dispozici. Nedostatečné vyhod-

nocení významu stavby v průběhu schvalování projektové dokumentace zástupci památkové péče vedlo bohužel k zásadnímu narušení cenné dispozice a téměř kompletnímu odstranění černé kuchyně včetně klenby. Zůstaly zde zachovány pouze části příček a stropní trámy. Rovněž došlo k zániku stropu světnice a menších úseků příček dalších prostor. Na tomto stavu se zajisté podepsala i absence standardního stavebně historického průzkumu celého areálu, která trvá dodnes. Kladným aspektem dotčené stavební akce tak může být pouze vstřícnost ze strany investora, která umožnila alespoň částečné změny projektu ve prospěch zachování některých konstrukcí a detailů oproti schválené verzi, zdařilá obnova venkovního pláště a také umožnění dokumentace v průběhu prací.

Poznámky:

1 M. Kolka, Hrad a zámek Grabštejn. Dolní zámek – hospodářská budova III. Nálezová zpráva OPD, NPÚ ÚOP v Liberci č. OPD 0009, duben 2008. Zpracování bylo provedeno v rámci výzkumného úkolu Národního památkového ústavu č. 301 „Vědecký výzkum a aplikace operativního zpracování stavebně historických a umělecko historických průzkumů prováděných při obnově kulturních památek a nemovitostí v památkově chráněných územích“.

2 Projektová dokumentace „Oprava objektu CE 04–32–01/005 Grabštejn VÚ 3180“, zpracovaná ateliérem Design 4, Trávnice 902, Turnov (vypracoval Petr Pospíchal, zodpovědný projektant Ing. Ondřej Zummer, září 2005, č. zakázky 201 161). Dokumentace byla schválena Okresním úřadem v Liberci v r. 2002 a je uložena na NPÚ ÚOP v Liberci, Sbírka plánové dokumentace, sign. Z 1670. Areál dolního zámku je ve správě Vojenského útvaru 3180 Grabštejn.

3 Objekt je součástí nemovité kulturní památky areál hradu Grabštejn, zapsaného v Ústředním seznamu kulturních památek ČR pod rejstříkovým číslem 32126/5–4317.

4 M. Nechvíle, Archeologické akce Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci za rok 2007, Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci, 2007, s. 95–110.

5 K. F. Kühn, Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale im Bezirke Reichenberg, Brünn – Prag – Liepzig – Wien 1934, s. 73; NPÚ ÚOP v Liberci, Sbírka SHP a odborných studií, D. Líbal – L. Lancinger – M. Baštová, Grabštejn – stavebně historický průzkum hradu – zámku, SÚRPMO Praha 1979, sign. SHP 115, příloha č. 2 a 3.

6 NPÚ ÚOP v Liberci, Sbírka SHP a odborných studií, D. Líbal – L. Lancinger – M. Baštová, Grabštejn – stavebně historický průzkum hradu – zámku, SÚRPMO Praha 1979, sign. SHP 115, s. 10–11 + příloha č.1.

7 Tamtéž, s. 11–14. Prohloubením archivní rešerše lze očekávat větší množství údajů pro období 18.–20. století.

8 Odběr vzorků Michal Panáček, datování Tomáš Kyncl, 2007.

Prameny:

NPÚ ÚOP v Liberci, Sbírka operativních průzkumů a dokumentace, Miroslav Kolka, Hrad a zámek Grabštejn. Dolní zámek – hospodářská budova III, OPD 0009.

NPÚ ÚOP v Liberci, Sbírka plánové dokumentace, Petr Pospíchal, Oprava objektu CE 04-32-01/005 Grabštejn VÚ 3180, PS, 2005, sign. Z 1670.

NPÚ ÚOP v Liberci, Sbírka SHP a odborných studií, Dobroslav Líbal, Luboš Lancinger, Markéta Baštová, Grabštejn – stavebně historický průzkum hradu – zámku, 1979, sign. SHP 115.

Literatura:

Kühn, Karl F., Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale im Bezirke Reichenberg, Brünn – Prag – Liepzig – Wien 1934.

Nechvíle, Martin, Archeologické akce Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci za rok 2007, Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci, 2007.

Opomenutý rytíř na hřbitově v obci Kruh

Miloš Krčmář
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci

Pracovníci Národního památkové ústavu se podrobně s obcí Kruh seznámili poté, co zde byla vyhláškou MK ČR č. 413/2004 Sb. ze dne 24. června 2004 vyhlášena památková zóna, jako „*území s historickým prostředím obsahujícím dochované soubory lidové architektury*“.[1] Vyhláška vstoupila v platnost 1. ledna 2005. V návaznosti na vyhlášení památkové zóny došlo ke zpracování plánu zásad ochrany tohoto plošně chráněného území.

Kruh není vesnicí, která se rozkládá pouze v údolí pod pískovcovými skalami. Důležitá místa osídlení najdeme i na obou návrších nad údolím. Jedná se především o kostel sv. Vojtěcha postavený v letech1723–1724 zednickým mistrem M. Oppeltem. Donátorem byla hraběnka Marie Markéta z Valdštejna, rozená Thunová.[2]

Původní kostel v Kruhu stál 150 metrů jihozápadním směrem. Dnes ho připomíná hřbitov s obdélnou budovou márnice, která je vystavěna z pískovcových kvádrů. Pravděpodobně na místě dnešní márnice stál kostel, který je připomínán v roce 1358, kdy zdejší farář Michal uváděl plebána v Bořejově[3] a dále roku 1361, kdy byli patrony kostela zemané Petr z Kruhu, Mirek a Diviš.[4] Výrazný dopad na osud kostela měla třicetiletá válka. Kostel byl vydrancován a od roku 1652 již nesloužil jako kostel farní, ale pouze jako filiální ke kostelu v Bezdězu. Na přelomu 17. a 18. století na něm byly provedeny některé opravy, přesto však bylo v roce 1723 přistoupeno k výstavbě kostela nového. Pů-

Márnice hřbitova v Kruhu s náhrobníky.

vodní již nebyl využíván a chátral. Vzhledem k tomu, že hrozilo zřícení, došlo v roce 1756 k jeho demolici.

Zda zůstaly alespoň základy starší stavby kostela, není dnes jasné, protože archeologický průzkum v lokalitě nebyl dosud proveden. Místo, kde kostel stával, tak připomínají pouze dva náhrobníky, které jsou zazděny ve zdech márnice. Jeden z nich je figurální a představuje jednoho z příslušníků rodu Hrzánů z Harasova. Druhý, který byl ještě před zazděním rozlomen na dvě části, je pravděpodobně pouze erbovní, ale jeho svrchní stranu natolik nahlodal zub času (odborně řečeno chemické a fyzikální procesy a dlouhodobá neúdržba), že není možné identifikovat, co reliéf znázorňuje a komu náhrobní deska patřila. Třetí náhrobník, který se nacházel v původním kostele, je pouze nápisovou deskou a byl přenesen do nového kostela a osazen do podlahy. Tento náhrobník s nápisem *„O. – Benefactoribus nostro. Anno domini 1644“* je též osobnostně neidentifikovatelný.

Jak již bylo uvedeno, představuje figurální náhrobník jednoho z členů rodu Hrzánů z Harasova. Dokladem je nápis na obvodu náhrobníku, dnes již špatně čitelný, poznamenán dlouhodobou neúdržbou a mladšími úpravami márnice. Nápis zachytil Friedrich Bernau již na konci 19. století, a to v podobě *„Letha panie..... na den sw. Martina umrzel gest urozeny Pan ..... Hrzan z Harasowa ..... gest w nadegi blahoslaweneho wzkrisseni.“*[5]

Neznámý příslušník rodu Hrzánů v kostele sv. Havla v Mladé Boleslavi.

Nápis tak přináší důležitou informaci, kterou je identifikace Hrzána z Harasova, jako osoby, která na den svatého Martina zemřela. Bohužel došlo k poškození nápisu právě v místech, kde se nacházelo křestní jméno osoby a v místě, kde byl letopočet, kdy urozený pán zemřel.

Je vůbec možné identifikovat osobu, jíž náhrobní deska patří? A kdo byli Hrzánové z Harasova a proč se náhrobek jednoho z nich nachází právě v Kruhu?

Stopy rodu Hrzánů z Harasova se v pramenech poprvé objevují roku 1321, kdy Pešek Haras z Újezda svědčí společně s bratry na listině řádu německých rytířů.[6] Pravděpodobně Dobeš z Újezda se stal stavitelem hradu Harasova (zvaný též Krvomlejn), podle něhož se od roku 1420 psal z Harasova.[7] Hrad ležel jižně od Housky směrem na Mělník. Doba jeho zániku není jasná, jako o pustém se o něm mluví roku 1604.[8]

Rozmach Hrzánů z Harasova přišel hlavně v šestnáctém století.

Náhrobek neznámého Hrzána z Harasova v Kruhu.

Předtím po celé patnácté století Hrzánové zajišťovali své nové statky na Mělnicku a Brandýsku. Již zmiňovaný Dobeš obdržel po skončení husitských válek různé milosti a statky. Velký rozmach Hrzánů přichází s Václavem Hrzánem z Harasova, poprvé připomínaným roku 1498. Václav Hrzán nakupuje zboží po středních Čechách i dům v Praze a roku 1502 zakoupil i Housku. Z manželství s Kateřinou z Tuchotic měl tři syny, Adama, Jana a Tobiáše. Václav Hrzán zemřel nejpozději roku 1520, protože v tomto roce již není připomínán, naopak 25. května 1520 došlo k rozdělení majetku mezi jeho tři syny. Panství Houska připadlo při dělení nejmladšímu z bratrů Tobiášovi. Ten se následně oženil s Kateřinou Vliňskou z Vliněvsi, s níž měl syny Václava a Jiřího a dceru Magdalenu, později provdanou jako Hrušovskou z Hrušova.

Tobiáš společně s bratrem Janem byli blízko Jednotě bratrské. Ve sporu s králem Ferdinandem I. v době šmalkaldské války stáli na straně českých stavů, ale následně se pravděpodobně s Ferdinandem včas usmířili, protože se jim vyhnuly konfiskace.

Tobiáš Hrzán z Harasova držel své statky až do roku 1570, kdy zemřel. Již několik let před svojí smrtí se však často nechal zastupovat starším synem Václavem. Naposledy je Tobiáš Hrzán z Harasova připomínán 1. června 1570. Kde byl pohřben, není doloženo, ale lze předpokládat, že to bylo v kostela sv. Havla v Mladé Boleslavi, kde již byly pohřbeny jeho dcera Mandelina († 21. srpna 1562) a žena Kateřina († 1. března 1564).

Starší ze synů Tobiášových Václav získal od otce ještě za jeho života, pravděpodobně před srpnem 1565, Vrutici. Od té doby používal přídomek na Vrutici. V roce 1572 se o své

Mandelina Hrzánová - náhrobek v Mladé Boleslavi.

Václav Hrzán z Harazova - náhrobek v Mladé Boleslavi.

dědictví přihlásil mladší z bratrů Jiří a následně došlo k rozdělení majetku mezi bratry. Jiří si vybudoval svoje sídlo ve Vidimi. Vzhledem k tomu, že oba bratři měli blízko k Jednotě bratrské, není překvapující, že Václav Hrzán otevřel v roce 1576 opuštěný kostel v Katusicích pro potřeby Jednoty.

V roce 1582 sepsal Václav Hrzán závěť, v níž poručenství nad synem Tobiášem přiřkl manželce Dorotě Horové a bratru Jiřímu Hrzánovi. Václav zemřel v roce 1584 a byl pohřben podobně jako jeho rodiče a sestra v kostele sv. Havla v Mladé Boleslavi. Stejného roku zemřela i jeho manželka Dorota Horová z Ocelovic. Jejich náhrobky z bílého mramoru se nacházejí v současnosti ve výklencích v předsíni mladoboleslavského kostela. V kostele se dochoval též náhrobek Václavova bratra Jana Hrzána z Harasova.

Jaký byl osud Jiřího Hrzána z Harasova a Vidimi, není zcela jasné. Ještě roku 1582 je uveden v závěti, ale v roce 1584 již mezi vykonavateli závěti chybí. Zemřel pravděpodobně těsně před svým bratrem, případně ve stejné době. V roce 1585 je již na Vidimi uváděn Oldřich (†1599), bratranec Tobiášův a syn Jiřího.

Kdo z Hrzánů byl pochován v dnes již neexistujícím kostele v Kruhu, který byl součástí panství Houska? Není to zcela jisté. Víme, kdo z Hrzánů, v době kdy drželi Housku, zde pochován nebyl. Hrzánové drželi Housku v letech 1502 až 1594, kdy ji Tobiáš Hrzán (†1599) prodal Damiánovi z Peycldorfu.

Hlavní nekropolí Hrzánů byl kostel sv. Havla v Mladé Boleslavi. Zde se dochovaly náhrobky některých z nich. Dle J. V. Šimáka byly v kostele pochovány Kateřina Vliňská, manželka Tobiáše Hrzána, a jejich dcera Magdalena (Mandelina). Šimák vyslovuje domněnku, že pochován v kostele byl i sám Tobiáš Hrzán z Harasova.[9] Z této trojice je dochován náhrobek Mandeliny z roku 1562. Dále se v mladoboleslavském kostele nachází náhrobek Tobiášova staršího bratra Jana Hrzána (†1571–?). K Hrzánům přísluší ještě jeden z náhrobníků v kostele, který však není identifikovaný. Je možné, že se jedná o náhrobek některého ze synů Václavových, např. Tobiáše – posledního Hrzána na Housce.

Jan Hrzán z Harasova – náhrobek v Mladé Boleslavi.

Kdo z Hrzánů známých v 16. století chybí? Je to první Hrzán na Housce Václav, jeho syn Adam a bratr Václava Hrzána ml. Jiří Hrzán z Harasova a Vidimi. Potom ještě nejmladší generace Tobiáš mladší, Jiří (mladší syn Václava Hrzána) a Oldřich, syn Jiřího Hrzána z Harasova a Vidimi.

U nejmladší generace, která již nebyla svázána s panstvím Houska nelze předpokládat, že by byla pohřbena v kostele v Kruhu. Pokud přistoupíme na Šimákovu teorii, že Tobiáš st. byl pohřben též v Mladé Boleslavi, zůstává pouze trojice Václav, Adam a Jiří. Zástupci tří generací Hrzánů. S největší pravděpodobností lze vyloučit

Adama Hrzána, který jako dědictví po otci spravoval vsi v okolí Brandýsa a k Housce, potažmo ke Kruhu, neměl žádný vztah.

O smrti obou posledních kandidátů příliš nevíme. Neznáme ani přesně rok, natož den jejich úmrtí. Takže nám příliš nepomůže ani jediný zachovalý časový údaj, a to, že urozený pán zemřel na den sv. Martina. K identifikaci nepomůže ani predikát, protože je zde uváděn pouze Hrzán z Harasova, bližší určení tak opět chybí. Vzhledem k absenci heraldické výzdoby náhrobníku není možné vycházet ani z jediného hmotného pramenu, a to vlastního náhrobníku.

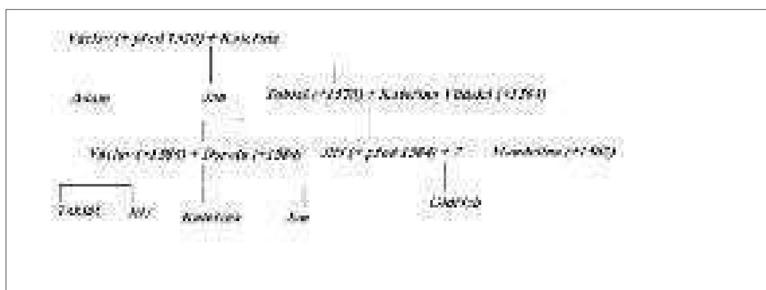
Kdo je tedy zapomenutým rytířem v Kruhu? Starší tradice uvádí, že by se mělo jednat o Jiřího Hrzána z Harasova a Vidimi. Tuto možnost uvádí i v roce 1821 farní pamětnice, která však není dobová a její zápisy začínají až ve druhé čtvrtině 18. století. Pokud by se skutečně jednalo o Jiřího Hrzána, byl by jediným známým Hrzánem z Harasova z druhé a třetí generace Hrzánů na Housce, který by byl v Kruhu pohřben. Všichni ostatní s největší pravděpodobností byli pochováni v kostele sv. Havla v Mladé Boleslavi s výjimkou Adama Hrzána, který však k Housce a Kruhu neměl vztah.

Co tedy známe, je alespoň dochovaná podoba náhrobníku zazděného ve zdi márnice hřbitova v Kruhu. Nalevo od vstupu do objektu se nachází figurální náhrobník s postavou rytíře o rozměrech 186 × 96 cm z jemnozrnného pískovce. Jedná se o figurální náhrobník provedený v poměrně vysokém reliéfu, po obvodu je ohraničen mírně předstupujícím nápisovým rámem. Rytíř v plné zbroji s výrazným pravým (levý nedochován) terčíkem na prsním plechu a okružím stojí na mírné vyvýšenině s lehce rozkročenýma nohama. Jeho levá ruka drží jílec meče, který směřuje za postavou k pravé noze, pravá ruka spočívá na přilbě s chocholem (i přes značné poškození se dá s největší pravděpodobností určit jako límcová s otevřeným hledím) položené na sloupu. Prostovlasá hlava s dozadu sčesanými vlasy a plnovousem spočívá na velkém polštáři se střapci. Rysy tváře jsou zcela setřeny, dobře zachované jsou pouze uši. Zmíněný nápis je tesaná humanistická kapitála psaná česky, písmena dosahují výšky cca 5 cm, z nápisu se dochovaly do současnosti pouhé fragmenty. Na náhrobníku se bohužel nenachází erb nebožtíka (lze uvažovat, že se nacházel vedle levé nohy postavy, kde je silně poškozené místo) ani erbovní vývod, který by mohl pomoci při identifikaci neznámého rytíře.

Při porovnání s dochovanými náhrobníky z kostela sv. Havla v Mladé Boleslavi je náhrobník z Kruhu nejblíže náhrobníku dalšího neznámého Hrzána z Harasova. Má stejný postoj, stejné držení meče a také stejně umístěné terčíky na prsním plechu. S velkou určitostí lze říci, že oba náhrobníky jsou dílem totožného autora. U obou postav je však patrná jistá míra individualizace, kterou autor u postavy z Kruhu vyjádřil mohutným plnovousem. Časovým vodítkem by mohlo být rozluštění tří erbů erbovního vývodu na náhrobníku neznámého Hrzána v kostele v Mladé Boleslavi. Autorovi článku se však zatím nepodařilo tento erbovní vývod rozluštit. Příčiny jsou dvě. Prvním důvodem je špatně dochovaný erb v dolní části náhrobníku a druhým důvodem je, že Hrzánové v 16. století v hie-

Část erbovního náhrobníku v Kruhu.

Rozrod Hrzánů – částečná rekonstrukce.

rarchii české šlechty nestáli příliš vysoko a jejich genealogie a sňatková politika není prakticky probádána.

Vpravo od vstupu do objektu márnice na hřbitově v Kruhu se nachází pískovcová deska, pravděpodobně fragment nefigurálního znakového náhrobníku o rozměrech 90 × 90 cm.

Na torzu náhrobníku neznámého šlechtice (šlechtičny) lze jen s jistou mírou fantazie rozeznat pravděpodobně přepásanou oboustrannou lilii na trojlaločném štítu, který je umístěn do mírně zapuštěného nejspíše kruhového pole. Stav náhrobníku bohužel nedovoluje posoudit, zda okolo kamene obíhala nápisová lišta.

V západní fasádě márnice je osazena pískovcová deska. Tato deska může být samostatným náhrobníkem se setřenou čelní stranou, spíše je však částí náhrobníku s lilií, který byl v minulosti rozlomen. Stav tohoto náhrobníku nám neumožňuje určit ani rodovou příslušnost nebožtíka. Tudíž nemůže být vodítkem pro určení postavy na figurálním náhrobníku, pokud bychom přistoupili na možnost, že se jedná o náhrobník ženy – manželky neznámého rytíře.

Poznámky:

1 Vyhláška MK ČR č. 413/2004 Sb. ze dne 24. června 2004.
2 Emanuel Poche, Umělecké památky Čech, díl II., Praha 1978, s. 151.
3 Friedrich Bernau, Der politische Bezirk Dauba, Česká Lípa 1888, s. 228.
4 Bohumil Kinský, Dubské Švýcarsko, Semily 1936, s. 83.
5 Přepsáno dle F. Bernaua Der politische Bezirk Dauba, Česká Lípa 1888, s. 229.
6 Josef Emler, Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae 1253–1346, sv. III, s. 286.
7 Tomáš Durdík, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů, Praha 2000, s. 147.
8 Tamtéž.
9 Josef V. Šimák, Kniha o Housce, Praha 1930, s. 127.

Prameny vydané:

Emler, Josef, Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae 1253–1346, sv. III.
Vyhláška MK ČR č. 413/2004 Sb. ze dne 24. června 2004.

Literatura:

Poche, Emanuel, Umělecké památky Čech, II., Praha 1978.
Bernau, Friedrich, Der politische Bezirk Dauba, Česká Lípa 1888.
Kinský, Bohumil, Dubské Švýcarsko. Okolí Dubé, Doks, Máchova jezera, Bezděze, Mšena, Kokořína, Liběchova, Štětí, Úšteku a České Lípy, Semily 1936.
Durdík, Tomáš, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů, Praha 2000.
Šimák, Josef V., Kniha o Housce, Praha 1930.

Problematika opravy vnějšího pláště kostela Nejsvětějšího Srdce Ježíšova v Jablonci nad Nisou

Hana Luštická

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze

Kostel Nejsvětějšího Srdce Ježíšova v Jablonci nad Nisou patří mezi nejvýznamnější dochovaná díla architekta Josefa Zascheho.[1] Byl postaven v letech 1930–1931 a jedná se o vynikající ukázku meziválečné sakrální architektury a jednu z charakteristických dominant města.

Jde o orientovanou trojlodní pseudobaziliku s polygonálně zakončenou příčnou lodí a presbyteriem. Při jižní straně presbyteria stojí přes 51 metrů vysoká hranolová věž. Ze severní fasády lodi vystupuje drobný objekt přízemní kaple sv. Antonína. S vedlejší budovou děkanství je kostel spojen přes objekt věže.

Konstrukci kostela tvoří železobetonový skelet s cihelnou vyzdívkou. Fasády jsou obloženy glazovanými keramickými tvarovkami, jež doplňují prvky z místní žuly a z umělého kamene. Sedlovou střechu nad lodí kryjí tmavé tašky bobrovky. Na věži zastřešené nízkým jehlanem, pultových střechách bočních lodí, ploché střeše nad předsíní a na kapli je položen měděný plech.

Interiér s přiznanou železobetonovou konstrukcí je ve své jednoduchosti velmi působivý. Dominantu představuje oltář s bronzovou postavou žehnajícího Krista v nadživotní

Kostel krátce po dokončení, dnes podobný pohled již vzrostlé stromy neumožní (fotoarchiv NPÚ ÚP v Praze).

velikosti od sochaře Arnolda Hartiga, za kterým se zvedá kříž z bílého kararského mramoru.

Kostel charakterizuje tmavá barva vnějšího pláště, která je dána použitím hnědé taškové krytiny a obkladu z hnědých keramických tvarovek. V případě obkladu se jedná o řešení, které bylo značně pracné a náročné na přesnost. Tvarovky jsou zavázány do zdiva z plných pálených cihel. Vazba je provedena tak, že v jedné vrstvě je tloušťka zdiva 38,5 cm a obkladu 6,5 cm a v druhé vrstvě je tloušťka zdiva 32 cm a obkladu 13 cm. Pro vytvoření plošné vazby a zavázání do zdiva bylo použito několik typů tvarovek; dutinové s jednou podélnou dutinou a se dvěma podélnými dutinami pro obezdívku ploch a příčně děrované čtvercového, obdélníkového a kosodélného formátu pro obezdění rohů.

Z „dokonalého" vzhledu nového kostela se Jablonečtí těšili pouze pár let, protože obklad začal brzy opadávat. Na fotografiích z 50. let 20. století jsou již vidět nepřehlédnutelné poruchy. První opravy začaly v 70. letech 20. století, kdy byly odpadlé tvarovky v souladu s možnostmi tehdejšího stavebnictví nahrazeny hnědými kabřincovými obkladačkami. Nový obklad se sice barevně lišil od původního, rozdíl však nebyl nijak markantní. V následujících letech však odpadávání obkladu pokračovalo. Padající tvarovky rozbíjely střešní tašky, poškozovaly měděný plech bočních lodí a ohrožovaly kolemjdoucí. Na poškozených místech docházelo k zatékání do železobetonové konstrukce, což s sebou neslo degradaci výztuže a další poruchy. Bylo proto nutné v opravách pokračovat.[2] Potřebné finanční prostředky se podařilo vlastníkovi zajistit až v roce 2003, kdy byla již situace alarmující.

Před započetím oprav byl pečlivě zvažován vhodný postup. Již ve zprávě[3] z roku 1972 bylo konstatováno, že poruchy obkladu jsou způsobeny především skutečností, že při rea-

Kostel krátce po dokončení, na fotografii se zřetelně projevuje živost keramického obkladu (fotoarchiv NPÚ ÚP v Praze).

Současný vzhled kostela (foto NPÚ ÚOP v Liberci).

lizaci stavby nebyly vytvořeny podmínky pro bezporuchovou dilataci. Proto bylo rozhodnuto, že při nadcházející opravě obkladu budou provedeny dilatační spáry, které se vyplní pěnovými pásky a pružným tmelem. Dále bylo rozhodnuto, že se nebude pokračovat v opravě kabřincovými obkladačkami, ale v souladu s původním řešením budou opět použity keramické tvarovky – mrazuvzdorné cihly Klinger a bezporuchové plochy kabřincového obkladu ze 70. let 20. století na kostele zůstanou.

Zajištění vhodných keramických tvarovek se ukázalo jako problém. Základní formát původních tvarovek, tzv. velký formát, nebyl v nabídce žádného výrobce. Také se od doby výstavby kostela zásadně změnil způsob vypalování. V minulosti se vypalovaly menší série a vzhledem k tomu, že proces nebyl řízen plně automaticky jako dnes, barevnost jednotlivých sérií se od sebe trochu lišila. Pro zajištění příznivého pohledového působení se tedy jednotlivé výpaly mezi sebou promíchávaly a výsledkem byla jednotně působící „živá“ plocha.

Po složitém hledání a za cenu kompromisů se našel výrobce v Rakousku. Nové tvarovky byly pouze v jednom typu a v jedné barevnosti.[4] Zatímco pro zvolený způsob opravy nebyla jednotná velikost tvarovek překážkou, jednotná barevnost nového obkladu se projevila jako značná estetická závada. Ačkoliv se plochy kabřincového obkladu po první opravě také barevně odlišovaly od původních tvarovek, nepůsobilo to zásadně rušivě. Stávající situace, kdy se z původního obkladu barevně vydělují plochy staré i nové opravy je výrazně horší. Proto se stal způsob současné opravy fasádního pláště kostela zcela pochopitelně terčem kritiky mnoha občanů.

Z pohledu památkáře je třeba problém stávající barevné nejednotnosti fasád kostela posuzovat i z jiné stránky než pouze estetické. Oprava obkladu byla nezbytná a bylo nutné ji bez dalších odkladů provést. V souladu se základními principy památkové péče bylo třeba zachovat maximum původních prvků – ty jsou základem památkové hodnoty každého historického objektu. V tomto případě bylo nutné zachránit maximum původního obkladu. Celková výměna obkladu, pomineme-li, že nebyla ve finančních možnostech

vlastníka, by byla tak negativním zásahem do památkové hodnoty objektu, že se o ní vůbec neuvažovalo. Plochy kabřincového obkladu, které pevně držely, mohly být odstraněny pouze odsekáním, při kterém by mohlo dojít k poškození původního obkladu a dalších konstrukcí, a tomu bylo třeba se také vyhnout. Proto se obklad ze 70. let 20. století ponechal, i když to znamenalo větší barevnou nejednotnost. U nových tvarovek nebylo možné z důvodu výše zmíněné změny technologie výroby bez finančních nákladů přesahujících daleko možnosti investora zajistit barevnost shodnou s původní. Výsledkem jsou tedy „analyticky“ působící fasády, kde jsou barevně jasně odlišeny jednotlivé etapy jejich oprav. Barevná nejednotnost vnějšího pláště je sice větší, než se očekávalo, jedná se však pouze o estetickou vadu, která na památkovou hodnotu objektu negativní vliv nemá – ta zůstává stále mimořádně vysoká.

V době řešení problému fasády kostela nebyla k dispozici jiná přijatelná než zvolená alternativa. Do budoucna však cesta k obnově původního vzhledu kostela není v žádném případě uzavřena.[5]

Poznámky:

1 J. Zasche (1871 Jablonec nad Nisou – 1957 Schackensleben u Magdeburku).

2 V archivních materiálech z roku 1985 byla nalezena zmínka o tom, že se uvažovalo i o nahrazení obkladu na věži šedou břízolitovou omítkou.

3 NPÚ ÚOP v Liberci, Sb. SHP a odborných studií, Dílčí zpráva o příčinách poruch na děkanském kostele v Jablonci nad Nisou, 1972.

4 Použil se vzorek Felina, který byl vzhledem nejblíže původním odstínům.

5 Velkým problémem stavby, který bude muset být do budoucna řešen, je koroze železobetonových konstrukcí věže. Způsob opravy nebyl dosud vyřešen, finanční náklady budou velmi vysoké. Nelze vyloučit, že při té příležitosti bude potřebný zásah do obkladu a pak bude možno znova uvažovat o odstranění či „zmírnění“ stávající barevné nejednotnosti.

Prameny:

NPÚ ÚOP v Liberci, Sbírka odborné spisové dokumentace, kart. Jablonec nad Nisou, kostel Nejsvětějšího Srdce Ježíšova.

NPÚ ÚOP v Liberci, Sbírka SHP a odborných studií, J. Švastal, K. Bloudek, J. Novák, P. Bouška, Dílčí zpráva o příčinách poruch na děkanském kostele v Jablonci nad Nisou, 1972, sign JP85.

Literatura:

Lodgman, Rudolf – Stein, Erwin (edd.), Die Sudetendeutschen Selbsverwaltungskörper, Band 6: Gablonz a. N., Berlin–Fridenau 1930.

„Gedenkbuch des Schlosses Sichrow“ (Pamětní kniha zámku Sychrov) 1861–1863

Miloš Kadlec
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci

V letech 2006 až 2008 jsem ve Sborníku Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci publikoval doslovný překlad „Gedenkbuch des Schlosses Sichrow“ (období 1820–1834, 1835–1850 a 1850–1860). Ve spolupráci s archivářkou PhDr. Věrou Smolovou byla provedena transkripce z kurentu a text přeložen do českého jazyka. Nyní předkládáme doslovný překlad tohoto pramene za léta 1861–1863. Jedná se o období, kdy byl hlavou rodu kníže Kamil Josef Filip Idesbald z Rohanu-Guemenée--Rochefortu (1800–1892).

fol. 41a [s. 69]

1861

Jeho c. k. apoštolské Veličenstvo, náš nejmilostivější císař a král František Josef I., ráčil nejvyšším vlastnoručním listem z 13. března 1861 propůjčit bezplatně Jeho Jasnosti knížeti Kamilu z Rohanu velkokříž císařského rakouského Leopoldova řádu.

II.

Jeho c. k. apoštolské Veličenstvo ráčilo uplatnit základní zákon o říšském zastupitelstvu ze dne 26. února 1861 – 3 a prostřednictvím vlastnoručního listu prezidentovi ministerské rady, Jeho císařské Výsosti nejjasnějšímu panu arcivévodovi Rainerovi ze dne 18. dubna 1861, nejmilostivěji propůjčil Jeho Jasnosti knížeti Kamilu z Rohanu-Guéménée dědičnou hodnost říšského rady. Zároveň byl Jeho Excelenci panu státnímu ministru dán příkaz, aby byl nově jmenovaným dědičným členům panské sněmovny o tomto nejvyšším propůjčení vyhotoven a dodán diplom.

III.

Jasná princezna Eulalia, nejmladší sestra Její Jasnosti kněžny Adély z Rohanu, přijela začátkem října 1861 na zámek Sychrov, prodlévala zde několik týdnů a 14. prosince 1861 odcestovala zpět do Heubachu.

IV.

V roce 1861 se konaly pouze malé hony, na něž nebyli pozváni žádní cizí hosté. Byli přítomni pouze urození členové rodiny, Jejich Jasnosti princové Artur, Viktor, Ludvík a Benjamin Rohanové.

V.

Již více než padesát let chyběla v městské obci Semily vlastní školní budova, a proto se vyučovalo částečně v jedné místnosti na faře a částečně v pronajatých lokalitách. Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu chtěl v této tak naléhavé potřebě pomoci, a proto ráčil zakoupit v roce 1845 od Marie Petřinové dům, nacházející se na náměstí městečka Semily a označený č. konskr. 74/148 staré/nové. Kupní částku 2 500 zl. k. m. nechal zaplatit z důchodů panství. Dům však byl zchátralý a musel být stržen.

fol. 41b [s. 70]

Díky štědrosti Jeho Jasnosti knížete Kamila z Rohanu byla na místě staré stavby v letech 1859–1860 vyzdvižena nová školní budova se čtyřmi třídami a bytem učitele. Stavební náklady činily 14 845 zl. r. č. Jeho Jasnost ráčila přispět na tento účet částkou 5 795 zl. r. č. a zbytek ve výši 9 049 zl. 36 kr. r. č. převzaly k zaplacení obce Semily, Bítouchov a Podmoklice, které byly ke škole přidruženy.

Tato školní budova, ozdoba městečka Semily, byla církevně posvěcena semilským městským farářem a biskupským okresním vikářem panem P. Josefem Strnadem 4. října 1861 a navždy bude uprostřed vděčné školní obce krásným monumentálním památníkem Jeho Jasnosti, urozeného podporovatele umění a věd.

Seznam zástřelů z výtěžku honů na knížecím rohanském panství v roce 1861.

druh zvěře	**Svijany**	**Český Dub**	**Semily**	**Lomnice**
vysoká zvěř				
a) ve volné přírodě				1
b) v oboře				18
srnčí zvěř				
a) v oboře				7
b) ve volné přírodě	18	20	3	13
daňčí zvěř v oboře	18			
černá zvěř	15			
tetřívek	6	12		
jeřábek			1	
bažant	370			
koroptev	436	811	2	166
křepelka	2			
divoká kachna	12			
kachna	6			
sluka lesní	1	2	1	
sluka luční	6			
zajíc	2 444	931	63	236
jezevec	1			
svod	**4 335**	**1 796**	**70**	**441**

fol. 42a [s. 71]

druh zvěře	**Svijany**	**Český Dub**	**Semily**	**Lomnice**
svod	4 335	1 796	70	411
škodná srstnatá zvěř				
liška	3	2	7	
kuna	5	6	4	5
tchoř	24	3		1
kočka	415	101	10	40
lasice	344	19	5	18
škodná pernatá zvěř				
jestřáb	3	2	1	1
sup	95	42	17	12
sova noční	45	7	1	1
vrána a straka	432	498	50	30
celkem	**5 701**	**2 476**	**165**	**549**

fol. 43a [s. 72]

1862

3. ledna 1862 jasná princezna Gabriela, manželka Jeho Jasnosti prince Artura z Rohanu, ve Vídni šťastně povila princeznu, která dostala při svatém křtu jméno Gabriela. Toto osvícené dítě však bylo božskou prozřetelností k velikému zármutku jasných pánů rodičů po krátkém zdejším bytí povoláno z pozemského do věčného života: skonalo v Pánu tiše jako anděl v sídelním městě Vídni dne 20. května 1862, železnou dráhou bylo 23. května po osmé hodině ráno převezeno na turnovské nádraží a hned téhož dne v 11 hodin dopoledne pohřbeno do knížecí rodinné hrobky v Loukově.

II.

V noci z 6. na 7. července 1862 se rozpoutalo nad Sychrovem a jeho okolím pustošivé krupobití doprovázené prudkou bouří, při němž stodola sychrovského dvorce úplně přišla o střechu a vznikly značné škody také v zámeckém parku. Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu byl právě přítomen na Sychrově a bezprostředně po této katastrofě odcestoval na zasedání říšské rady do Vídně.

III.

20. července si s předcházejícím souhlasem Jeho Jasnosti prohlédly znamenité osobnosti saské zahradnické společnosti (bylo jich 20) v čele s jejím prezidentem sychrovský zámecký park a v něm zastoupenou exotickou floru; vyjádřili jí zasloužený obdiv.

IV.

25. srpna jasná princezna Helena, manželka Jeho Jasnosti prince Ludvíka z Rohanu, na zámku Lysá šťastně povila prince. Novorozený princ dostal při svatém křtu jména: Josselin Raoul Arthur Franz Xaver Josef.

V.

4. září byla v předsíni sychrovské kaple naposledy přinesena oběť mše svaté na starém oltáři, který byl potom rozebrán a nejmilostivěji darován Jeho Jasností knížetem Kamilem z Rohanu nově postavenému farnímu kostelu v Příchovicích.

fol. 43b [s. 73]

VI.

5. září přijela na návštěvu do Sychrova Jeho Jasnost kníže Karel z Löwenstein-Wertheim-Rosenbergu, synovec jasné kněžny Adély z Rohanu, zúčastnil se posvěcení nově postavené zámecké kaple a 8. září se vydal na zpáteční cestu do Heubachu.

VII.

Protokol

sepsaný u příležitosti vysvěcení zámecké kaple v knížecím rohanském zámku Sychrově dne 7. září 1862 v přítomnosti podepsaných.

Předmět

Již 7. září 1691 obdržela paní Helena baronka z Frintroppu, rozená baronka z Kron, od pražské nejdůstojnější arcibiskupské konzistoře povolení, že smí ve svém zámku Sychrov zřídit domácí kapli.

Listina, která byla vyhotovena 20. července 1693 a která je uchovávána v pražském arcibiskupském konzistoriálním archivu, dokazuje, že podle matčina přání dokončili její páni synové – bratři Johann, Jakob a Maxmilian Rudolf svobodní páni Lamotte z Frintroppu, páni na Jesenném a Sychrově, tuto kapli v roce 1693. Potom byla kaple dne 8. září 1693 o svátku Narození Panny Marie vysvěcena konzistoriálním assessorem Zumsandem ze Sandbergu.

Líbezné venkovské sídlo Sychrov přešlo roku 1820 do vlastnictví jasné knížecí rodiny Rohanů, kteří si ho zvolili za svou knížecí rezidenci. Když byli jeho majiteli Jeho Jasnost kníže Karel z Rohanu-Guémenée, vévoda z Bouillonu a Montbazonu, a pak jeho urozená princezna dcera, Jasnost kněžna Berta z Rohanu, vyrostl zámek do imponující velikosti. Kromě toho byla v roce 1834 přístavbou rozšířena i sychrovská zámecká kaple a roku 1836 založena nadace pro dvorního kaplana.

Již několik let ale soupeří Sychrov s nejzajímavějšími knížecími domy v naší vlasti, protože známý smysl pro umění současného majitele, Jeho Jasnosti knížete Kamila z Rohanu, prince z Guémenée, Rochefortu a Montaubanu, vévody z Montbazonu a Bouillonu, mu dodaly nejskvostnější výraz.

Zvláštní řád malebných zámeckých prostor potvrzuje bezesporu zámecká kaple, která věrna tradici dosvědčuje, že jasný knížecí rod Rohanů byl vždy nekonečně oddán boží církvi.

fol. 44a [s. 74]

Po úplném zbourání předsíně staré kaple ráčil urozený kníže dne 3. května 1856 osobně položit základní kámen k novému prostornějšímu domu Božímu a do konce července 1862 ho postavil v gotickém stylu, který se hodí k architektuře zámku. Tato kaple je ve své prostotě důstojná, vážná, a přece bohatě, elegantně zařízená.

Kaple byla přistavena na jihovýchodní úzké frontě zámecké budovy ke štíhlé čtyřhranné věži Rohanů, na jejímž cimbuří podle zvyku ohlašuje přítomnost urozeného majitele vlajka ve starých erbovních barvách Rohanů tak, jak vlála již v 10. století.

Stará kaple nyní tvoří předsíň, která patří ke skvostům řezbářství v naší vlasti, a nad ní se nádherně zvedá knížecí oratoř.

I. Předsíň.

Do předsíně se vchází ze zámecké chodby přes hlavní portál, který je střežen dvěma cherubíny, a nad ním se dochoval nápis pocházející ještě ze staré kaple:

"O! saLVe regIna
reIs obeVutIbVs aDsta
aC ne obstent pestIs teLa faMesqe IVVa“

Předsíň v přízemí – 30 vídeňských stop dlouhá a 18 vídeňských stop široká – je určena k přijímání knížecích úředníků, služebníků a obyvatel Sychrova vůbec a je spojena s vlastní kaplí čtyřhranným otvorem. Od kaple je oddělena gotickým zábradlím. Trámový strop je ozdoben vloženými gotickými kružbovými poli.

II. Sakristie.

Na levé stěně předsíně se nachází vstup do prostorné sakristie, kde mají své místo zpovědnice, skříň na paramenta, truhla na prádlo a oděvy, klekátko. Všechno je zhotoveno v gotickém stylu podle originálních nákresů.

Ze sakristie se vstupuje do přízemí rohanské věže, které je sklenuto křížovou klenbou vyzdobenou žebrovím, a tvoří průchod ze sakristie do nově přistavěné kaple.

III. Kaple.

Nad vchodem ze sakristie jsou ze strany kaple vloženy dva erby. Na prvním je knížecí erb Rohanů posetý růžicemi, na druhém hermelínem.

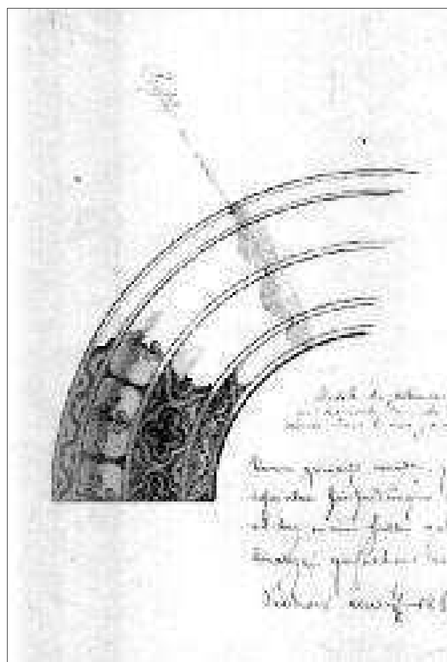
Nad tímto dekoračním prvkem se skví pamětní deska z červeného mramoru, do níž je zlatými starými gotickými písmeny vtesán následující nápis:

fol. 44 [s. 75]

"Hocce arcis Sichrow sacellum, anno Domini 1693 in honorem B. V. Mariae aedificatum, Serenissimus Carolus Alanus Gabriel Princeps de Rohan, Dux de Bouillon et de Montbazon, Princeps de Guémenée, ortus stirpe Ducum Brittaniae cismarinae arque generoso stemmate Regum Navarrae, c. r. Campi Pro – Marschallus Generalis, anrei velleris nec non militaris ordinis Mariae Theresiae Eques, a. D. 1834 amplificavit; tum Serenissimus Camillus, Princeps de Rohan, Princeps de Guémenée, Rochefort et Montauban, Dux de Montbazon atque Bouillon etc. etc. Principis supra memorati ex sorore nepos,

Sychrov – exteriér zámecké kaple (H. Eckert, konec 19. stol.).

Návrh výmalby apsidy zámecké kaple Nanebevzetí Panny Marie.

per singularem Sanctae Matris Dei venerationem a. D. 1857 stylo gothico instanravit denuo, hocque sacellum cum arce Sichrow Deiparae commendat tutelae.“

Nad touto pamětní deskou v prvním poschodí rohanské věže se zdvihá kamenný okenní parapet v malé neboli domácí oratoři jasné kněžny. Má tvar kříže a je hladký jako diamant. Proti němu na pravé stěně lodi kaple byl přistavěn chór ve tvaru úzkého osmiúhelníku, který se teprve nahoře, kde vychází ze střechy, úplně rozvinuje a končí jako věž s věncem cimbuří.

Interiér zámecké kaple Nanebevzetí Panny Marie na Sychrově (H. Eckert, konec 19. stol.).

Pod chórem se nachází dřevěné zavěšené schody a vlastní vchod do nové kaple pro lid.

Samotný chór je oddělen od lodi kaple lomeným obloukem, který se dole člení na dva gotické lomené oblouky, které tvoří průchody. Ty spočívají na dvou polovičních a jednom středním sloupu a nesou strop s podlahou chóru.

Nahoře na dvou průchozích obloucích jsou umístěny různé erbovní dekorace. Velký hlavní oblouk je přiměřeně vyplněn gotickým prospektem varhan, které byly zhotoveny slavným a známým stavitelem varhan Josefem Predigerem z Albrechtic.

Vlastní loď kaple je rozdělena dvěma polovičními a čtyřmi čtvrtinovými pilíři ve formě svazků sloupů a žlábkování na dvě pole. V prvním z nich – nejblíže k presbytáři – byla vpravo i vlevo zasazena spojená okna s lomeným obloukem a nádhernými malbami na skle, které představují výjevy ze života nejblahoslavenější Panny Marie, a to: vlevo Zvěstování a Navštívení, vpravo Svatí tři králové a Útěk do Egypta. Podle nákresů profesora Engerta je mistrovsky vytvořil Quast, malíř skla z Prahy.

Obě pole, která tvoří vlastní loď kaple, jsou vysoká 33, široká 19 ½ a vysoká 28 vídeňských stop. Jsou sklenuta hvězdicovou klenbou a v obloucích vyzdobena žebrovím.

K lodi kaple přiléhá presbytář, oddělený lomeným obloukem, dlouhý 9 stop, široký 13 stop a vysoký 25 stop. Jeho hlavní ozdobou je 5 stop široká, 14 stop vysoká okenní malba na stěně hlavní fronty, rovněž

fol. 45a [s. 76]

namalovaná Quastem. Představuje Nanebevzetí a Korunování nebeské Královny a Nejsvětější Trojici, obklopenou anděly, arabeskami a knížecími emblémy. Hvězdicová klenba presbytáře je zdobena pozlacenými žebry a poseta zlatými hvězdami, zatímco na stěnách se nacházejí bronzové ornamenty na červeném podkladě z časů 12. století. Z této periody pocházejí také barevné ornamenty na oblouku presbytáře. Celý oltář je zhotoven z dubového dřeva v gotickém starém německém stylu a jeho ornamenty jsou částečně pozlaceny stejně jako rovněž gotická kazatelna, která se nachází v levém rohu lodě kaple.

Naproti kazatelně v pravém rohu lodě kaple stojí impozantní socha jednoho z nejslavnějších hrdinů křesťanstva, Gottfrieda z Bouillonu, zbožného vévody, plnomocníka Svatého hrobu. Socha byla vytvořena v životní velikosti z karарského mramoru Emanuelem Maxem z Prahy a spočívá na 5 stop vysokém piedestalu z leštěné saské žuly.

V obou spodních rozích lodě kaple se nachází nádoby na svěcenou vodu, jejichž horní část, totiž mořské mušle opravdu obrovských rozměrů, zasazené v mosazi, spočívají na kamenných podstavcích ve tvaru spleti kořenů.

Jako ozdoba kaple musí být nepochybně uvedena lampa na věčné světlo, vyrobená v gotickém stylu z bohatě zlaceného kovu a uvnitř vykládaná rubínovým sklem, a také bronzovaný osmiramenný lustr, který odlil do zinku podle původního nákresu Jeho Jasnosti Menzel z Karlína.

Vedle kropenky, která je postavena u rohanské věže, lze spatřit náhrobní kámen s následujícím nápisem:

Quiescit
Hic in tumulo
Ludovica, ex illustrissima prosapia
Principum de Rohan Soubise
Conjux et Vidua demum
Serenissimi Ducis Lothringiae Marsan,
Quae vera et solida pietate in Deum conspicua
Modica et parca sibi

Sed profuse liberalis erga pauperes
Utriusque fortunae semper Victrix
Soli Morti succubuit
Vixit annos LXXXII.
Obiit Lincii quarto Non. Mart.
MDCCCIII.
Hoc Monumentum posuerunt
Nepotes eius devotissimi.

fol. 45b [s. 77]
Zde pod tímto kamenem
odpočívá
Nejjasnější urozená princezna Ludowica
Vévodkyně z Lothringen Marsan
Rozená princezna z Rohan-Soubise
Pozůstalá vdova nejjasnějšího urozeného
vévody z Lothringen Marsan,
která zde v Linci v 82. roce svého věku
dne 4. března 1803 v Pánu
zesnula.

Tento náhrobní kámen nalezla Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu u jednoho lineckého mistra kameníka a koupila ho pro kapli.

Aby se předešlo omylu, že sem byla jasná paní princezna a vévodkyně také přenesena, nechal Jeho Jasnost pod tento památník, nádherně ozdobený lotrinsko-rohanským erbem, zasadit mramorovou desku a na ni vytesat následující nápis:

In extendendo Linciae adjacente coemeterio
hicce sepulcralis lapis de monumento Serenissimae
Principissae ablatus, a quodam lapicida emtus est.
Novo sit nobis documento, exiquam saepe defunctorum
Quoad requiem rationem haberi.

IV. Hlavní oratoř.

Hlavní oratoř jasné knížecí rodiny se skví nad předsíní kaple. Zabírá stěnu kostelní lodi proti presbytáři tím způsobem, že vyplňuje vrchní část lomeného oblouku, který odděluje novostavbu kaple od zámku, respektive od bývalých prostor kaple. Z prostoru kaple je vymezena skleněným parapetem s malbami erbů, který je dole bohatě dekorován a proveden v gotickém stylu. Dekorace parapetu je přejata z galerie, která se nachází v zámku Josselin v Bretani. Jednotlivě toto seskupení představuje slovo Ave, jako celek jméno Maria.

V. Věžička se zvonkem sanktusáčkem.

V kamenné zvoničce, která se tyčí do výše nad lomeným obloukem presbytáře, se nalézá nově ulitý zvon s erbem knížecí rodiny a následujícím nápisem:

fol. 46a [s. 78]
Ter quotidie clama: Ave Maria!
InterCeDe pro nobIs MarIa, absqVe Labe
ConCepta!
Fusa sum jussu Serenissimi

Camilli Principis de Rohan,
a Corolo Bellmann
c. r. aulico campanarum fusore Pragae.

Celá stavba kaple zvenku i uvnitř byla provedena v německém gotickém stylu a hlásí se k umění z období 13. století, které určuje uspořádání jak vnitřních a vnějších sloupů, tak říms, oken a kleneb.

I když to byl jedinečný a tvořivý smysl pro umění, s nímž nechala řídící ruka Jeho Jasnosti knížete Kamila z Rohanu kapli nákladně a rovněž nádherně vyzdobit, nemůže být opominuto pochvalně zmínit pracovníky a stavbyvedoucí, kteří pod záštitou Jeho Jasnosti na této stavbě působili.

Vedení stavby a provádění urozených myšlenek nejjasnějšího knížete bylo nejmilostivěji svěřeno knížecímu rohanskému dvornímu radovi Johannu Jansovi a správci staveb Josefu Pruvotovi.

S nimi spolupracovali: 1. Wenzl Karnold, mistr tesařský ze Sychrova; 2. Peter Hyrek, mistr zednický z Jesenného; 3. bratři Anton a Josef Zehrerové, mistři štukatéři z Prahy; 4. Johann a Richard Königové, umělečtí truhláři ze Sychrova; 5. Vinzenz Smolik, mistr kamenický ze Sychrova; 6. Johann Wondraczek, sochař ze Sychrova; 7. Peter Buschek, sochař ze Sychrova; 8. J. N. Zipland, sochař z Prahy; 9. Johann Nowak, umělecký zámečník ze Sychrova; 10. Johann Gaipl, malíř a okrašlovač z Prahy; 11. Franz Wünsch, mistr sklářský z Turnova.

VI. Církevní požehnání kaple.

Jestliže byl den 8. září 1693 pro sychrovské obyvatele radostným dnem, pak byl po 169 letech den 7. září 1862 ještě mnohem radostnější nejen pro obyvatele Sychrova, ale i pro celé jeho okolí. V tento den se totiž v nové zámecké kapli díky štědrosti jasného majitele konala veřejná bohoslužba a s povolením litoměřického nejdůstojnějšího ordinariátu kapli církevně požehnal s titulem „Narození nejblahoslavenější Panny a nebeské Královny Marie“ P. T. Albert Küffer, rytíř z Asmansville, kanovník metropolitního kostela v Praze.

Již v předvečer slavnosti poskytl Sychrov přístřeší výše jmenovanému nejdůstojnějšímu panu kanovníkovi a důstojnému biskupskému panu okresnímu vikáři P. Franzi Moyselovi, děkanu v Rokytnici.

Když v onen slavnostní den – 7. září 1862 – začalo svítat, zaduněly širokým sychrovským údolím Mohelky rány z hmoždíře.

fol. 46b [s. 79]

Nedlouho poté se na zámku Sychrov shromáždilo důstojné patronátní duchovenstvo, které bylo pozváno, a zblízka i zdaleka sem proudilo nepřehlédnutelné množství cizích ctitelů Matky boží.

Slavný c. k. okresní úřad byl jak v salonu, tak v kapli na pozvání Jeho Jasnosti zastoupen panem Adolfem Wunschem, c. k. okresním přednostou v Turnově.

Úderem desáté hodiny dopoledne přijala v zámeckém salonu v přítomnosti dvorního a c. k. pana okresního přednosty Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu po boku své urozené paní manželky, jasné paní kněžny Adély z Rohanu, rozené kněžny z Löwensteinu, a jasného člena rodiny, Jeho Jasnosti knížete Karla z Löwenstein-Wertheim-Rosenbergu, od pana kanovníka Alberta Küffera z Asmansville požehnaná přání Jeho Excelence Augustina Bartholomaeuse, litoměřického biskupa, a odtud se důstojný průvod vydal přes schodiště, jehož schody byly s takovou originalitou a nádherou nově vybudovány, k uzavřenému portálu kaple a tam začal církevní ceremoniál.

Během svěcení panovalo v domě božím povznášející hluboké ticho. Teprve potom, co pan pontifikant v kapli před hustě namačkaným lidem česky pronesl k Jeho Jasnosti ráznou promluvu a když vlastibořický pan farář P. Johann Hruška vystoupil na kazatelnu, rozezněly se v kapli melodické tóny nových varhan písní: „Otče náš, milý Pane“ ke vzývání Ducha svatého. Pak následovalo důstojné kázání rovněž v české řeči, které se svým tématem vztahovalo k tomuto svátku.

První oběť mše svaté v nově požehnané kapli celebroval nejdůstojnější kanovník Albert Küffer, rytíř z Asmansville, v mitře a s berlou, za asistence důstojného patronátního duchovenstva. Učitel Johann Holuschka z Českého Dubu při mši dirigoval velice zdařilý zpěv.

Po skončení mše svaté zazpíval nejdůstojnější pontifikant „Te Deum laudamus!“ a uděloval svaté požehnání. Církevní slavnost pak skončila varhanní fugou na melodii lidového hymnu.

Kamil kníže z Rohanu m. p., vévoda z Montbazonu a Bouillonu
Karel kn. z Löwensteinu m. p.,
Adéla kněžna z Rohanu m. p.
Johann Jansa m. p., dvorní rada
Adolf Wunsch m. p., c. k. okresní přednosta
Albert Küffer rytíř z Asmansville m. p.
Franz Moysel m. p. kanovník u sv. Víta na Pražském hradě, biskup. okresní vikář, emerit. děkan v Českém Dubu a děkan v Rokytnici

fol. 47a [s. 80]

Josef Richter m. p., děkan v Osečné
Josef Hofrichter m. p., děkan v Hodkovicích
P. Josef Kočí m. p., farář v Jeřmanicích
Johann Czech m. p., rada panství
Doktor teologie Wenzl Žejdl m. p. aktuár
Alois Schalk m. p., farář v Lomnici
Josef Robert Patz m. p. archivář
Josef Sedlaček m. p., farář v Loukově
farář P. Johann Lohr m. p., farář v Přepeřích
P. Anton Felger m. p., farář v Rychnově
farář P. Johann Hruška, farář ve Vlastibořicích
P. Johann Ješina m. p., děkan v Českém Dubu
Johann Němecek m. p., farář a v Jablonci
Josef Rechziegel m. p., kaplan na Sychrově

fol. 47a [s. 80] pokračování

VIII.

14. září odcestovala Jeho Jasnost do Vídně, 18. září se ale vrátila zpátky na Sychrov.

IX.

18. září byla upevněna makovice na kulaté věži, která byla postavena roku 1862 vedle budovy galerie.

X.

23. září se Jeho Jasnost vydala do Prahy, kde prodlévala do 25. září, a odtud se zase vrátila zpátky do Sychrova.

XI.

26. září přijela na Sychrov Její Jasnost kněžna Gasparina z Reuss-Greitzu. Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu v doprovodu své urozené manželky kněžny Adély jel své urozené jasné knížecí sestře naproti k dráze na nádraží do Hodkovic. Na Sychrově byla urozená příchozí uctivě přivítána knížecími úředníky a služebníky.

XII.

29. září v sedm hodin večer byl Sychrov jevištěm ničivého požáru, který mohl mít snadno velké důsledky.

Začal totiž – nezjistilo se, zda z neopatrnosti nebo ze zloby – pouze 9 stop od právě nově zastřešené stodoly sychrovského dvorce, kde bylo ve stohu uskladněno asi 300 mandelů ovsa. Díky božímu řízení vál vítr od východu proti jízdárně. Spojenou námahou množství lidí, kteří sem přispěchali, se podařilo kolem půlnoci požár zvládnout a zabránit jeho rozšíření.

Hasičské práce ráčila řídit osobně Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu, který se na místě požáru objevil hned na začátku a zůstal zde až do půlnoci.

fol. 47b [s. 81]

XIII.

5. října se vydala Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu na hony do Liberce a vrátila se odtud 11. října; v jeho nepřítomnosti přijel 7. října na zámek Sychrov jasný princ Viktor Rohan, major c. k. 12. pluku hraběte Horvath-Toldy, zůstal zde pouze jeden den a následoval svého jasného knížecího strýce na Novou Louku.

XIV.

12. října byl na panství Semily díky štědrosti Jeho Jasnosti knížete Kamila z Rohanu slavnostně požehnán nově postavený farní kostel v Příchovicích, zasvěcený sv. Vítu. Tento kostel je nádhernou stavbou v románském stylu, která byla provedena podle návrhu knížecího architekta Josefa Pruvota. Kostel je 24 sáhů 3 stopy dlouhý, 8 sáhů 4 stopy široký a 7 sáhů vysoký. Zdvíhá se na jižní straně obce a skýtá ve svém bílém svátečním šatě, se štíhlou, 27 sáhů vysokou věží a střechou pokrytou modrou břidlicí nádherný pohled. Neméně lahodí oku diváka také vnitřek tohoto nového kostela.

Jednoduchý a přece krásný hlavní oltář ve tvaru chrámu se zvedá k nádherně vymalované klenbě, která se nad ním nachází. Mohutná okna s barevným sklem, ohraničená okrouhlým obloukem, poskytují vnitřnímu prostoru měřícímu 160 čtverečních sáhů báječně působící osvětlení.

Střední loď je zkrášlena skleněným oknem, presbytář nádhernou lampou. Ušlechtilá jednoduchost, kterou má i ostatní zařízení, se hodí k tomu, aby se mysl soustředila na nábožné rozjímání.

Náklady na tuto církevní stavbu překročily 30 000 zl. r. č. Dvěma třetinami na tyto náklady přispěl velkodušný patron kostela Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu, jednou třetinou přifařené obce.

Tento nový kostel, jehož stavba začala 11. července 1859, byl vysvěcen jabloneckým biskupským okresním vikářem panem P. Antonem Mikschem, který také pronesl sváteční promluvu a celebroval mši svatou.

Jeho Jasnost zastupoval při svěcení jeho dvorní rada Johann Jansa a na této slavnosti byl přítomen i knížecí správce staveb Josef Pruvot.

Den po vykonaném svěcení odjela do Příchovic Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu, který tak nejmilostivěji vyhověl uctivým prosbám, jež k němu vznesli představitelé vděčné církevní obce, aby si prohlédl novou stavbu a dotčenou obec obšťastnil svou přítomností.

fol. 48a [s. 82]

Jeho Jasnost přijela do Příchovic kolem poledne a byla uctivě pozdravena početně shromážděnou církevní obcí a jejími zástupci.

Jeho Jasnost s přirozenou zbožností především vzdala úctu Bohu, pak si prohlížela vnitřní i vnější prostory vznešeného domu Božího a vyjádřila úplnou spokojenost s tímto zdařilým dílem, které bylo s boží pomocí dokončeno.

Zvlášť silně působí vzhled tohoto nového domu božího na ty, kdo znali starý dřevěný kostelík, který stával uprostřed hřbitova a který byl postaven v roce 1690 paní Polyxenou, ovdovělou hraběnkou Desfoursovou, rozenou Schönfeldovou. Kvůli zchátralosti byl kostelík 11. února 1854 uzavřen a nakonec musel být zbourán.

XV.

19. října odcestovala Jeho Jasnost do Vídně, prodlévala zde do 24. října a odtud se zase vrátila do Sychrova.

XVI.

25. října si jasný princ Ludvík z Rohanu při honu na jeleny u Pardubic zle poranil paži; k jeho léčení byl ihned povolán lékař Anton Pich z Hořiček, který se proslavil léčením zlomenin. Po několika dnech se stav zranění s boží pomocí zlepšil natolik, že se jasný princ mohl vrátit do Lysé.

XVII.

27. října poctila Sychrov svou návštěvou Její Jasnost kněžna Berta Lobkowitzová, rozená kněžna Schwarzenbergová, sestra Jeho Eminence nejdůstojnějšího kardinála a arcibiskupa pražského. Prodlévala v kruhu knížecí rodiny do 1. listopadu, kdy Její Jasnost po slavnostní bohoslužbě opustila Sychrov.

Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu odcestoval téhož dne do Liberce, večer se ale vrátil zase zpátky na Sychrov.

XVIII.

2. listopadu radostně překvapil urozené Jasnosti svým příjezdem jasný princ Leopold, Victorin, Veriand, Carl z Windischgraetzu, plukovník c. k. rakouského hulánského pluku císaře Alexandra II., ovšem urozený host již téhož dne cestoval dál.

XIX.

5. listopadu odjela Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu

fol. 48b [s. 83]

na hon černé zvěře do Liberce a zůstala tam do 9. listopadu.

XX.

12. listopadu přišel od důstojného biskupského vikariátního úřadu dekret, kterým Jeho Svatost papež Pius IX. navždy propůjčil knížecí zámecké kapli na Sychrově privilegium altaris. (Originál tohoto dekretu je uchován v sakristii kaple.) Současně obdržel takový dekret také farní kostel v Loukově, kde se nachází knížecí rodinná hrobka.

XXI.

17. listopadu byla Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu v doprovodu své manželky, jasné kněžny Adély, a své sestry jasné kněžny Gaspariny z Reuss-Greitzu na návštěvě u Její Excelence hraběnky Clam-Gallasové v Liberci. Její Excelence hraběnka Clotilda Clam-Gallasová, rozená hraběnka Dietrichsteinová, již dříve navštívila knížecí Jasnosti v doprovodu c. k. plukovníka hraběte z Gondrecourtu.

Právě tak navštívila Jejich Jasnosti na Sychrově Marie svobodná paní z Aehrenthalu, rozená hraběnka Thun-Hohensteinová – poprvé v doprovodu svého urozeného manžela

pana Johanna Friedricha svobodného pána z Aehrenthalu, podruhé v doprovodu své urozené matky, Excelence paní Alžběty hraběnky Thun-Hohensteinové, rozené svobodné paní Mladotové ze Solopysk. Oplatila tak návštěvy Její Jasnosti kněžny Adély.

XXII.

22. listopadu dorazili na Sychrov a zůstali zde do 30. listopadu: jasný princ Karel z Solms-Brannfelsu, c. k. generál major a velitel brigády, se svou urozenou jasnou manželkou princeznou Sofií, rozenou princeznou z Löwenstein-Wertheim-Rosenbergu, a svou jasnou princeznou dcerou z prvního manželství, Eleonorou ze Salm-Salmu. Jasný princ se účastnil – většinou doprovázen princeznou Eleonorou – honů, které se konaly během jeho pobytu.

XXIII.

25. listopadu přijeli na návštěvu: jasný princ Benjamin z Rohanu a jasná princezna Helena, jejíž jasný manžel, Jeho Jasnost princ Ludvík z Rohanu za nimi dorazil následujícího dne. Jasní princové se zúčastnili dne 27. listopadu honu na černou zvěř, který se konal v oboře u Žehrova. Tam za nimi mezitím přijela princezna Helena a všichni odjeli zpátky do Lysé.

fol. 49a [s. 84]

XXIV.

1. prosince Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu opustila Sychrov a odebrala se nejdříve na zasedání říšské rady do Vídně.

XXV.

3. prosince opustila Sychrov Její Jasnost kněžna Gasparina z Reuss-Greitzu, a odcestovala na několikadenní pobyt do Prahy.

Téhož dne se také Její Jasnost kněžna Adéla odebrala do Řepína.

Seznam zástřelů z výtěžků honů, které se konaly na knížecím panství Rohanů v roce 1862.

druh zvěře	**Svijany**	**Český Dub**	**Semily**	**Lomnice**
vysoká zvěř a) ve volné přírodě b) v oboře				 27
daňčí zvěř v oboře	12			
srnčí zvěř a) v oboře b) ve volné přírodě	 16	 24	 6	 1 12
černá zvěř	29			
tetřívek	5	21	4	
jeřábek	2	2	4	
bažant	382			
koroptev	732	635	16	168

divoká kachna	4			
sluka lesní	2	6	2	
sluka luční	6			
zajíc	1 946	1 064	49	226
škodná srstnatá zvěř				
liška	1	9	17	
kuna	5	7		
tchoř	25	8		1
kočka	337	65	6	30
lasice	310	20	17	35
škodná pernatá zvěř				
výr obecný	1			
jestřáb			1	1
sup	124	27	10	20
sova noční	74	3	1	5
vrána a straka	542	403	45	83
celkem	**4 555**	**2 294**	**178**	**619**

fol. 50a [s. 85]

1863

I.

20. ledna po páté hodině odpoledne se nad zdejším krajem spustila bouře s takovou prudkostí, že tady o ní v této roční době dosud nikdy nikdo neslyšel. Doprovázely ji krupobití a vichr. Podle veřejných listů se tento nečas rozšířil nad celé Německo a všude způsobil velké škody.

II.

14. března byly na rozkaz Jeho Jasnosti po obou stranách studny před královským příbytkem vysazeny dvě lípy. Hned potom byly poraženy dvě lípy, které rostly více než sto let před příjezdovou bránou na zámek a již ztrouchnivěly.

III.

16. března přijela Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu na Sychrov a během svého zdejšího pobytu si ve dnech 25. a 26. března vyjela na výlet do Borečku a 31. března odcestovala ze Sychrova do Prahy. Jasný princ Artur Rohan přijel do Sychrova na návštěvu svého jasného strýce 30. března a následujícího dne se rovněž vydal na zpáteční cestu.

IV.

5. dubna přijela Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu na Sychrov. Od 7. do 16. dubna pobývala na císařském Ferdinandově panství Zákupy a na panství Doksy hraběte Waldsteina, kde se konal hon na tetřevy. 18. dubna odjela zpátky do Prahy.

V.

4. května byla Jeho Jasnost kníže Karel z Löwenstein-Wertheim-Rosenbergu, synovec Její Jasnosti kněžny Adély z Rohanu, ve Vídni slavnostně oddán s jasnou princeznou Sofií, dcerou Jeho Jasnosti svrchovaného knížete Liechtensteina, vévody z Opavy a Krnova etc. Slavného aktu se zúčastnila kromě mnoha příslušníků vysoké a nejvyšší šlechty také jasná paní kněžna Adéla z Rohanu.

VI.

25. května zahájila Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu svůj pobyt na zámku Sychrov a prodlévala zde do 15. června, kdy byl na 17. červen povolána k zahajovacímu zasedání urozené panské sněmovny do Vídně.

(Během tohoto pobytu strávil jasný kníže a pán dny 9., 10. a 11. červen v Lomnici.)

fol. 50b [s. 86]

VII.

7. července byla libereckým důstojným panem okresním vikářem P. Franzem Maiselem za četné asistence knížecího patronátního duchovenstva velmi slavnostně posvěcena nová školní budova v Radostíně.

Tato školní budova byla díky štědrosti Jeho Jasnosti knížete Kamila z Rohanu postavena pod sychrovským zámkem značným nákladem roku 1862.

Jeho Jasnost nejmilostivější kníže a pán ráčil kromě přiměřeného společného příspěvku ve výši 1 685 zl. r. č. nejmilostivěji převzít a zaplatit také povinný díl obce Radostín ve výši 414 zl. r. č.

Po bohoslužbě a vzývání Ducha svatého v sychrovské zámecké kapli byly školní děti v přítomnosti mladoboleslavského pana c. k. krajského přednosty, c. k. místodržitelského rady Trojana, českodubského c. k. okresního přednosty pana Pirkela, c. k. adjunkta okresního úřadu v Turnově pana Peterky, knížecího hospodářského rady pana Wilhelma Janiga, knížecího rady panství pana Johanna Czecha a mnoha dalších knížecích úředníků a také velkého počtu lidí, kteří se shromáždili z obcí ke škole patřících a z okolí, ve slavnostním průvodu uvedeny do nově postavené školní budovy, která byla nyní posvěcena. Děti pozdravil svou láskyplnou promluvou důstojný pan vikariátní sekretář pan P. Koči. Svěcení bylo zakončeno „Te Deum“ a pak děti skládaly zkoušku. Chudým dětem byl rukou pana místodržitelského rozdělen nejmilostivěji věnovaný příspěvek Jeho Jasnosti ve výši 400 zl. ve stříbře a byly obdarovány 30 modlitebními knížkami od Její Jasnosti paní kněžny Adély.

VIII.

14. srpna přijela Její Jasnost kněžna Adéla z Rohanu po delším pobytu u svých urozených příbuzných v Německu z Greitzu do Sychrova a byla zde uctivě přivítána knížecími úředníky a služebníky.

IX.

19. srpna přijely na urozenou návštěvu Sychrova jasná sestra Její Jasnosti nejmilostivější paní kněžny Adély z Rohanu, princezna Marie z Isenburg-Birsteinu se svou jasnou dcerou princeznou Sofií a zůstaly zde v knížecím rodinném kruhu až do 29. října, kdy se vydaly na cestu domů. Během svého pobytu často podnikalo urozené panstvo po boku Její Jasnosti paní kněžny Adély výlety do půvabného blízkého i vzdálenějšího okolí, například:

fol. 51a [s. 87]

25. srpna do Lomnice a Kartouz;

18. září do Lysé na návštěvu jasných knížecích příbuzných;

11. října do sídelního zámku Hrádek hraběte Harracha;

17. října na urozenou návštěvu Její Excelence urozené hraběnky Clam-Gallasové do Liberce, a mnoho dalších výletů, jako na Velkou Skálu, do Českého Dubu, Turnova etc.

X.

1. září přijela Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu v nejlepším zdraví na Sychrov, byl od 9. do 12. a pak od 18. do 21. září na honu v lomnické oboře; od 26. do 28. září pobýval v Praze, od 1. do 5. října ale opět v Lomnici. 13. října se vydal na zasedání říšské rady do Vídně, zůstal tam do 28. října a téhož dne se vrátil do Sychrova.

XI.

24. září přijela na zámek Sychrov Její Jasnost vysoce urozená paní Gasparina, kněžna z Reuss-Greitzu, v doprovodu své dvorní dámy slečny z Brandensteinu, ale již 29. září odcestovala ke svým knížecím dětem, knížeti Jindřichu IV. z Reuss-Schleitz-Köstritzu, a princezně dceři Ludvice do Ernstbrunnu. Později navštívila své urozené příbuzné v Lysé a 12. listopadu se vrátila zpátky na Sychrov.

XII.

8. října byla knížecí rodina potěšena příjezdem jasného prince Karla z Isenburg-Birsteinu, který prodléval na Sychrově do 11. října, kdy se vydal na cestu do Boru.

XIII.

3. listopadu přijal Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu nejvyšší pozvání Jeho Veličenstva pruského krále Viléma, aby přijel do Berlína. Během celého pobytu v Berlíně, který trval do 13. listopadu, se těšil různým nejvyšším poctám.

XIV.

Od 16. do 19. listopadu byla Jeho Jasnost na honech na panstvích Excelence hraběte Clam-Gallase.

XV.

30. listopadu se vydala Jeho Jasnost do Prahy a setrvala zde do 2. prosince. 9. prosince a v následujících dnech lovila v lomnické oboře.

fol. 51b [s. 88]

XVI.

9. prosince se Její Jasnost paní kněžna Gasparina z Reuss-Greitzu v doprovodu své dvorní dámy slečny z Brandensteinu vydala na zpáteční cestu do Greitzu.

XVII.

14. prosince ráčila Jeho Jasnost kníže Kamil z Rohanu opustit sídelní zámek Sychrov a vydala se do Prahy. Bezprostředně po jeho odjezdu opustila zámek Sychrov také Její Jasnost nejmilostivější paní kněžna Adéla z Rohanu a odcestovala k zimnímu pobytu do knížecího paláce v Praze.

Mimo již jmenovaného urozeného panstva navštívili v roce 1863 knížecí zámek Sychrov:

Paní z Mörkensteinu, rozená svobodná paní z Ringleru, se svou slečnou dcerou Gabrielou, od 19. do 23. srpna.

P. T. pan Johann Friedrich, svobodný pán z Aehrenthalu, v doprovodu své paní manželky Marie, rozené hraběnky z Thun-Hohensteinu, dne 29. září a 7. prosince; urozená hraběnka ještě sama 14. listopadu.

Jeho Jasnost princ Viktor z Rohanu, c. k. major, dne 10. a 11. října.

Její Excelence vysoce urozená Clotilda hraběnka Clam-Gallasová, rozená hraběnka Dietrichsteinová, se svou jasnou tetou Josefínou kněžnou Schwarzenbergovou, rozenou hraběnkou Wratislawovou, dne 15. října.

Jasný princ Victorin z Windischgraetzu – bratranec Její Jasnosti nejmilostivější paní kněžny Adély – dne 18. a 19. října.

Jasná princezna Matylda Eleonora, vdova po jasném princi Karlu Windischgrätzovi, plukovníku c. k. pěšího pluku hraběte Khevenhüllera, rozená princezna Windischgraetzová – 21. a 24. října.

Její Výsost Maria princezna z Sachsen-Altenburgu, vnučka Její Jasnosti paní kněžny Gaspariny z Reuss-Greitz, 22. a 23. října.

Jasný princ Artur z Rohanu 19. a 20. října.

fol. 52a [s. 89]

Seznam zástřelů z výtěžku honů na knížecích panstvích Rohanů v roce 1863.

druh zvěře	**Svijany**	**Český Dub**	**Semily**	**Lomnice**
vysoká zvěř				
a) ve volné přírodě			1	
b) v oboře				36
daňčí zvěř v oboře	54			
srnčí zvěř				
a) v oboře				
b) ve volné přírodě	9	25	2	3
černá zvěř	37			
tetřev		1		
tetřívek	8	16		
jeřábek	1			
bažant	664			
koroptev	1 768	782	23	233
křepelka	52			
divoká kachna	4			
sluka lesní	18	3	1	
chřástal			2	
zajíc	2 550	991	56	153
jezevec	2			
škodná srstnatá zvěř				
liška		12	4	2
kuna	8	9	1	2
tchoř	3	16		3
kočka	439	108	11	18
lasice	263	34	12	30
škodná pernatá zvěř				
jestřáb	1	16	3	3
sup	87	20	10	12
sova noční	69	4	1	2
vrána a straka	1 289	449	37	43
celkem	7 326	2 486	164	540

fol. 52b [s. 92 – chyba ve stránkování]

Ohlédnutí za rokem 1863.

Rok 1863 byl velmi teplý a suchý. Během léta pršelo tak zřídka a tak málo, že polní plodiny upadly do největšího nebezpečí. Kvůli nízkému stavu vody v potoce Mohelka vypověděly vodovody svou službu a zbývající voda, kterou bylo možno v potoce nabírat, byla do zahrad dopravována pouze vozy.

Jen díky nepopsatelné námaze se podařilo zachránit stromy před uschnutím; na zalévání květinových záhonů se nemohlo ani pomyslet.

V uplynulém roce byl postaven portál na západní frontě zámku u královského bytu a začalo se s rovnáním dvora.

Uvnitř zámku byly adaptovány pokoje na jižní straně (vedle schodiště) vedle sousedního koridoru. Do dvorní kaple byly umístěny na levou stranu její lodi mariánská soška a vpravo krucifix. První předmět byl zhotoven podle Rubenova nákresu Gasserem a byl Jeho Jasnosti věnován panem ředitelem Akademie Rubenem. Druhý je prací knížecího sochaře Wondraczka.

Frýdlantský urbář

Lucie Prandnerová
Krajský úřad Libereckého kraje

Panství Frýdlant v severních Čechách, které od konce 13. století patřilo pánům z Bibrštejna, se během 14. století rozrostlo o nové kolonizační vsi. Původem majitelů i polohou panství a vazbami k Horní Lužici i Míšni byl ovlivněn i správní a hospodářský systém tohoto dominia. Na přelomu 14. a 15. století zde vznikla významná písemná památka hospodářských a sociálních dějin – urbář. Jedná se o nestarší dochovaný urbář frýdlantského panství a třetí nejstarší světský urbář v Čechách po Salbüchleinu pro Tachovsko a Urbáři rožmberského panství (1378).[1] V literatuře, která se zabývá hospodářskými a sociálními dějinami, je frýdlantský urbář uváděn velmi sporadicky a dosud byl spíše na okraji badatelského zájmu.

Frýdlantský urbář je dnes uložen v děčínské pobočce Státního oblastního archivu v Litoměřicích, v Historické sbírce (rodinném archivu) Clam-Gallasů, ve fondu Velkostatek Frýdlant pod inventárním číslem 505.[2] V roce 1964 byl restaurován a opatřen celokoženou vazbou s ochranným obalem. V roce 1977 byl prohlášen za kulturní památku podle zákona České národní rady č. 97/1974 Sb., o archivnictví, platného v roce 1977. Za kulturní památku mohla být podle tohoto zákona prohlášena archiválie, která dokládá vývoj společnosti nebo některého z oborů lidské činnosti nebo se vztahuje k význačným osobám, popřípadě událostem a která pro tyto vlastnosti nebo některou z nich má pro kulturu společnosti mimořádný význam. V seznamu kulturních památek je pak uveden jako rok vzniku urbáře 1381.[3] Protože zákon ukládá pořízení reprodukce archiválií prohlášených za kulturní nebo národní kulturní památky, nechal Státní oblastní archiv v Litoměřicích Urbář panství frýdlantského z roku 1381 v roce 2000 digitalizovat.[4]

Samotná archiválie ale datována není, neboť její titulní list se nedochoval. Z vrchnostenské kanceláře frýdlantského panství Bibrštejnů, kde byla nejspíš sepsána, se dostala ke konci 19. století do soukromého majetku Dr. Edmunda Schebka.[5] Z původní vazby se dovíme, že tento muž věnoval urbář v červnu roku 1893 právníku Johannu Kiemannovi, členovi Spolku pro dějiny Němců v Čechách. Razítka na stránkách rukopisu nám dále dokazují, že archiválie byla uložena v Městském muzeu v Jablonci nad Nisou a ve Frýdlantském městském archivu. Od roku 1960 je trvalou součástí fondů Státního oblastního archivu v Litoměřicích. Na počátku 20. století vydal Hermann Hallwich edici urbáře a v roce 2001 pořídil Státní oblastní archiv v Litoměřicích edici urbáře na CD-ROMu. Můj článek pak vychází z obou zmíněných edic urbáře.[6]

Obecně je možné urbář definovat jako zpravidla v knižní formě sestavený systematický soupis důchodů nebo platů odváděných z venkovského hospodářství vrchnosti. Urbáře můžeme dále rozlišovat podle zevrubnosti i způsobu vedení. Takto je pojem urbář vymezen ve Vademecu pomocných věd historických autorů Ivana Hlaváčka, Jaroslava Kašpara a Rostislava Nového.[7] Není to ovšem definice jediná. Formulace, která podle mého mínění nejlépe definuje urbáře, byla uvedena Adolfem Kalným v Soupisu urbářů jihočeských archivů 1378–1773 v roce 1975. V úvodu popisuje urbáře a urbariální rejstříky jako podrobné nebo souhrnné předpisy poddanských platů, dávek a dalších povinností,

které dále mohou obsahovat popisy dominikálního majetku, opisy listin a jiných písemností.[8] Jedná se tedy o přehled různých dávek a povinností poddaných.

Vázaný rukopis Urbáře panství frýdlantského má rozměr 96 × 288 mm, obsahuje 40 papírových folií s poškozenými okraji a je vložený ve vazbě z roku 1893 (záznam je uveden na přídeští) bez znaků původnosti. Při restaurování v roce 1964 byly okraje listů dolity papírovinou a listy zpevněny plexisklem (chloroform). Pojidlem v papírovině je karboxymethylcelulosa. Urbář je svázán v kůži, na kterou byla použita tříslovitá vepřovice, změkčena a patinována dihutylktalátem. Jako dalších pojidel bylo použito kostního klihu a pšeničného škrobu. Vazbě byl zhotoven ochranný obal. Práci provedla Konzervační dílna Kuthan Státního archivu v Litoměřicích.[9]

Urbář je napsán v německém jazyce a na jeho vzniku se podílelo více písařských rukou. Byl tedy nejspíš sepisován v delším časovém období někdy mezi lety 1381 a 1409, k nimž je jeho vznik nejčastěji kladen. Rok 1381 je jako rok vzniku zmiňován častěji ze dvou důvodů. Jednak v letech 1380–1386 vedli Bibrštejnové spor o dědictví v Dolní Lužici, jednalo se o statky Storkow a Beeskow. Tato událost mohla motivovat Bibrštejny k sepsání majetku do účetního rejstříku, tedy renty, která jim přímo plynula z nemovitostí, jako dokladu o majetku, který v Čechách drželi už před vypuknutím sporu v Lužici. Dalším důvodem může být vznik urbáře panství Sorau (Żary, dnes v Polsku), který je na rozdíl od Frýdlantského urbáře datován k roku 1381 a který má po formální stránce velmi podobnou strukturu jako urbář frýdlantský. Navíc je k němu přiloženo několik listin, které se týkají oblénění Fridricha z Bibrštejna a jeho manželky Hedviky z Packu panstvím Sorau vévodou Jindřichem Javorským z roku 1345 a králem Karlem IV. z roku 1350.[10] V urbáři panství Sorau, jak argumentoval ve své práci již Julius Helbig, vystupují stejní leníci jako v urbáři frýdlantském. Jedná se především o leníky z rodu Kroe (Krahe) a z tohoto důvodu kladl Helbig vznik frýdlantského urbáře do stejné doby.[11]

Rukopis nese znaky přelomu 14. a 15. století. Údaje o příjmech panství, které zde budu uvádět, se vztahují k roku 1409, což je nejpozdější možné datum vzniku urbáře. K roku 1409–1410 se v tomto případě přikláním také z toho důvodu, že některá data, která budu citovat, byla napsána až kolem roku 1409, kdy vznikla listina, která je v urbáři uvedena.

Údaje v urbáři jsou sepsány v jednotném stylu. Nejdříve jsou uvedeny sumární dávky za celou obec, případně za bohaté sedláky nebo many, poté následuje výčet poddaných ve vsi s výměrou polností, kterou obhospodařovali. Tento formulář je ale na několika místech porušen, místo rozlohy pole jsou uvedeny údaje o jednotlivých dávkách nebo jsou obě možnosti zkombinovány.

Frýdlantský urbář uvádí 31 vsí a jen jediné město (stadt) Frýdlant, rozkládající se na obou březích říčky Smědé. Jsou zde zaznamenána jména a povinnosti pravděpodobně všech poddaných, kterých bylo jen podle údajů urbáře asi 724. Nebyl to však konečný stav obyvatelstva v tehdejší době na Frýdlantsku. Podle historických pramenů totiž urbář nezachycuje všechny vesnice, které ležely na území bibrštejnského panství, takže neodráží skutečný počet poddaných ani celkový příjem peněžních dávek z panství. Na Frýdlantsku existovala v této době lenní soustava – soustava vazalů, která se zachovala až do 19. století. Některé z lenních vsí nebo jména leníků Bibrštejnů jsou zmíněny v urbáři.

Většina vsí na Frýdlantsku byla soustředěna v okolí řeky Smědé a jejích přítoků. Na jihu byla oblast bibrštejnského Frýdlantska ohraničena příkrým zlomovým svahem Jizerských hor. Hranice vedla zřejmě „středem Jizerských hor“, tedy přesněji řečeno sledovala jejich přirozené hřebeny a tím i říční rozvodí mezi Severním a Baltickým mořem. Tehdejší hranice se dají dnes stanovit jen velmi přibližně. Hraniční znamení, tzv. lizy, tvoři-

ly v jizerskohorských lesích nejen hraniční kameny, ale i staré, jasně viditelné stromy, které byly označeny hraničními značkami. O těchto hranicích se dozvídáme ze sporu, který vedli další majitelé Frýdlantu páni z Redernů v 16. století.[12] Kolem poloviny 14. století pak jižní hranice panství sahaly k dnešním katastrálním hranicím okresu Liberec. Panství Bibrštejnů bylo rozděleno na dvě správní centra Frýdlant a Hamrštejn.[13] K Hamrštejnu tehdy patřily vsi, které jsou později v urbáři zmíněny jako vsi náležející k Frýdlantu.[14]

Jádrem celého panství, tedy nejen Frýdlantska, ale i dnešního Liberecka, a významným dopravním uzlem bylo město Frýdlant ležící v blízkosti hradu Frýdlant.[15] Ten byl samostatným správním a právním centrem panství a také hlavním sídlem Bibrštejnů. Církevně spadala větší část panství pod správu míšeňské diecéze, k zavidovskému děkanátu.

Z urbáře se dovídáme, že na přelomu 14. a 15. století převažovala na Frýdlantsku již peněžní renta. V menším měřítku jsou zaznamenány dávky naturální a minimálně také roboty. Většina robotních povinností byla v té době už převedena – reluována – na peněžní úrok.[15] Před reluicí se jednalo především o pomoc při sklízení sena, na předměstí Frýdlantu a v některých vsích na panství se tato robotní povinnost ještě částečně zachovala. Na peněžní dávky byla tato povinnost převedena například v Jindřichovicích, kde místo splnění povinnosti platili poddaní 60 grošů a v Libverdě 24 grošů. Dávka se odváděla na Letnice. Dále byla na frýdlantském panství zavedena povinnost orby s pluhem. Na peněžní dávky potom byla převedena povinnost orby s radlicí.

Peněžní dávky se odváděly pravidelně – dvakrát ročně, na sv. Walburgu (1. května) a na sv. Michala (29. září). Některé další dávky byly odváděny též mimo tyto hlavní úroční dny, tj. dny, kdy se dávky platily, většinou na významné církevní svátky roku.

Fotografie Frýdlantského urbáře (strany 39 a 40).

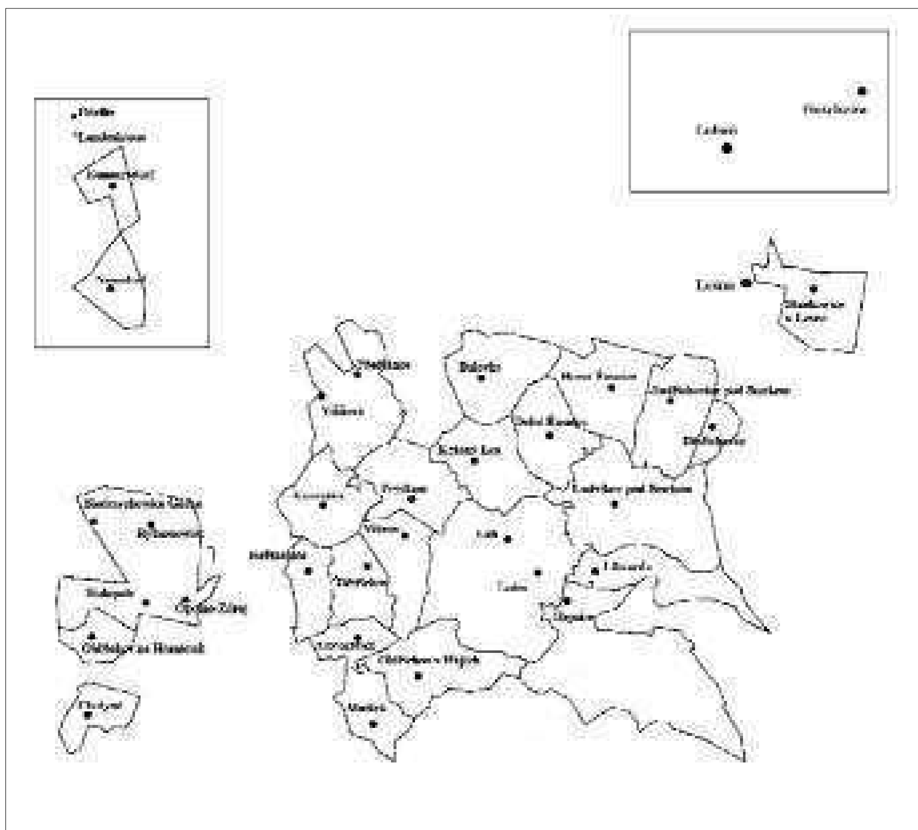
Z naturálií se odevzdávalo obilí – žito a oves, z živočišných produktů potom drůbež (především kuřata) a také vejce. Dále se odvádělo vepřové maso v podobě uzené přední šunky. Pokud platila povinnost chovat hovězí dobytek, odváděl se z této povinnosti rovněž úrok.

Vrchnost vlastnila ve vsích zpracovatelská technická zařízení jako byly pily a mlýny. V Mníšku se nacházela panská stoupa na tříslo, po jedné pile bylo v Dětřichově, Hejnicích, Heřmanicích, Jindřichovicích, Krásném Lese, Ludvíkově, Dolní Řasnici a Větrově. V Luhu, Lužci a Mníšku stálo po dvou pilách. Dávky z užívání lesa, tedy i ze dřevozpra-

cujících zařízení, tvořily zvláštní položku. Jednak se platily peněžní a jednak naturální dávky v podobě opracovaných prken. Neobvyklou dávku představovaly odvody veverek. Mlýny byly zřejmě pronajímány poddaným, kteří pronájem platili prostřednictvím dávek. Mlynáři odváděli především dávky peněžní, urbář sice neuvádí naturálie, ale domnívám se, že podobně jako na jiných panstvích, i zde byla povinnost krmit prasata, z nichž byla odváděna přední šunka, jak už jsem uvedla výše. Zpracovatelská vrchnostenská zařízení se nalézala také na předměstí Frýdlantu, kde stál pivovar s dvěma pánvemi, mlýn se šesti koly, cihelna, valcha a stoupa na tříslo. Kromě polí byly na Frýdlantsku také obhospodařovány zahrady, louky i háje, ze kterých byl ve stanovené dny odváděn peněžní úrok.

I když urbář neukazuje celé panství Frýdlant, odráží charakter a rozsah hospodářství, sociální skladbu na vesnici na přelomu 14. a 15. století.

Přestože byl urbář nedávno digitalizován, není všeobecně přístupný. Digitalizovaná forma zatím slouží jen malému okruhu badatelů, kteří jsou o tomto počinu informováni a mohou tuto formu zpracování také bez problémů využít. Z tohoto důvodu uvažuji o tom, že by měla být zpracována nová edice urbáře s příslušným komentářem, která by byla všeobecně dostupnější a také poněkud přesnější než je edice Hallwichova, která nezachy-

V rámečcích jsou zobrazeny části panství patřící podle urbáře k Frýdlantsku, které leží na sever od centra panství v okolí Zhořelce a Lubaně mimo území dnešní České republiky, tj. na území dnešního Německa a Polska.

cuje urbář zcela věrně. Vzhledem k tomu, že se jedná o jeden z nejstarších světských urbářů, tak by si jistě zasloužil větší pozornost. Určitě by měl být proveden pečlivější paleograficko-diplomatický rozbor této písemné památky, který by možná také dopomohl k přesnějšímu určení vzniku tohoto urbáře.

Frýdlantský urbář je jedinečným pramenem pro poznání naší historie, dějin hospodářských a sociálních, i dějin frýdlantského regionu.

Poznámky:

1 Salbüchlein pro Tachovsko vydán: Henningsen, Uta, Besitz und Einkünfte der Herren von Rosenberg in Böhmen nach dem Urbar von 1379/87, Historische und Landeskundliche Ostmitteleuropa – Studien, Nr. 5, Marburg an der Lahn, 1989. S. VI–XII, 120 ff; urbář rožmberký vydal Adolf L. Krejčík (ed.), Urbář z roku 1378 a účty kláštera třeboňského z let 1367–1407, Praha 1949.

2 Archivní pomůcka: Smíšková Helena, Rodinný archiv (historická sbírka) Clam-Gallasů (1238) 1529–1947. Inventář, 1996, s. 306, ev. č. 1038.

3 Helena Smíšková, K dataci nejstaršího frýdlantského urbáře, Archivní časopis 4, 2000, s. 226.

4 Urbář panství frýdlantského z roku 1381. Státní oblastní archiv v Litoměřicích 2000. 1. vydání (2 CD).

5 To, že byl urbář sepsán v bibrštejnské vrchnostenské kanceláři usuzuji z toho, že k roku 1381 je datován další bibrštejnský urbář, který si nechali sepsat pro panství Sorau. Nejednalo se však o zvlášť velkou kancelář. František Tadra našel zmínku o jistém písaři z roku 1373 „Johannes presbyter, notarius dd. de Bieberstein“. František Tadra, Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu Lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV. (1310–1420), Praha 1890, s. 150. Další písař Bibrštejnů jménem Johannes Gotthold, „zur Zeit unser Schreiber“ je uveden v listině z roku 1409. Julius Helbig (ed.), Urkundliche Beiträge der edlen Herren von Bieberstein (dále jen Urkundliche Beiträge), Reichenberg 1911, s. 63, č. 428.

6 Urbář panství frýdlantského z roku 1381. Státní oblastní archiv v Litoměřicích 2000. 1. vydání (2 CD). Hermann Hallwich, (ed.), Friedland vor fünfhundert Jahren, MVGDB 43, 1905, s. 357–429.

7 Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový, Vademecum pomocných věd historických, Praha 1997, s. 184.

8 Adolf Kalný, Soupis urbářů jihočeských archivů 1378–1773 I, II, České Budějovice, SOA Třeboň 1975.

9 Podrobné údaje k restaurování urbáře jsem čerpala z přídeští restaurovaného urbáře. Urbář panství Frýdlant, SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Rodinná sbírka Clam-Gallas, Velkostatek Frýdlant, inv. č. 505.

10 J. Schultze, Das Landregister der Herrschaft Sorau von 1381, Berlin 1936, s. 112–115.

11 Julius Helbig, Friedland in Böhmen (Umriss der Stadtgeschichte), Deutsche Arbeit, Nr. X, 1911, s. 609.

12 Jednalo se o několik hraničních sporů. Zmínila bych spor Jáchyma z Bibrštejna se Zikmundem Smiřickým na skalách z roku 1539, kdy si Bibrštejn nárokoval i území kolem Jizerky spadající do rozvodí řeky Jizery. Tento spor prohrál viz J. V. Šimák, České dějiny I/5, Praha, s. 741.

13 Joachim Prochno (ed.), Zittauer Urkundenbuch I, s. 154, č. 218. Původní centrum hrad Hamrštejn nahradilo v 15. století rozrůstající se městečko Liberec, které ve 14. století nemělo větší význam.

14 J. Helbig (ed.), Urkundliche Beiträge, Reichenberg 1911, s. 7.

15 Během 14. století získal Frýdlant pravděpodobně hradební právo. Nejstarší potvrzení městských privilegií se dochovalo ale až z roku 1444. Že město mělo hradby, se dovídáme z urbáře. Hermann Hallwich (ed.), Friedland vor fünfhundert Jahren, MVGDB 43, 1905, s. 367, fol. 5b. Urbář panství Frýdlant, SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Rodinná sbírka Clam-Gallas, Velkostatek Frýdlant, inv. č. 505, fol. 5b. Jako město je Frýdlant zmíněn v listině k roku 1290.

16 Reluice – převod feudální naturální renty v rentu peněžní. Úrok, zde znamená peněžní rentu neboli dávku, která byla odváděna.

Výběr z pramenů:

Archivní:

SOA Děčín, Sbírka Clam-Gallas, Urbář panství Frýdlant, Liberec a Zavidov 1552 (kopie), inv. č. 2126, karton č. 576.

Vydané:

Von Bieberstein, Paul Rogalla – Helbig, Julius – Hirtz, Julius (edd.), Urkundliche Beiträge der edlen Herren von Bieberstein und ihrer Güter, Reichenberg 1911.

Hallwich Hermann (ed.), Friedland vor fünfhundert Jahren, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 43, 1905, s. 357–429.
Krejčík, Adolf L. (ed.), Urbář z roku 1378 a účty kláštera třeboňského z let 1367–1407, Praha 1949.
Schultze, Johannes (ed.), Das Landregister der Herrschaft Sorau von 1381, Berlin 1936.
Urbář panství frýdlantského z roku 1381, Státní oblastní archiv v Litoměřicích 2000, 1. vydání (2 CD).

Výběr z literatury:

Anděl, Rudolf a kol., Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor, Liberec 2002.
Bobková, Lenka, Územní politika prvních Lucemburků na českém trůně, Ústí nad Labem 1993.
Bobková, Lenka, České panství v Horní Falci za vlády Karla IV., SAP, Ústí nad Labem 1982, s. 5–29.
Čechura, Jaroslav, Demografický faktor teorie pozdně středověké agrární krize a některé aspekty populačního vývoje v Čechách do konce 15. století, Historická demografie 12, 1987, s. 89–105.
Čechura, Jaroslav, Nejstarší český urbář (Urbář kláštera ve Vyšším Brodě z konce sedmdesátých let 13. století), Právně historické studie 27, 1986, s. 5–26.
Čechura, Jaroslav, Struktur der Grundherrschaften im mittelalterlichen Böhmen unter besonderer Berücksichtigung der Klosterherrschaften, Stuttgart 1994.
Čechura, Jaroslav, Struktura velkostatku nebo „český velkostatek"?, Český časopis historický 93, 1995, s. 582–586.
Graus, František, Dějiny venkovského lidu v době předhusitské II, Praha 1957.
Henningsen, Uta, Besitz und Einkünfte der Herren von Rosenberg in Böhmen nach dem Urbar von 1379/87, Historische und Landeskundliche Ostmitteleuropa – Studien 5, Marburg an der Lahn, 1989, s. VI–XII, 120 ff.
Hlaváček, Ivan – Kašpar, Jaroslav – Nový, Rostislav, Vademecum pomocných věd historických, Praha 1997.
Nový, Rostislav, Finanční písemnosti předhusitského velkostatku v Čechách, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1, 1975, s. 47–88.
Nový, Rostislav, Nejstarší český urbář, Československý časopis historický 8, 1960, s. 210–227.
Nový, Rostislav, Struktura feudální renty v předhusitských Čechách, Československý časopis historický 9, 1961, s. 60–74.
Nový, Rostislav, Studie o předhusitských urbářích I., Sborník historický 13, 1965, s. 5–64.
Smíšková, Helena, K dataci nejstaršího frýdlantského urbáře, Archivní časopis 50, 2000, s. 226.
Šmahel, František, Husitská revoluce I. Doba vymknutá z kloubů, Praha 1995.
Šmahel, František, Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje. Praha 2001.
Šusta, Josef, Glosy k rožmberskému urbáři, Český časopis historický, 1921, s. 37–43.
Truc, Miroslav, Rožmberské listiny a kancelář ve 14. století, Sborník archivních prací 22, 1972, s. 120 an.

Olaf Gulbransson, Walther Klemm a Josef Hegenbarth v mobiliárním fondu Státního zámku Hrubý Rohozec

Jaromír Novotný
Národní památkový ústav, ústřední pracoviště v Praze

Početný svozový mobiliární fond SZ Hrubý Rohozec je charakteristický svou různorodostí, kdy se v depozitáři setkává mnoho svozů zámeckých i dalšího regionálního původu. Zejména u jeho novodobějších položek – děl výtvarného umění 20. století – chybí často identifikační údaje. V kartách základní evidence i další dokumentaci nalezneme záznamy o rozměrech, technice, inventární čísla atd., ale určení autora a tématu, přesnější datace, bližší charakteristiky díla a jeho dalších souvislostí většinou chybí. Kromě povahy této evidence (nejzákladnější údaje, stručnost) je to způsobeno právě tím, že se jedná o mladší díla, která většinou nebyla předmětem zájmu badatelů, dále faktem, že mnoho z nich pochází ze svozů a nebyla tedy prioritně uvažována pro využití v interiérových instalacích a v neposlední řadě také skutečností, že se často jedná o grafiky nebo kresby, kde nezřídka chybí signatura nebo jiné identifikační údaje, a popis je tedy složitější. Doufám, že jejich určením bude řada děl i z této oblasti mobiliárních fondů postupně doceňována.

Ve fondu Hrubého Rohozce, uloženém v tamním depozitáři, se již podařilo identifikovat několik zajímavých celků – např. početné soubory děl Curta Stoevinga[1] a Lessera Uryho.[2] Dalšími autory zastoupenými zde svými díly jsou, kromě mnoha dalších, také Olaf Gulbransson, Walter Klemm a Josef Hegenbarth.

Olaf Gulbransson (1873 Christiana /Oslo/ – 1958 Tegernsee), norský malíř, kreslíř, ilustrátor, především karikaturista, žil většinou v Mnichově a v nedalekém Tegernsee.[3] Již v Norsku publikoval karikatury tamních osobností (první album z roku 1901). V roce 1929 se stal po Franzi von Stuckovi profesorem na mnichovské akademii. Nejznámějším se stal jako spolupracovník mnichovského časopisu Simplicissimus (od 1902), většina z jeho rozsáhlého kresebného díla byla určena k publikaci právě zde. V depozitáři Hrubého Rohozce se uchovalo pět kreseb, které se podařilo identifikovat jako předlohy pro reprodukce v číslech ročníků 38, 40 a 44. Simplicissimus[4] byl velice významným společensko-politickým satirickým a humoristickým týdeníkem. Časopis vycházel bez přestávky v letech 1896–1944, založil ho Albert Langen. V roce 1923 se Gulbransson oženil s Langenovou neteří. Kromě Gulbranssona patřili mezi přispěvatele a stálé či občasné spolupracovníky, kteří zde publikovali své kresby nebo malby, např. Thomas Theodor Heine, z okruhu nové věcnosti George Grosz, Jeanne Mammen, Paul Scheurich, autor často tísnivých temných pérovek bez slovního komentáře Alfred Kubin, dále Eduard Thöny, v několika číslech též Josef Hegenbarth (kresby zvířat). Z autorů zastoupených v našich sbírkách to byli kromě Hegenbartha ještě např. Ferdinand von Reznicek (jeden portrét ve fondu Hrubého Rohozce)[5] a zejména Gulbranssonovi stylově blízký Karl Arnold (jedna kresba ve fondu SZ Sychrov). Ze spisovatelů zde publikovali např. R. M. Rilke, G. Meyrink nebo bratři Mannové. Společensko-politický postoj redakce se proměňoval. Zásadní změna je viditelná právě v období, ze kterého pocházejí rohozecké kresby.

Olaf Gulbransson, Kresba pro Simplicissimus (Zimní pomoc pro oblasti v nouzi; Pomozte nejchudším bratrům a sestrám!), 1933, 49 x 36 cm, perokresba tuší na papíře, inv. č. HR 9364.

V roce 1933 vidíme reflexi silných sociálních a politických témat: chudoba, nezaměstnanost, sebevraždy. Objevuje se také kritika Adolfa Hitlera. Po zásahu národních socialistů vůči periodikům v témže roce zmizeli ze stránek někteří autoři (Heine kvůli svému židovskému původu, Mammen, Scheurich, Kubin a jiní) i všechna palčivá aktuální témata a nahradila je zábava vesměs krotká a společensky neškodná, včetně lehké erotiky (Kurt Heiligenstaedt). Výzvy na pomoc hladovějícím rodinám

Vlevo Olaf Gulbransson, Kresba pro Simplicissimus (V Londýně), 1939, 49 x 36 cm, perokresba tuší na papíře, inv. č. HR 9365.
Nahoře tatáž kresba publikovaná na obálce časopisu Simplicissimus č. 17, roč. 44, 1939. (Hysterie v Anglii. „Kde je dnes paní domu, naše půvabná hostitelka?“ „Omlouvá se, sedí na střeše a trénuje u protiletadlového děla!“)
http://www.simplicissimus.com

(inv. č. HR 9364) vystřídalo rodinné lyžování (HR 9367). Na druhou stranu zde však nenajdeme otevřenou nacistickou propagandu. Gulbransson spolupracoval s časopisem až do roku 1944. V roce 1933 byla jeho výstava, uspořádaná berlínskou akademií k autorovým 60. narozeninám, uzavřena nacisty. Jeho role ve věci odstranění Heineho a případné spolupráce s nacisty po roce 1933 se uvádí jako nejasná.[6]

Rohozecké kresby jsou dokladem autorovy suverenity, technické jistoty, pozorovacího talentu a odvahy k výrazným kompozičním řešením ve spojení s angažovanými společensko-politickými tématy.

Walther Klemm (1883–1957), malíř (krajiny, městské scény) a autor technicky precizních dřevorytů, často s motivy zvířat, se narodil v Karlových Varech jako syn ředitele školy. Po místním gymnáziu studoval na Uměleckoprůmyslové škole ve Vídni. Klemmovu citlivost a pozorovací talent již v raném věku podporoval jeho otec, který ho vzdělával v přírodovědě (geologie, botanika, entomologie, zoologie). V době vídeňských studií ho ovlivnily kontakty např. s Munchem, Klimtem, F. Hodlerem a dalšími. V letech 1905–1908 žil v Praze, poté v letech 1908–1913 spolu s C. Thiemannem v umělecké kolonii v Dachau. Od roku 1913 byl profesorem a vedoucím grafického kabinetu na Vysoké škole výtvarných umění ve Výmaru. Působil také jako člen skupiny Pilger a Metznerbundu.[7]

V depozitáři zámku se nachází 29 dřevorytů (z toho jeden ve dvou verzích), označených jako zkušební tisky. Jedná se o sérii ilustrací k textu Johanna Wolfganga Goetha „Reineke Fuchs“ („Ferina lišák“ z roku 1794). Jde o zpracování starého souboru příběhů, které byly seskupeny v německém literárním útvaru tzv. zvířecího eposu (Tierepos). Hlavními postavami bývali lišák a vlk. Příběh, který byl literárně zpracován již ve 12. století, obsahoval prvky sociální satiry. Se 47 Klemmovými ilustracemi kniha vyšla roku 1916 (další vydání např. 1928, 1956, ad.). V našem depozitáři je tedy zachována pouze část tisků. Dřevoryt inv. č. HR 9349 je reprodukován jako jedna z doprovodných ilustrací k textu o Klemmově díle od H. Lilienfeina v časopise Witiko.[8] Série patří mezi doklady autorovy technické i výtvarné suverenity.

Walther Klemm,
J. W. Goethe – Reineke Fuchs,
(ilustrace pro obálku), 33,5 x 25 cm,
dřevoryt, inv. č.: HR 9337 a HR 9345.

Josef Hegenbarth (1884 Česká Kamenice – 1962 Drážďany) je znám jako malíř, kreslíř, grafik a ilustrátor. V České Kamenici pobýval do svých 21 let. Poté odešel studovat drážďanskou Akademii (vyučoval zde jeho bratranec Emanuel Hegenbarth). Jeho spolužákem byl mimo jiné Walter Zeising,[9] který ho pravděpodobně zaučoval v grafických technikách. Hegenbarth zde studoval krom jiných hlavně u Gotthardta Kuehla.[10] Ve studiu grafických technik pokračoval od roku 1917 na pražské Akademii u Augusta Brömseho. Zde byl též od počátku členem skupiny Die Pilger, založené umělci v Brömseho okruhu. Od roku 1919 žil v Drážďanech. V roce 1943 se pod vlivem válečné situace uchýlil s manželkou zpět do České Kamenice a přivezl sem též veškeré své dílo. Po válce, v roce 1945 (do té doby byl československým občanem), byl při odchodu do Drážďan nucen všechna tato díla zanechat v Kamenici. Soubor byl Hegenbarthovi oficiálně navrácen v roce 1957.

Za svého života Hegenbarth často vystavoval. V Praze měl několik samostatných výstav v Rudolfinu, v letech 1918, 1923, 1926 a 1928. Poté se účastnil výstav Prager Secession (do roku 1934). Po dlouhé době pak proběhla již posmrtná výstava roku 1963 u Spolku československých grafiků Hollar. V domě v Dráždanech, kde autor žil, sídlí dnes Josef Hegenbarth Archiv.[11]

Josef Hegenbarth, Ilustrace k básni („Droben stehet die Kapelle“), kolem 1920–1925, 36 x 18,5 cm (otisk), suchá jehla, inv. č. HR 5880.

Velkou část Hegenbarthova díla, ve kterém projevil zájem zejména o dramatické situace, tvoří množství literárně inspirovaných cyklů, ať již grafických či kresebných, jimiž se zabýval zhruba do poloviny 20. let. Později se více věnoval záznamům běžného života, každodenním dějům, portrétním studiím, vždy s velkou citlivostí pro postižení podstaty situace, bez nánosu stylizované formy. Ve velkém množství dochovaných kreseb se ukazuje jeho pozorovací talent. Uplatňoval ho i ve studiích zvířat. Po roce 1945 více rozvíjel svou ilustrátorskou činnost.

Soupis děl v českých institucích sestavený PhDr. Janou Orlíkovou[12] čítá na 111 prací (neuvádí grafiky). Velká většina se nachází ve sbírce Národní galerie v Praze, kam byla díla často zakoupena ze zmiňovaných výstav v Rudolfinu.

V našem depozitáři se zachovalo několik prací. Ve „Strindbergovských fantaziích“ – cyklu devíti suchých jehel z roku 1924, vydaných v Lipsku – odkazují jednotlivé listy ke konkrétním dramatům Augusta Strindberga. Nejedná se

však o ilustrace konkrétních scén. Podle autora samotného jsou to spíše imprese, zhuštěné dojmy z četby, výtvarně zachycené leitmotivy, které již mohou být samostatnými díly. Přesto si vydavatel vyžádal Hegenbarthův komentář, který výjevy osvětluje a je přiložen jako tištěná předmluva. Další samostatně dochovaná suchá jehla vznikla pravděpodobně v rozmezí let 1920–1925. Přípis na listu („Droben stehet die Kapelle“) odkazuje k básni „Die Kapelle“ Ludwiga Uhlanda (1787–1862) z roku 1805, která se váže k jeho návštěvě Wurmlingenské kaple sv. Remigia (u Tübingenu). Představuje nám pasáčka vesele zpívajícího pod kaplí na kopci, kterého upoutá pohřební průvod a smuteční chór. „I tobě budou zpívat“ zní memento na posledních řádcích. Grafický list přibližuje právě tuto scénu. Báseň též zlidověla v podobě písně.

Dále se v depozitáři nachází pro Hegenbartha typický zvířecí žánr – tušová kresba psí rvačky. Na rubu se nalézá stejně komponovaná rychlá skica k témuž výjevu. Poslední prací je pak svižná akvarelová studie pštrosů, související snad s častými Hegenbarthovými návštěvami v ZOO. Tato skica není signována. Autorské připsání se ovšem nabízí vzhledem k přítomnosti dalších Hegenbarthových děl v depozitáři a též porovnáním techniky a rukopisu s jeho jinými studiemi zvířat.[13]

Tento příspěvek je publikován v souvislosti s řešením Výzkumného záměru NPÚ, úkolu č. 205: Vědecký výzkum metod prezentace mobiliárních fondů s využitím historických depozitářů, integrace rozptýlených historických celků a obrazové dokumentace historických interiérů.

Josef Hegenbarth, Psí rvačka, kresba tuší na papíře, 21,5 x 30 cm, na zadní straně skica stejné kompozice, inv. č. HR 7860.

Soupis děl v mobiliárním fondu SZ Hrubý Rohozec:

Olaf Gulbransson:

Kresba pro Simplicissimus, 1933, 49 × 36 cm, perokresba tuší na papíře, sign. vpravo dole Olaf Gulbransson 33, tužkou: Winterhilfe für die Notstandsgebiete (Zimní pomoc pro oblasti v nouzi), Helft den ärmsten Brüdern und Schwestern! (Pomozte nejchudším bratrům a sestrám!), reprodukováno in: Simplicissimus, č. 32, ročník 38, 1933, s. 383, Státní zámek Hrubý Rohozec, inv. č. HR 9364.

Kresba pro Simplicissimus, 1933, 49 × 36 cm, perokresba tuší na papíře, sign. vpravo dole Olaf Gulbransson 33, tužkou: „Gottes Segen und des Bauern Hand, erhält das ganze Vaterland“, Státní zámek Hrubý Rohozec, inv. č. HR 9367.

Kresba pro Simplicissimus, 1935, 49 × 36 cm, perokresba tuší na papíře, sign. vlevo nahoře Olaf Gulbransson 35, tužkou: Fortschritt in Rußland (Pokrok v Rusku), „Sonderbar, als wir noch mit dem einfachen Pflug pflügten, hatten wir Brot.“ („Zvláštní, když jsme orali obyčejným pluhem, měli jsme chléb“), reprodukováno in: Simplicissimus, č. 30, ročník 40, 1935, str. 359, Státní zámek Hrubý Rohozec, inv. č. HR 9368.

Kresba pro Simplicissimus, 1939, 49 × 36 cm, perokresba tuší na papíře, sign. vpravo dole Olaf Gulbransson 39, nahoře tužkou: In London (V Londýně), reprodukováno in: Simplicissimus, č. 17 – obálka, ročník 44, 1939, Státní zámek Hrubý Rohozec, inv. č. HR 9365.

Kresba pro Simplicissimus, 1939, 49 × 36 cm, perokresba tuší na papíře, modrá křída, sign. vpravo dole Olaf Gulbransson 39, tužkou: Mit Kind und Kegel („S dětmi z kopce“), „Ich weiss nicht, ich weiss nicht, schwitz’ ich nun so oder ist Mariechen undic(h)t geworden?!“ („Nevím, nevím, to se tak potím nebo Maruška netěsní?!“), reprodukováno in: Simplicissimus, č.3 – obálka, roč. 44, 1939, Státní zámek Hrubý Rohozec, inv. č. HR 9367.

Walther Klemm:

„Reineke Fuchs“ („Ferina lišák“), cyklus ilustrací, 1916, dvacet devět archů, 33,5 × 25 cm, dřevoryt, všechny signovány tužkou vpravo dole W. Klemm, vlevo dole tužkou Probedruck (zkušební tisk). Státní zámek Hrubý Rohozec, inv. č. HR 9326–9354.

Josef Hegenbarth:

Ilustrace k básni („Droben stehet die Kapelle“), kolem 1920–1925, 36 × 18,5 cm (otisk), suchá jehla, vlevo tužkou: Illustr z.: Droben stehet die Kapelle, vpravo dole sign.: Josef Hegenbarth. Státní zámek Hrubý Rohozec, inv. č. HR 5880.

Strindbergovské fantazie (Strindberg Phantasien), 1924, devět grafických listů (suchá jehla), „Schwanenweiss“ („Bílá labuť“), „Gespenstersonate“ („Sonáta příšer“), „Rausch“ („Zločin a zločin“), „Scheiterhaufen“ („Spáleniště“), „Totentanz“ („Tanec smrti“), „Der Vater“ („Otec“), „Ein Traumspiel“ („Hra snů“), „Nach Damaskus I & II“ („Do Damašku I & II“), vydal J. J. Weber v Lipsku v nákladu 50 kusů, tento 42., sign. autorem, Státní zámek Hrubý Rohozec, inv. č. HR 8851–59.

Psí rvačka, kresba tuší na papíře, 21,5 × 30 cm, na zadní straně skica stejné kompozice, sign. tužkou vpravo dole: Jos. Hegenbarth, vlevo dole na paspartě tužkou: Balgende Hunde, Státní zámek Hrubý Rohozec, inv. č. HR 7860.

Studie pštrosů (připsáno), akvarel na papíře, nesignováno, Státní zámek Hrubý Rohozec: bez čísla.

Josef Hegenbarth (připsáno), Studie pštrosů,
akvarel na papíře, nesignováno, SZ Hrubý Rohozec, bez inv. č.

Poznámky:

1 Jaromír Novotný, Dílo Curta Stoevinga ve sbírce zámku Hrubý Rohozec, Zprávy památkové péče 66, 2006, s. 51–54.

2 J. Novotný, Adolf Donath a Lesser Ury – sbírka obrazů v depozitáři zámku Hrubý Rohozec, Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci, 2007, s. 16–24.

3 V jeho domě je od roku 1966 otevřeno muzeum, http://www.olaf-gulbransson-museum.de/.

4 http://www.simplicissimus.com

5 J. Novotný, Adolf Donath a Lesser Ury – sbírka obrazů.

6 Autor dobové publikace „Der andere Gulbransson" Wilhelm Schäfer interpretuje jeho karikatury z nežidovské pozice jako doslova „láskyplný humor" v kontrastu s „židovskou nenávistí" v kresbách Th. Th. Heineho. Popírá cizí vlivy na Gulbranssonovo dílo (např. Japonsko), trvá na němectví, srovnává ho s Dürerem či Holbeinem.

7 Jako mnoho dalších autorů – českých Němců, členů Die Pilger a dalších spolků nebylo Klemmovo dílo (týkalo se i Hegenbartha) příliš expozičně využíváno. Jednou z výstav, které se snažily tyto autory rehabilitovat, byly např. Mezery v historii 1890–1938, Galerie hlavního města Prahy, 1994.

8 Heinrich Lilienfein, Walther Klemm, Witiko 1931, s. 1–16.

9 Autor je v hruborohozeckém fondu zastoupen jednou grafikou – pohledem na Drážďany (inv. č. HR 9551).

10 Jeho dvě olejomalby v depozitáři Hrubého Rohozce budou předmětem některého z dalších příspěvků a byly již popsány v rámci Výzkumného záměru NPÚ II, úkolu č. 205 za rok 2006.

11 www.josef-hegenbarth.de

12 Jana Orlíková, Josef Hegenbarth, kat. výstavy, Galerie výtvarného umění v Chebu, Oblastní galerie Liberec, 2003.

13 Viz. například autorovy „Sovy" (kolem 1935) v Oblastní galerii v Liberci.

Literatura:

K dílu Olafa Gulbranssona:

Schäfer, Wilhelm, Der andere Gulbransson, Kanter-Verlag, Berlin – Königsberg – Leipzig 1939.

Look, Larissa von, Die Malerei von Olaf Gulbransson, Freiburg i. Br. 1999.

Rösch, Gertrud Maria (ed.), Simplicissimus. Glanz und Elend der Satire in Deutschland, Regensburg 1996.

Schulz-Hoffmann. Gulbransson und der Simplicissimus, in: Katalog der Ausstellung Olaf Gulbransson, Hannover 1979.

Veit, Ludwig, Olaf Gulbransson. Werke und Dokumente, katalog výstavy, Archiv für Bildende Kunst am Germanischen Nationalmuseum Nürnberg, München 1980 (2. vydání 1986).

http://www.simplicissimus.com

http://www.olaf-gulbransson-museum.de

K dílu Walthera Klemma:

Witiko 1928, s. 78–79.

Lilienfein, Heinrich, Walther Klemm, Witiko 1931, s.1–16.

Rousová, Hana (ed.), Mezery v historii 1890–1938, katalog výstavy, Galerie hlavního města Prahy, 1994.

K dílu Josefa Hegenbartha:

Orlíková, Jana, Josef Hegenbarth, katalog výstavy, Galerie výtvarného umění v Chebu, Oblastní galerie Liberec, 2003.

Löffler, Fritz, Josef Hegenbarth, Dresden 1980.

www.josef-hegenbarth.de

Občanské sdružení Drobné památky severních Čech a opravy nejohroženějších kostelů na Českolipsku v letech 2004–2009

Michal Panáček
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci

Území českolipského okresu patřící do oblasti Sudet bylo po druhé světové válce postiženo odchodem většiny původního německého obyvatelstva a tím i ztrátou kontinuity vlastnictví majetku a jeho hodnot společně se ztrátou víry a kulturního povědomí odpovědnosti obyvatel žijících na tomto území. Následné období komunismu k tomuto stavu ještě přispělo naprostým odmítnutím předchozího systému fungování společnosti a státu. Jedním z nejviditelnějších projevů těchto obrovských změn se stala i role církví a automaticky s tím i osudy spravovaných církevních objektů, především kostelů. Většina z nich přestala být udržována a jejich stavební stav se začal postupně čím dál tím více zhoršovat. Kostely, v nichž přestaly být slouženy bohoslužby, byly ponechány nekontrolovanému chátrání. Ani změny po roce 1989 nepřinesly okamžitý zásadní obrat k lepšímu a vlastními silami církve se nedařilo nastartovat potřebnou a urychlenou obnovu. Na počátku 21. století byly proto kostely na českolipském okrese souhrnně ve velmi špatném stavebně technickém stavu a prakticky každý potřeboval nějakou zásadnější opravu. Některým z nich dokonce hrozil bezprostřední fyzický zánik. Nacházely se v naprosto havarijním stavu bez schopnosti římskokatolické církve samostatně zvrátit jejich osud.

V roce 2004 se proto pozornost OS Drobné památky severních Čech, které se soustřeďuje především na opravy a restaurování drobných plastik, křížků a kapliček v krajině, obrátila i na kostely a větší kaple. Po dobrovolných akcích soustřeďujících se na úklid a vyčištění nevyužívaných objektů např. kostelů v Chlumu nebo v Bořejově a uspořádání společenských a kulturních akcí (bohoslužby, koncerty) na jejich oživení, byly na okrese vytipovány nejpoškozenější kostely, pro něž se jedinou šancí na jejich záchranu stalo získání finančních prostředků z různých dotačních programů na opravy památek. Šlo o velké barokní kostely v Pavlovicích, ve Stvolínkách, v Drchlavě, v Brenné, v Kruhu a v Bořejově, které měly vážně poškozenou střešní krytinu a krovy, takže do nich silně zatékalo a objevily se již i statické poruchy zdiva. Vyjma Bořejova tyto objekty zároveň postrádaly jakýkoliv mobiliář a výplně okenních otvorů.

Ve spolupráci s Národním památkovým ústavem, územním odborným pracovištěm v Ústí nad Labem a posléze v Liberci, a v součinnosti s faráři spravujícími tyto kostely byly z iniciativy OS zpracovány návrhy oprav střech nebo aspoň provizorního zabezpečení tak, aby do kostelů dále nezatékalo. Tyto návrhy posloužily jako podklad k žádostem o dotace z Programu záchrany architektonického dědictví MK ČR, Havarijního a střešního programu MK ČR, Vesnického programu MK ČR a dotačního programu na opravy kulturních památek z prostředků Libereckého kraje. Soustředěným úsilím se v následujících letech dařilo opakovaně získávat prostředky ze všech programů a na jednotlivých objektech se mohly rozběhnout rekonstrukce střech, krovů a stropů. Ve většině případů

se k úsilí o záchranu kostelů připojily i obce formou finančních darů nebo poskytnutím stavebního dřeva.

Po šesti letech se v roce 2009 podařilo 1. etapu jejich záchrany, tj. obnovu střech, krovů a stropů úspěšně ukončit. Uvedené objekty jsou jasným důkazem, že i téměř beznadějný havarijní stav památky se dá během několika let odstranit společným úsilím a uvážlivým rozdělením stavebních prací podle výše získaných dotací.

Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Pavlovicích je jednou z nejvýznamnějších památek celého regionu dokládající svou velikostí rozmach vesnice v 18. století. Jedná se o barokní kostel postavený v letech 1697–1699 hrabětem Janem Vilémem z Kounic. V roce 1843 byla k západnímu průčelí přistavěna empírová věž. Kostel je jednolodní obdélný s trojboce uzavřeným presbytářem a sakristií s oratořemi po jižní i severní straně. Západní část lodi zabírá zděná kruchta. Loď je zaklenuta valenými klenbami do pasů, presbytář je sklenut křížovou klenbou s valeným závěrem. Objekt je zastřešen sedlovou střechou krytou pálenými taškami typu bobrovka kladenými v šupinové skladbě, oratoře po bocích presbytáře jsou kryty nakoso kladenými plechovými šablonami. Vysoká hranolová věž kostela je zastřešena nízkou jehlancovou střechou se zbytky čtyřboké lucerny. Stěny kostela horizontálně člení pískovcový sokl a jednoduchá korunní římsa, vertikálně lizénové rámce. Okenní otvory lodi a presbytáře kostela mají segmentový záklenek, okenní otvory věže kostela zakončuje plný oblouk, okenní otvory oratoří jsou v úrovni přízemí čtvercové a v úrovni patra obdélné. Vitrážové okenní výplně lodi a presbytáře kostela jsou silně poničeny, ostatní okenní výplně ve větší míře chybí. Zařízení interiéru

Pavlovice (okr. Česká Lípa), kostel Nanebevzetí P. Marie.
Celkový pohled od jihu, stav na konci roku 2004 (foto autor).

kostela je zcela odstraněno, pískovcová dlažba ve větší míře chybí, dřevěné části kruchty a schody byly vyřezány.

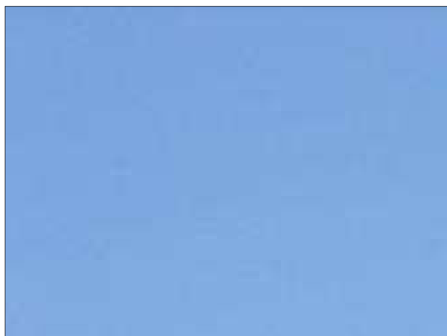
Obnova kostela v letech 2004–2009

Stav střechy kostela byl před zahájením oprav havarijní. Bobrovková krytina byla dožilá, krovová konstrukce na mnoha místech poškozená hnilobou a do kostela intenzivně zatékalo. Opravy kostela probíhaly s výjimkou let 2007 a 2008 a v roce 2009 byla dokončena kompletní oprava střechy. Postupně byly tesařským způsobem opraveny poškozené prvky krovu a kompletně byla položena nová bobrovková krytina. Obnoveny byly okapní žlaby a svody a další klempířské prvky. Celkově bylo v průběhu čtyř let vynaloženo 1,2 mil. Kč z velké části z dotací Ministerstva kultury ČR a Libereckého kraje. Na část opravy poskytla dřevo obec Jestřebí.

Kostel Všech svatých ve Stvolínkách je významnou památkou nejen vlastní obce, ale jako nedílná součást areálu společně se zámkem vytváří jedinečný barokní soubor letní residence Litoměřických biskupů vzniklý ze staršího šlechtického sídla. Kostel je v historických pramenech poprvé doložen k roku 1358, kolem roku 1400 byl pravděpodobně původně dřevěný objekt nahrazen zděnou gotickou stavbou. Ta byla několikrát upravována včetně barokní přístavby severní kaple a roku 1811 došlo k empírové přestavbě, při které kostel získal dnešní podobu. Kostel je jednolodní stavba se segmentově ukončeným presbytářem a pravoúhlou kaplí a čtvercovou věží po severní straně. Střecha krytá bobrovkami je sedlová se západní valbou. Vysoká hranolová věž kostela je zastřešena jehlancovou střechou s velikou polygonální lucernou ukončenou cibulovou bání a hrotnicí s makovicí a kovaným křížem. Presbytář je sklenut valeně s výsečemi, nad lodí se nachází rovný trámový strop s omítaným podhledem ukončeným fabionem. Na západním konci a po stranách lodi jsou velké zděné empory. Zařízení interiéru kostela je zcela odstraněno, dlažba vytrhána, dřevěné zábradlí empor bylo vyřezáno.

Obnova kostela v letech 2004–2009

Stav střechy kostela byl před zahájením oprav havarijní. Bobrovková krytina byla dožilá, krovová konstrukce a trámová konstrukce stropu na mnoha místech poškozená hnilobou, do kostela intenzivně zatékalo. Opravy kostela probíhají dosud již 6 let a v roce 2009 byla dokončena kompletní oprava střechy. Postupně byly tesařským způsobem opraveny poškozené prvky krovu a kompletně položena nová bobrovková krytina. Obnoveny byly okapní žlaby, svody a další klempířské prvky. Celá korunní římsa západního průčelí musela být nově vyzděna. Došlo k obnově trámové podlahy a stropů

Stvolínky (okr. Česká Lípa), kostel Všech svatých. Celkový pohled od jihu na počátku roku 2004 a 2006 (foto autor).

v sakristii. Celkově bylo v průběhu 6 let vynaloženo 2,4 mil. Kč z velké části z dotací Ministerstva kultury ČR a Libereckého kraje. Na opravy každý rok finančně přispívá obec Stvolínky.

Kostel sv. Mikuláše v Drchlavě je poprvé připomínán již ve 14. století, ve své dnešní podobě v sobě ale obsahuje zbytky pozdně románské stavby z poloviny 13. století. Byl přestavován v 16. století (deska s letopočtem 1585) a zejména v 18. století (1717, 1777) kdy dostal dnešní barokní podobu. Kostel je jednolodní obdélnou stavbou s trojboce uzavřeným presbytářem, obdélnou sakristií po severní straně a mohutnou hranolovou věží před západním průčelím. Věž pocházející nejméně již z 16. století byla v roce 1854 zvýšena. Vnější fasády kostela člení lizénové rámce. Segmentově zakončená okna mají šambrány zdobené na dolním okraji uchy s kapkami. Presbytář je sklenut valenou klenbou

Drchlava (okr. Česká Lípa), kostel sv. Mikuláše. Nahoře pohled od severozápadu na sakristii a presbytář na počátku a na konci roku 2004. Dole celkový pohled na kostel na konci roku 2009 (foto autor).

s výsečemi, loď je plochostropá s fabionem a štukovými rámci. Střecha nad lodí i presbytářem je sedlová se sanktusníkovou věžičkou, krytá je bobrovkami. Vysokou hranolovou věž kostela zastřešuje jehlancová střecha s makovicí a křížem. Zařízení interiéru kostela je zcela odstraněno, dlažba vytrhána, velká dřevěná kruchta zabírající celou západní část lodi byla vyřezána.

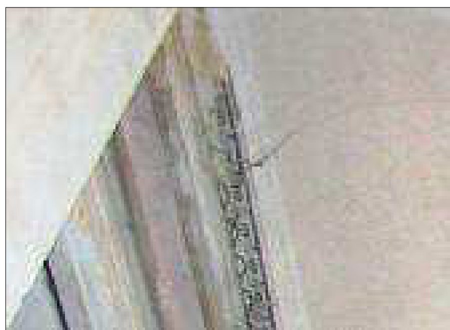
Obnova kostela v letech 2004–2009

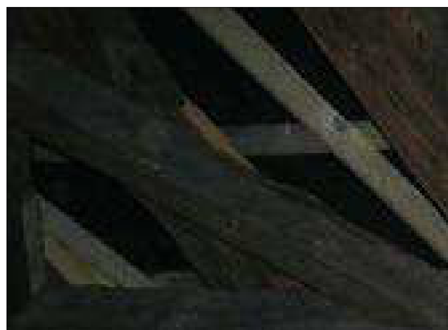
Stav střechy kostela byl před zahájením oprav havarijní. Bobrovková krytina byla dožilá, krovová konstrukce byla na mnoha místech poškozená hnilobou, úplně chyběla střecha sakristie a částečně byla zřícená i střecha presbytáře. Do kostela intenzivně zatékalo. Částečně zřícená byla i trámová konstrukce stropu v lodi. Opravy kostela probíhají doposud 5 let (s výjimkou roku 2007), přičemž v roce 2009 byla dokončena kompletní oprava střechy a stropu. Postupně byly tesařským způsobem opraveny poškozené prvky krovu a byla kompletně položena nová bobrovková krytina. Došlo k obnově okapních žlabů a dalších klempířských prvků. Zároveň byl obnovován trámový strop kostela, jehož nosné prvky jsou provázány s krovem. Celkově bylo v průběhu 5 let vynaloženo 2,2 mil. Kč z velké části z dotací Ministerstva kultury ČR a Libereckého kraje. Na obnovu kostela finančně přispěla obec Chlum.

Kostel sv. Jana Křtitele v Brenné je jednou z nejvýznamnějších památek celého regionu. Jedná se o barokní kostel vzniklý velikou přestavbou ve dvacátých letech 18. století podle projektu Václava Špačka. Donátorem stavby byla Anna Marie Františka velkovévodkyně Toskánská, vytvářející na svém zákupském panství velkou barokní residenci s komponovanou barokní krajinou. Kostel je jednolodní stavba s rizality po stranách lo-

Brenná (okr. Česká Lípa), kostel sv. Jana Křtitele.
Celkový pohled na kostel na počátku roku 2004 (foto autor).

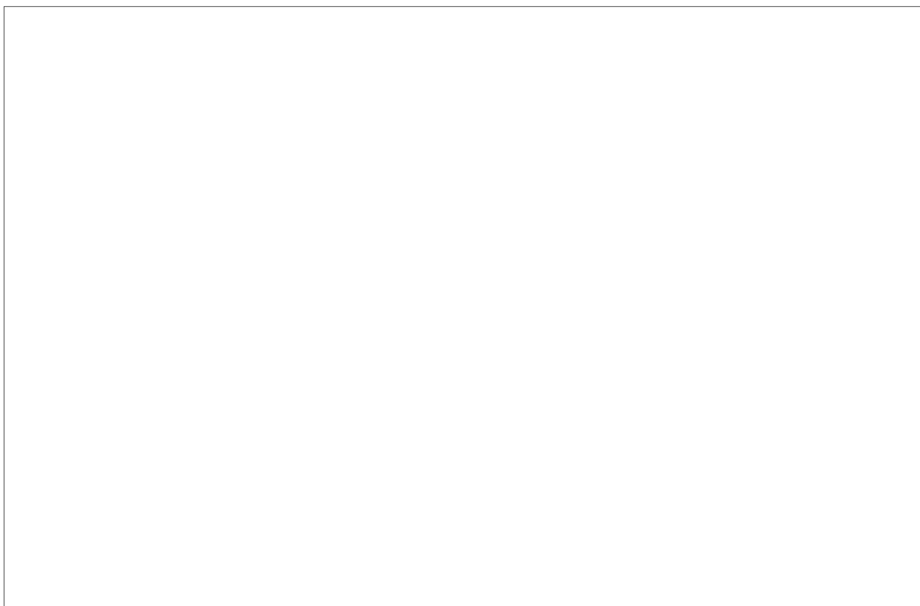
Brenná (okr. Česká Lípa), kostel sv. Jana Křtitele. Pohled do interiéru s částečně zříceným stropem na počátku roku 2004 a oprava krovu a stropu v roce 2007 (foto autor).

di, s obdélným presbytářem a věží v jeho východní ose. Východní strana je upravena jako průčelí, v němž věž vytváří rizalit sevřený volutovým štítem. Fasády člení lizénové rámce, okna jsou obdélná. Interiér lodi završuje mohutná falešná bedněná klenba. Po stranách jsou empory, na západní straně zděná kruchta. Střecha kostela je mansardová, částečně krytá vláknocementovými šablonami a zčásti provizorně zakrytá vlnitým plechem. Zařízení interiéru kostela je až na oltář, který je pevnou součástí kostela, zcela odstraněno, pískovcová dlažba místy chybí.

Obnova kostela v letech 2004–2009

Stav střechy kostela byl před zahájením oprav havarijní. Eternitová krytina byla dožilá, krovová konstrukce na mnoha místech poškozená hnilobou a do kostela intenzivně zatékalo. Část stropu byla zřícena a další byly ve velmi havarijním stavu. Opravy kostela probíhají již 5 let (s výjimkou roku 2005) a v roce 2009 byla dokončena kompletní oprava krovu střechy a konstrukce falešné dřevěné stropní klenby. Nejprve muselo být přikročeno k jejich statickému zajištění a podepření těžkým trubkovým lešením. Zároveň byl kostel zakryt provizorní střešní krytinou. Postupně byly tesařským způsobem po jednotlivých úsecích opraveny poškozené prvky krovu a nosné konstrukce stropu. Důraz byl kladen na co největší zachování původních prvků, přestože jejich poškození bylo celkově enormní. Dohromady bylo v průběhu 5 let vynaloženo 6,6 mil. Kč z velké části z dotací Ministerstva kultury ČR a Libereckého kraje.

Kostel sv. Jakuba Většího v Bořejově patří mezi nejhodnotnější sakrální stavby v regionu s cenným interiérovým zařízením. Farnost je doložena již ve 2. polovině 14. století (poprvé roku 1358), z této doby může pocházet jádro presbytáře s opěráky. Současná hmota lodi a presbytáře pochází z barokní přestavby datované literaturou do roku 1703. Autor kostela je hledán v okruhu raně barokních valdštejnských stavitelů. Věž byla přistavěna v letech 1825–1826. Kostel má obdélnou loď, pětiboký presbytář s nárožními opěráky, sakristii při jižním průčelí presbytáře (zde chybí opěrák) a hranolovou věž při západním průčelí. Zděnou omítanou stavbu člení lizénové rámce a okenní šambrány barokního tvarosloví. Části lodi přesahující věž mají v někdejším západním průčelí dochovány voluty a náběh štítu. Střecha je nad lodí sedlová, ve východní části pozvolně přechází úžlabím v sedlovou střechu s trojbokým ukončením nad presbytářem. Střecha věže má tvar zvoncové báně, sakristii kryje valbová střecha. Krytina je z pálených tašek typu bobrovka v korunovém krytí na řídkém laťování, na věži jsou plechové šablony.

Bořejov (okr. Česká Lípa), kostel sv. Jakuba Většího.
Stav po opravě střechy v roce 2009 (foto autor).

Obnova kostela v letech 2007–2009

Stav střechy kostela byl před zahájením oprav havarijní. Bobrovková krytina byla dožilá, krovová konstrukce presbytáře byla na mnoha místech poškozená hnilobou, do kostela intenzivně zatékalo. Opravy kostela probíhají 3 roky a v roce 2009 byla dokončena kompletní oprava střechy. Postupně byly tesařským způsobem opraveny poškozené prvky krovu a kompletně položena nová bobrovková krytina. Obnoveny byly okapní žlaby, svody a další klempířské prvky. Celkově byl v průběhu 3 let vynaložen 1 mil. Kč z velké části z dotací Ministerstva kultury ČR a Libereckého kraje. Na obnovu kostela finančně přispěla obec Ždírec.

Kostel sv. Vojtěcha v Kruhu je z urbanistického a krajinného hlediska nejvýznamnější dominantou vesnické památkové zóny a bezprostředního okolí obce. Založení novostavby na vrcholu ostrožny ve východní části obce je zajímavým dokladem funkce sakrálních staveb v krajině a sídlech v době baroka. Samotná stavba patří mezi kvalitní vrcholně barokní stavby širšího regionu. Původní kostel v Kruhu byl založen nejpozději v 1. polovině 14. století. V roce 1724 se pro jeho zchátralost přikročilo ke stavbě nového kostela na současném místě. Fundátorkou byla hraběnka Marie Markéta z Valdštejna, rozená Černínová z Chudenic. Většina literatury předpokládá, že plány kostela vytvořil Niccolo Raimundi, pracující na celé řadě valdštejnských staveb na zdejších panstvích (Mnichovo Hradiště, Tuháň, Klášter Hradiště nad Jizerou a další). Výraznější oprava proběhla roku 1885, vybavení v interiéru se opravovalo roku 1898. Dodnes dochovaná výmalba presbytáře a z části i lodi pochází z roku 1930 (autorem je Jaroslav Major). Dne 27. 4. 1996 kostel vyhořel a následně byla v roce 1998 zhotovena nová provizorní konstrukce krovu a položena lepenková krytina. Půdorys kostela je obdélný jednolodní s obdélným pravoúhle ukončeným presbytářem. K severnímu průčelí presbytáře přiléhá torzo čtvercové

Kruh (okr. Česká Lípa), kostel sv. Vojtěcha.
Vlevo celkové pohledy na kostel na počátku roku 2005 a v roce 2009.
Vpravo stav střechy na počátku roku 2005 (foto autor).

přístavby sakristie s válcovým tělesem schodiště do podkroví. Další torzo čtvercové přístavby předsíně přiléhá ke střední části jižního průčelí lodi. Střecha nad lodí byla sedlová, ukončená bedněným štítem, na ni navazovala sedlová střecha presbytáře, jejíž provizorní zastřešení opět ukončoval bedněný štít. Loď byla podle otisku v bočních stěnách zastropená třemi poli dřevěné falešné valené klenby. V západní části lodi se nachází zděná kruchta, nesená dvojicí pilířů obdélného půdorysu a třemi půlkruhově ukončenými arkádami.

Obnova kostela v letech 2006–2009

Stav provizorní střechy kostela byl před zahájením oprav havarijní. Lepenková krytina byla dožilá a na mnoha místech úplně chyběla, krovová konstrukce byla na mnoha místech poškozená hnilobou, do kostela intenzivně zatékalo. Opravy kostela probíhají 4 roky a v roce 2009 byla dokončena kompletní stavba nového vázaného krovu nahrazující jeho provizorní zastřešení. Postupně byly tesařským způsobem vyráběny a sestavovány jednotlivé části krovu a položena nová bobrovková krytina. Obnoveny byly koruny zdiva a provizorně zakryty schodišťová věžička a sakristie. Došlo k osazení okapních žlabů, části svodů a dalších klempířských prvků. Celkově bylo v průběhu čtyř let vynaloženo 2,2 mil. Kč z velké části z dotací Ministerstva kultury ČR a Libereckého kraje. Na opravu kostela každý rok město Doksy věnuje potřebné dřevo a finanční příspěvek.

Výstava „J. V. Scheybal – malíř, kreslíř, dokumentátor a sběratel“; Muzeum Českého ráje v Turnově 5. 12. 2008–28. 2. 2009

Lubomír Procházka
Hornické muzeum Příbram

Josef V. Scheybal (1928–2001) patřil mezi přední etnografy a zároveň autory národopisné dokumentární kresby působící ve druhé polovině 20. století. Bez Scheybalovy kresebné dokumentace není možné dnes studovat projevy jednotlivých regionálních forem lidového domu v českých zemích. Autor většinu kreseb pořizoval již v 50.–60. letech 20. století, kdy ještě stála značná část hodnotných vesnických staveb a existovala převažující tradiční zástavba menších měst a městeček. Mnohé jevy vesnického stavitelství pocházející ze 17.–18. století (případně i starší) bylo ještě možné na těchto stavbách sledovat. Většina těchto objektů však v průběhu dalších desetiletí zanikla nebo byla značně přestavěna. Rovněž lidovou architekturu Turnovska, středního a horního Pojizeří a lidovou kulturu oblasti Českého ráje a Podkrkonoší není možné poznat bez kresebného dokumentačního díla J. V. Scheybala.

Muzeum Českého ráje v Turnově uspořádalo na přelomu roku 2008 a 2009 výstavu pod názvem Josef Václav Scheybal – malíř, kreslíř, dokumentátor a sběratel. Výstava představila rodinné kořeny autora, dále zdroje tradice, z níž jeho dílo vycházelo, a hlavně průřez Scheybalovým kresebným dílem. Výstavu také vhodně doplnily některé trojrozměrné předměty ze sbírek turnovského muzea, jež se vztahují k autorově kresebné dokumentaci. Patří k nim například pískovcová hlava komína i s bubákem, jako trojrozměrný doklad ke kresbě z roku 1961, na níž J. V. Scheybal zachytil detaily kamenných hlavic komínů domů na Malé Skále (okr. Jablonec nad Nisou). Návštěvníky jistě zaujal i dřevěný model patrového roubeného domu z Pojizeří. Zajímavá byla též ukázka náčrtníků z výzkumů J. V. Scheybala (Chebsko, Klatovsko – 1963, Ostravice – 1964, Teplicko a Bílinsko – 1963 a 1964).

Na výstavě bylo zastoupeno celé spektrum Scheybalovy národopisné dokumentace. Reprezentovala ho i kresba zachycující část zástavby roubených domů s polovalbou a makovičkou z Ktové pod Troskami (okr. Semily). Autor dále dokumentoval i zástavbu menších měst podsíňovými domy (například v Sobotce) nebo břidlicové štíty maloměstské zástavby (zdokumentované v Železném Brodě). J. V. Scheybal se rovněž zaměřil na bohatě zdobené pískovcové portály domů ve Vrátu čp. 14, Bzí čp. 17 (okr. Jablonec nad Nisou) a Paceřicích čp. 1 a 46 (okr. Liberec). Zajímavá je též kresba pískovcového portálu bývalého Rykrova mlýna v Košťálově (okr. Semily) z roku 1957. Jistě velmi hodnotná je kresba bývalé kovárny čp. 4 v Jenišovicích (okr. Jablonec nad Nisou), pořízená ještě před jejím zbouráním. Příspěvek k dokumentaci kamenných portálů a ostění představuje Scheybalova kresba vchodů do síně a chléva domu čp. 12 v Roudném u Voděrad (okr. Jablonec na Nisou), která jsou dílem voděradských lidových kameníků z roku 1828.

Významný byl Scheybalův přínos pro studium lidové kamenné (zvláště polychromované) plastiky a funerálního kamenického umění v severních a severovýchodních Čechách,

Kresba J. V. Scheybala Pískovcový kříž v Proseči nad Nisou, 28. června 1963 (použito z knihy Jana Strnada Josef Václav Scheybal. Kresby a akvarely z Jizerských hor, Jablonecka, Podještědí a Pojizeří, Město Jablonec nad Nisou 2008, s. 144).

jak dokládá kresba kamenného mostu v Rovensku pod Troskami (okres Semily) z roku 1847 se sochou sv. Jana Nepomuckého, dále socha sv. Jana Nepomuckého z roku 1833 dochovaná v obci Vrát-Prosíčka (na kresbě z roku 1962) s polychromovanými reliéfy Piety, sv. Václava a sv. Barbory. Zajímavá je rovněž kaplička se zvoničkou z roku 1837 v Jirkově u Železného Brodu (okr. Jablonec nad Nisou), která zaujme cibulovitou bání pokrytou břidlicí. Příspěvek k poznání domu s podstávkou zase dokládá kresebná dokumentace Fotrova statku v Mašově u Turnova (okr. Semily), kde podstávka ve štítovém průčelí domu nese roubené patro a v boční stěně pak podpírá zhlaví stropnic. Autor přispěl také výrazně k dokumentaci interiérů lidového obydlí, o čemž svědčí kresba z roku 1962 zachycující síň obytného stavení čp. 4 v Jenišovicích. Přínosná je v tomto ohledu rovněž rekonstrukce venkovské světnice z Podještědí na kresbě z roku 1953 nebo interiér světnice obydlí na Turnovsku zaznamenaný autorem na kresbě pocházející z roku 1982.

Výstava kresebného díla Josefa V. Scheybala v Muzeu Českého ráje v Turnově prezentovala odborníkům i laické veřejnosti ve výběru podstatnou část národopisné dokumentární tvorby autora, která je ukončena, ale jejíž význam bude stále aktuální a v dalších letech bude i nadále stoupat.

Mezinárodní seminář Vesnický dům s podstávkovou konstrukcí a jeho regionální varianty. Dokumentace, průzkum, památková péče, Sloup v Čechách 23.–25. září 2009

Miroslav Kolka
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci

Rozsahem největší odbornou akcí v roce 2009 v rámci libereckého pracoviště Národního památkového ústavu bylo spolupořádání tradičního semináře k problematice lidového stavitelství. Pro 16. ročník organizátoři nakonec v rámci Libereckého kraje vybrali jako místo konání vesnickou památkovou zónu Sloup v Čechách v okrese Česká Lípa. Hlavním garantem akce je každoročně ústřední pracoviště Národního památkového ústavu v čele s Pavlem Burešem. Organizaci po finanční stránce vydatně podpořil Liberecký kraj, díky jehož příspěvku bylo možno zajistit kvalitní materiály pro účastníky (zejména průvodce po exkurzi včetně map císařských otisků stabilního katastru z roku 1843 k jednotlivým navštíveným obcím). Rád bych ocenil přístup Obce Sloupu, která na celou dobu konání poskytla objekt če. 111 v blízkosti zámku. Stavba využívaná v patře jako obecní sál se zázemím je sice před celkovou rekonstrukcí, ale v průběhu semináře nabídla příjemné prostředí. Volba Sloupu se ukázala jako vhodná především ve chvíli, kdy celkový počet zaregistrovaných účastníků dosáhl 180 osob. Objekt byl také využit pro tradiční večerní posezení, na kterých nám starosta Jaromír Studnička a místní občané připravili bohaté pohoštění. Výhodou obce Sloupu byla možnost bezproblémového ubytování vysokého počtu lidí v jedné lokalitě bez nutnosti přejezdů mezi konferenčními prostorami a místem ubytování, jako tomu bylo v některých předchozích letech. K organizaci také přispěla pověřená obec – nedaleké město Nový Bor, které zajistilo propagační materiály k danému regionu, a místní Sklářské muzeum, jež zapůjčilo unikátní výstavu „O Novoborských domech“. Ta byla instalována v Novém Boru v roce 2007 a tvoří ji převážně veduty, plány a stavební plánová dokumentace městských domů ze 2. poloviny 18. a 1. poloviny 19. století. Autoři výstavy – Martin Ebel a Jiří Škabrada – shromáždili velice zajímavý materiál v mnohém se dotýkající problematiky semináře, neboť se jedná o dokumentaci roubených nebo poloroubených domů s podstávkami. Výstavu reinstalovali pracovníci libereckého pracoviště Národního památkového ústavu v hlavním sále v patře zámku čp. 1. Mimo výše uvedeného zde připravili panely pojednávající o historii sloupských panských sídel.

Seminář začal de facto příjezdem prvních účastníků v úterý a ve středu dopoledne, kdy byla i první možnost komentované prohlídky vybrané části sloupské památkové zóny. Mimo jiné mohli zájemci navštívit pozoruhodné interiéry domů čp. 95 v Potoční ulici a čp. 283 v Janovské ulici. Vlastního slavnostního zahájení se zúčastnili z Libereckého kraje radní pro kulturu pí. Lidie Vajnerová, generální ředitelka Národního památkového ústavu pí. Naděžda Goryczková, ředitel územního odborného pracoviště v Liberci p. Miloš Kadlec a starostové obcí Sloup a Nový Bor p. Jaromír Studnička a p. Jindřich Mareš.

Úvodní přednáška náležela Janu Peštovi, který přehledně a výstižně představil téma podpůrných rámových konstrukcí a souvisejících stavebních prvků. Informačně nabité bylo představení průzkumů a obnovy vesnických domů s podstávkou na pomezí severních Čech, Polska a Saska od Tomáše Eflera. Komplexnější záběr na celé jádrové území s výskytem podstávek nadále velmi chybí, a to i přes zajímavé publikační výstupy na německé straně. Jak ukázalo i další jednání semináře, ani na tomto setkání se nepodařilo navázat komplexnější vazby mezi aktivitami okolo dokumentace a záchrany podstávkových domů na území tří dotčených států. Lepší a trvalejší výměna informací by nepochybně přispěla ke zkvalitnění péče o tyto stavby a k jejich hlubšímu poznání. Třetí příspěvek přednesl první z německých kolegů – Knut Wolf, jenž se zabýval již konkrétní obnovou dvou domů v Großschönau z pohledu projektanta. Velice zajímavé bylo srovnání způsobu a rozsahu dokumentace výchozího stavu před zahájením rekonstrukce, použité metody a materiálové řešení (např. důraz na izolační materiály na přírodní bázi) s běžnou praxí v českých zemích. Následující přednášky se věnovaly ikonografickým materiálům. Málo známé materiály s bohatou fotodokumentací, popisy a plány staveb z „Pražské sbírky německých lidových písní“, uložené v Etnologickém ústavu Akademie věd ČR, prezentovaly Dana Motyčková a Kateřina Sedlická. Lubomír Procházka shrnul obrazové materiály k podstávkovým domům na Úštěcku ze sbírek Oblastního muzea v Litoměřicích. Další referáty byly zaměřené na obnovu konkrétních staveb. Velice zajímavou obnovou vlastního podstávkového domu v Děčíně-Starém Městě se zabývala Natalie Belisová a osudy hrázděného Domu česko-německého porozumění v Jablonci nad Nisou-Rýnovicích přednesl Jiří Křížek. Možnosti dokumentace staveb v rámci studentských prací představila na praktických ukázkách Marcela Dočkalová z Vyšší odborné školy a Střední průmyslové školy stavební v Děčíně. Z programu bohužel pro neúčast vypadl příspěvek Jeannette Gosteli, která dle zaslaných anotací měla pohovořit o iniciativě Umgebindenland (Krajina podstávkových domů), čímž by částečně zaplnila výše uvedenou absenci výměny informací mezi jednotlivými aktivitami, úřady a pracovišti památkové péče.

Čtvrtek pořadatelé věnovali celodenní exkurzi po okolí Nového Boru a Cvikova. Dle reakcí účastníků je možno konstatovat, že se exkurze vydařila zejména díky pěknému počasí, kvalitnímu textovému průvodci a dobré organizaci, která byla v daném počtu nezbytná. Z programu bohužel na poslední chvíli vypadly některé prohlídky interiérů staveb. Trasa začínala v Lužických horách v obci Mařenice, která je díky dochování urbanistického konceptu a celé řady pozoruhodných staveb jistě vhodná pro případné zapsání za vesnickou památkovou zónu. V sousední obci na saských hranicích – Krompachu jsme navštívili interiéry místního kostela a domu čp. 126. Po kratší zastávce v nedaleké Dolní Světlé a dobrodružnějším přejezdu přes lesní hvozd jsme zavítali do Polevska severně od Nového Boru, kde byl připraven oběd, prohlídka kostela Nejsvětější Trojice a intravilánu obce s řadou cenných ukázek výstavných sklářských domů. Odpolední část byla věnována dvěma obcím situovaným již mimo Lužické hory, jihozápadně od Sloupu. Protáhlé obce Lindava a Velenice jsou typické značnou délkou intravilánů, zasazením mezi pískovcovými masivy a sepjetím s protoprůmyslovou textilní a zrcadlářskou výrobou. Z mnoha zdejších skalních sakrálních památek jsme navštívili zejména unikátní Boží hrob u Velenic. Pozornosti neušel kostel sv. Petra a Pavla v Lindavě a pozoruhodné vodní dílo tesané do pískovcového masivu tzv. Velenické zrcadlárny čp. 309 a 311 mezi Svitavou a Velenicemi. Prohlídka skalního tunelu náhonu s baterkami byla jistě dobrou tečkou za podařeným dnem.

Páteční jednání obsáhlo řadu regionálně zaměřených sond do podoby podstávkových

domů anebo staveb s obdobným konstrukčním řešením. Arnd Matthes představil velice zajímavý archeologický a stavebně historický průzkum dvou domů v obci Waditz východně od Budyšína. Archeologicky odkryté zděné konstrukce domu a související kulturní horizonty s řadou cenných nálezů pocházejí z 13.–16. století. Na jejich místě vznikly domy datované do let 1655 a 1661. Na to navázal další příspěvek Jana Kuči k lužicko-srbské terminologii podstávkového domu. Regionální varianty podstávkových domů představili: František Ledvinka k severní části Českého Středohoří (s ukázkami bohaté dokumentace k dalším oblastem), Kamil Podroužek k Litoměřicku, Miroslav Kolka k Novoborsku a Podbezdězí, Tereza Konvalinková k Podještědí, Petr Freiwillig k Frýdlantsku a Pavel Bureš k Dubsku. Příbuzné konstrukce sloupových podpěr a podsíní na Jičínsku dokumentoval Jiří Balský a domy s podstávkami ve východních Čechách Miroslav Madaj. Program pak zakončila exkurze po obci Sloup, při níž zájemci navštívili „Skalní hrad" a domy čp. 95 a 283.

Úroveň přednášek byla celkově velmi dobrá, o čemž svědčí mimo jiné i poměrně rozsáhlá diskuze k probíraným tématům. Lze tedy očekávat, že tištěný sborník ze semináře, který vyjde v roce 2010, alespoň částečně přispěje k posunu ve zpracování fenoménu podstávkových domů. Domnívám se, že seminář byl velmi vydařený a z hlediska organizace zvládnutý vzhledem k vysokému počtu účastníků výborně. K tomu přispěla zejména účast velkého počtu pracovníků libereckého pracoviště Národního památkového ústavu, kteří s velkým nasazením pracovali na zabezpečení promítací techniky, přípravě sálu, registraci účastníků a zejména celodenní exkurzi. Všem zúčastněným patří za toto velký dík.

Účastníci semináře na exkurzi v Polevsku.

Zpráva o akci – seminář Technické stavby na Frýdlantsku, Bílý Potok, 23. 10. 2009

Petr Freiwillig
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci

Mezi vlastníky průmyslových objektů není mnoho těch, jejichž přístup je možné označit z pohledu památkové péče za příkladný. Určitě k nim patří pan Pavel Šercl, který před několika lety zakoupil areál textilní továrny v Bílém Potoce. Předcházející vlastník, společnost Mykana, zde ukončil výrobu v roce 2001. Někdejší přádelna odpadové bavlny firmy Karl Bienert junior náleží nepochybně k pozoruhodným stavbám. To si vlastník uvědomuje, a proto podal návrh na zápis areálu do Ústředního seznamu kulturních památek ČR. Hlavní etážová budova s železobetonovým skeletem byla postavena v roce 1913 podle návrhu žitavského architekta Heinricha Ziegera přestavbou vyhořelé tkalcovny z roku 1882. Ta vznikla na místě starší přádelny, postavené již v roce 1852. Dnes v areálu sídlí Motorářská strojírna Šercl tuning, která se věnuje renovacím motorů a vojenské techniky mj. pro Vojenský historický ústav. Do budoucna je plánováno zřízení kulturně-společenského centra zaměřeného na historii textilní výroby.

Autentické prostory posloužily pro konání semináře *Technické stavby na Frýdlantsku*, který se konal 23. 10. 2009. Seminář zorganizovali ve spolupráci s vlastníkem pracovníci NPÚ ÚOP v Liberci. V jeho první části, konané ve společenském sále závodu, vystoupil se svým příspěvkem Ivan Rous ze Severočeského muzea v Liberci, který účastníky seznámil s historií hornictví v Jizerských horách na české i polské straně hranice.

Sál v etážové výrobní budově s instalací výstavy Liebiegové a Liberec (foto Eva Dvořáková).

Funkční parní kotel vyrobený v roce 1907 v pražské Maschinenbau-Actiengesellschaft, dříve Breitfeld-Daněk & Co. (foto Petra Šternová).

Pracovníci libereckého pracoviště NPÚ Mgr. Miroslav Kolka a Bc. Petr Freiwillig přednesli příspěvky o textilních továrnách s vodním pohonem a železničních stavbách na Frýdlantsku. S projektem Industriálního a hornického muzea v Chrastavě účastníky semináře obeznámil Marek Vávra. Přední specialistka v oboru technických památek Ing. arch. Eva Dvořáková z ústředního pracoviště NPÚ krátce představila záměr zařazení objektu v Bílém Potoce jako kotevního bodu celorepublikové trasy industriálního dědictví, jež se zaměří na textilní výrobu. Na závěr vystoupil Mgr. Lukáš Beran z Výzkumného centra průmyslového dědictví ČVUT v Praze, který pohovořil o osobnosti architekta Ziegera.

Součástí semináře byly instalace několika výstav. Oblastní galerie v Liberci laskavě zapůjčila panely výstavy *Liebiegové a Liberec*, připravené Mgr. Petrou Šternovou z NPÚ ÚOP v Liberci. Výstava byla instalována v sále výrobní budovy spolu s nálezy z demolované Přespolní elektrárny v Luhu a výukovými modely leteckých motorů, připravené panem Šerclem a jeho spolupracovníky. Frýdlantská vodárenská společnost, a. s., zapůjčila na seminář panely naučné stezky *Putování za vodou* propojující vodojemy a další místa spojená s vodohospodářstvím ve Frýdlantu. Ve společenském sále byly umístěny panely s ukázkami výstupů výzkumného úkolu NPÚ č. 401 *Územní plošný oborový výzkum industriálního dědictví*, který prováděli pracovníci NPÚ v roce 2009 v okrese Liberec, a také nástěnka přibližující historické benzinové čerpací stanice mapované Mgr. Jiřím Křížkem z NPÚ ÚOP v Liberci. Po prohlídce výstav zamířili účastníci do dalších prostor továrny, kde nejvíce zaujala kotelna s funkčním parním kotlem z roku 1907 vydatně zásobující areál teplem po celou dobu semináře.

Vlastník objektu je otevřen všem přínosným společenským aktivitám, pro které je zde možné nalézt prostor. Vydařený seminář odehrávající se v přátelské atmosféře může být první vlaštovkou předznamenávající novou tradici.

Restaurování novorenesančního křesla vykládaného slonovinou

Václav Němec
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci

Novorenesanční dřevěné křeslo, které bylo restaurováno roku 2004, se nachází ve sbírkách Muzea skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou. Křeslo má k sobě totožné párové dvojče se stejným evidenčním číslem a oba předměty jsou vedeny ve Zvláštních sbírkách muzea. Díky druhému nepoškozenému křeslu bylo možné poškozené s chybějícími částmi plně rehabilitovat a navrátit mu původní podobu.

Bohužel v evidenční kartě křesel není zmínka o původním majiteli či zhotoviteli a není známa ani jejich datace. Přestože se v jabloneckém muzeu nacházejí v omezené míře fotografie zdejších měšťanských interiérů, např. z vil Richarda Haasise, Josefa Riedla ml. a Arna Riedela, předmětná křesla nikde nefigurují.

Dle sdělení PhDr. Petra Nového, hlavního kurátora muzea, lze přesto spekulovat o tom, že křesla byla součástí reprezentativního interiéru některého z významných jabloneckých exportérů.

Křesla sloužila s největší pravděpodobností spolu s dalšími kusy stejně reprezentativního nábytku jako doklad movitosti vlastníka a nebyla určena k běžnému používání, o čemž svědčí nedostatečně zvládnuté konstrukční řešení. Konstrukce křesel je celkově nedostatečně tuhá, což se projevilo i v míře poškození.

Popis křesla (párové nepoškozené křeslo)

Rozměry křesla: výška 90 cm, šířka 61 cm, hloubka 58 cm

Křeslo je dřevěné, černě mořené, částečně dýhované, vykládané slonovinou. Typově se blíží renesančnímu křeslu, které bývá nazýváno „danteska“. Pro něj je charakteristický základní nůžkovitý tvar předního a zadního konstrukčního dílu, který je zároveň oporou pro područky i částí opěradla. Tento tvar umožňuje konstrukční provázání područky s opěradlem a zároveň spojení s vlastním sedákem. Nohy křesla jsou zakončené volutou, spojené v dolní části po stranách soustruženou trnoží. Područky jsou mírně esovitého zvlněného tvaru zakončené v přední části plasticky řezbovanými dětskými hlavičkami. Područky jsou zdobeny vkládanými slonovinovými pásky po obvodu a uprostřed jsou vykládány slonovinou s rostlinnými motivy. Opěradlo obdélného tvaru je zdobeno nahoře profilovanou lištou a představuje nejzdobnější část nábytku, která je opět vykládána slonovinou v renesanční ornamentice s centrálním motivem vázy. Opěradlo je završeno řezbovanou nástavbou zdobenou středovým slonovinovým motivem v podobě lilie. Sedák je čtvercového tvaru, opět bohatě zdoben vykládanou slonovinou v páscích, se středovým motivem maskaronu. Nůžkovitý přední konstrukční díl, tvořící oporu područky a zároveň přední nohy křesla, je rovněž zdoben průběžnými okrajovými slonovinovými pásky, které vymezují zdobné esovité pole pro opět bohatou slonovinovou výzdobu v podobě úponků s listy a květy. Aplikovaná slonovina je ještě zdobena rytím se zapuštěním černou, zřejmě tiskařskou barvou. Dřevěná konstrukce křesla je v jádru zhotovena z měkkého jehličnatého a z části listnatého dřeva, dřevěné prvky jsou dýhované a černě mořené, povrch je opatřen klasickou šelakovou ručně nanášenou politurou.

Párové křeslo, podle kterého bylo možné zhotovit kopie chybějících částí restaurovaného křesla. Vpravo poškozené křeslo, stav před restaurováním (foto autor).

Poškození předmětu

Povrch celého křesla byl silně zaprášený a zašlý včetně vykládání slonovinou. Křeslo bylo celkově rozklížené a sedák byl vytržený z dlabů. Levá zadní nůžkovitá noha byla uražená, část pravé nohy s volutou a soustružená tvarově projímaná trnož zcela chyběly, z čehož vyplynula nutnost zhotovení tvarově odpovídající repliky. Křeslo bylo již v minulosti konstrukčně špatně řešeno, kdy nůžkovité nohy byly vyřezány ve špatném směru bez ohledu na vlákna dřeva, a proto došlo k vícenásobnému rozlomení nohou při používání.

Rozeschlý byl i sedák s výraznou prasklinou, která vedla středem přes celou jeho šíři. V místě prasknutí sedáku byla uvolněná slonovina v podobě maskaronu, protože seschnutím vznikly mezery v místě vykládání. Na samotném sedáku byla i značná mechanická odření. Slonovinové vykládání na opěradle i na jiných částech křesla bylo uvolněné sesycháním dřeva. Chyběla velká část tenkých pásků ze slonoviny jak na samotném sedáku, tak i na jiných místech křesla. Zdobení slonovinou bylo místy vzedmuté, nejvíce na opěradle, ale i na jiných částech křesla. Dýha (ebonizovaný ořech) byla celkově olámaná. Na frekventovaných hranách a řezbovaných ozdobách bylo setřené moření. Chyběly profilované lišty pod vyřezávanou nástavbou opěradla včetně dvojího zalomení na obou koncích opěradla. Bohatě řezbovaná vrcholová ozdoba opěradla zdobená středovým motivem ze slonoviny chyběla úplně.

Podrobný popis restaurátorských prací

Nejdříve bylo nutno předmět celkově očistit od nánosu prachu. Poté byly rozebrány všechny uvolněné konstrukční spoje, zejména u nůžkovitých dílů. Před opětovným klížením byl ze spár a spojů odstraněn a vyškrabán degradovaný klih. Uvolněné konstrukční spoje byly znovu slepeny klihem. Chybějící část pravé volutové zadní nohy a soustružená tvarově projímaná trnož byly rekonstruovány podle nepoškozeného křesla.

Detail opěradla s vykládáním slonovinou, stav před restaurováním (foto autor).

Dle dochovaného párového totožného křesla byla též zhotovena replika bohatě řezbované nástavby opěradla s předchozím rozkreslením a zhotovením šablony pro vlastní vyřezání. Podle papírové šablony byl přenesen centrální zdobný motiv lilie na rekonstruovanou řezbovanou nástavbu opěradla, stejný motiv byl překreslen na předem opracovanou destičku ze slonoviny. Díl s motivem lilie byl vyřezán lupenkovou pilkou, opracován a vlepen do předem připraveného lůžka na replice řezbované nástavby opěradla. Rekonstruované chybějící profilované lišty pod vyřezávanou nástavbou opěradla byly navráceny po předchozím upřesnění do požadovaného tvaru, tzn. včetně dvojího zalomení na obou koncích opěradla. Chybějící část zadní nohy byla doplněna a přilepena zhotovenou replikou.

Dřevotmelem v odpovídající barevnosti byly vytmeleny praskliny a hloubková poškození na celém povrchu křesla a následně došlo k přebroušení ploch. Prolepena a vytmelena byla prasklina ve střední části sedáku po předchozím nutném odstranění maskaronu ze slonoviny, který se poté vlepil zpět s vytmelením spáry po seschnutí. Následovalo přebroušení vytmelených míst. Do stávající barevnosti byly namořeny rekonstruované dřevěné části černým vodovým mořidlem. Nutné bylo rovněž podchytit uvolněné dýhované plochy a doplnit chybějící dýhy na exponovaných hranách.

Podchyceny byly uvolněné dekorativní slonovinové části, vzedmuté partie byly vyjmuty, upraveny a po vyškrábání zbytků klihu opětovně vlepeny do původních lůžek. Rekonstruovány byly chybějící slonovinové vkládané pásky nařezáním, opracováním a přebroušením pásků z pravé slonoviny na odpovídající délky a síly, které byly vlepeny do stávajících drážek.

Zašlá slonovina byla postupně šetrně vymývána po malých částech speciálním restaurátorským mýdlem (respektive pouze vytvořenou pěnou) pomocí vatových smotků na bambusové špejli, aby nedošlo k nežádoucímu zvlhčení dřeva. Následovalo vytření destilovanou vodou a rychlé vysušení. Tímto způsobem byl vyčištěn ce-

Stav po doplnění chybějících částí – profilované lišty, části zadní nohy, trnože, řezbované nástavby opěradla (foto autor).

Konečný stav po restaurování (foto autor).

lý povrch větších rytých ploch ze slonoviny. Hluboce zanesená špína ve spárách ploch však již nešla zcela odstranit, protože špína byla již v minulosti nevhodnou manipulací vpravena do hloubky slonoviny.

Na rekonstruovaných částech ze slonoviny byly vyryty ornamenty pomocí ryteckého náčiní, následovalo zapuštění vyrytých motivů černou barvou. Vytmelené praskliny a hloubková poškození na celém povrchu křesla byly po přebroušení zaretušovány černým mořidlem. Doplněné dýhované plochy na exponovaných hranách byly domořeny, poté byly jemně přebroušeny všechny černě mořené plochy před lakováním velmi jemnou ocelovou vatou.

Nově rekonstruované dřevěné části (trnož nohou, část doplněné nůžkovité nohy s volutou, rekonstruované profilové lišty a řezbovaná rekonstruovaná vrcholová nástavba opěradla) byly několikanásobně zalakovány šelakovým lakem König, vždy po předchozím jemném přebroušení. Obnoveny byly lakové vrstvy všech dalších černých ploch klasickou ručně nanášenou šelakovou politurou. Na závěr byl celý povrch křesla zakonzervován speciálním voskem. Větší slonovinové prvky byly konzervovány mandlovým olejem.

Po předání zrestaurovaného novorenesančního křesla bylo investorovi doporučeno nezatěžovat nábytek sedáním a používat jej vzhledem k původním konstrukčním nedostatkům pouze k výstavním účelům. V celém průběhu restaurátorských prací byla pořizována fotografická dokumentace.

Záchranný archeologický výzkum pozdně středověké usedlosti s vodním dílem ve Všeni u Turnova

Jan Prostředník – Petr Šída
Muzeum Českého ráje v Turnově

Od listopadu 2007 do konce dubna 2008 proběhl v souvislosti se stavbou „Termálního ráje Všeň" záchranný archeologický výzkum. Soubor lázeňských staveb má být dle projektu umístěn v katastrálním území Všeň v lokalitě s pomístním názvem „Lavička" ve střední, mírnější části táhlého svahu při krajské komunikaci směrem na Olešnici u Turnova (parcely č. 2463 až 2470 a 2472 až 2475, ZM10 03-34-02, 368 mm od západní sekční čáry, 290 mm od jižní sekční čáry, nadmořská výška cca 258 m – koordináty určeny do středu zastavované lokality). Při výzkumu byly zjištěny stopy antropogenních aktivit, jež náležejí dle radiokarbonových dat a podle nalezených artefaktů do čtyř chronologicky odlišných období. Vedle areálu raně novověké usedlosti s vodním dílem (sektor B), kterou tvořilo nejméně 14 nemovitých objektů, se nalezly v obou sektorech další 204 zahloubené objekty. Šlo zejména o kůlové a sloupové jámy, které byly vyplněny světle šedým až bílým ulehlým prachovitým sedimentem s ojedinělými nálezy rozplavených uhlíků,

Letecký snímek Všeně. Na polích jihozápadně od vsi jsou patrné půdní příznaky zaniklých cest a zazemněných vodotečí. Na levém břehu Jizery se nacházejí zazemněné meandry bočních ramen (foto J. Prostředník, jaro 2007).

Letecký snímek zájmového území v katastrálním území Všeně (areál „Wellness centrum Všeň“). Elipsa vymezuje širší území sektoru B, kde byl proveden v březnu a dubnu 2008 záchranný archeologický výzkum hospodářské usedlosti ze 16. a 17. století (foto J. Prostředník, jaro 2007).

mazanice a korodovaných zlomků keramiky. Dvacet dva objekty lze interpretovat jako sídlištní jámy. Kůlové a sloupové jámy tvoří konstrukční prvky staveb kůlové konstrukce – v obou sektorech předpokládáme nejméně 6 půdorysů staveb. Zahloubené objekty byly vyplněny světle šedým až bílým sedimentem, který na hrotu obsahoval relikty zuhelnatělých dřevěných konstrukcí. Výskyt tohoto sedimentu byl dosud prokázán v Pojizeří na 4 lokalitách,[1] ale lze důvodně předpokládat, že bude při stavebních pracích registrován i v dalších oblastech.[2]

Jde o nově objevený fenomén sídlištního areálu, který netvoří objekty se „standardními tmavými“ výplněmi s relativně dobře dochovanými artefakty, na základě kterých lze příslušnou antropogenní aktivitu datovat. Zde se tradiční datovací materiál (keramika) dochová spíše výjimečně, a je proto nutné využít pro absolutní dataci nálezové situace sekvence kalibrovaných radiokarbonových dat.

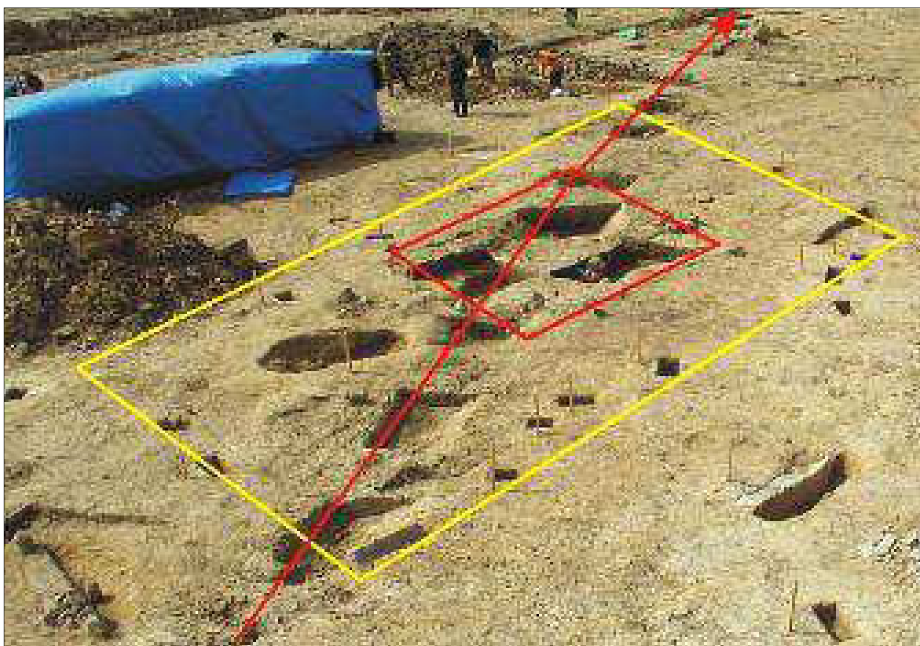
V případě sídelního kontextu na zkoumané lokalitě pocházejí absolutní data z období staršího eneolitu (sektor A, objekt 99, 4082-3972 BC),[3] mladší doby bronzové (sektor B, objekt 143, 1054–891 BC) a z raného středověku (sektor A, objekt 1025–1164 AD). Poslední datum souvisí s nejmladším lidským impaktem na lokalitě – s pozdně středověkou až raně novověkou hospodářskou usedlostí (sektor B, objekt 124, 1539–1635 AD).

Areál usedlosti byl zkoumán uvnitř sektoru B – její předpokládaný rozsah byl 35 × 45 m. Na základě horizontálních stratigrafických vztahů bylo možné definovat jednotlivé funkční celky (v plánu jsou označeny písmeny A až O). Celkem bylo vyděleno 14 samostatně prostorově či funkčně definovatelných celků, které dohromady tvoří usedlost doplněnou specializovanými výrobními areály. Všechny celky nevznikly jednorázově, ale postupně během dvou fází výstavby. Jeden z celků je čistě výsledkem destrukce objektu při požáru.

Hospodářská usedlost se skládala z obytné stavby kombinované dřevo-hlinité konstrukce[4] postavené na podezdívce z říčních valounů – dům měl přibližné rozměry 26 × 12 m (obj. 206 – celek G). S největší pravděpodobností šlo o trojprostorový dům dělený na světnici (v první fázi domu mohlo jít ještě o objekt s polodýmným nebo dýmným provozem), síň a komoru – podle délky je pravděpodobné, že se pod jednou střechou nacházely i další místnosti (např. chlévy). Lokalizaci chlévů vedle známých analogií napovídá i hnojiště, které bylo situováno na jižní okraj usedlosti za hospodářskou částí domu. Dům byl delší stranou orientován přibližně v ose západ-východ, což svědčí o dobré znalosti lokálních klimatických podmínek – převládající větry vanou od severozápadu na nároží a část krátké západní stěny. Nejlépe poznaná je severní stěna, jejíž základ tvořila podezdívka ze středně velkých čedičových, pískovcových a říčních kamenů. Tato stěna byla při skrývce dobře patrná, a proto byla také odhalena téměř v úplnosti. Ze severní stěny vystupovaly vně dva výběžky podezdívky. Pravděpodobně šlo o základ nejstarší stavby usedlosti, která přímo předcházela stavbě trojprostorového domu (celek A). V této fázi již byly vyhloubeny vodní žlaby i vystavěna nádrž (obj. 113, 118, 185 – celky B, C, D).

Jižní stěnu stavby se nepodařilo nalézt, šířku domu tedy nepřesně interpretujeme na základě stratigrafických pozorování řezů příčných sond.

Objekt byl v severní obytné části původně zahlouben 0,7 m do podloží. Vzhledem k mocným průsakům vody byl terén v interiéru stavby zvýšen o vrstvu plastického šedého jílu izolujícího stavbu od vlhkosti (tento jíl získá po vyschnutí ideální vlastnosti pro svrchní pochozí vrstvu, případně ho mohla krýt prkenná podlaha). V obytné části se ve světnici

Pohled z perspektivy na zahloubené objekty v sektoru B – žlutě: drobné zahloubené objekty (konstrukční prvky staveb kůlové konstrukce z mladšího pravěku), červeně: liniový objekt (vodní kanál) a nádrž – jde o vodní dílo snad na propírání rudy, které náleželo k hospodářské usedlosti zaniklé při požáru v první polovině 17. století (foto J. Prostředník, březen 2008).

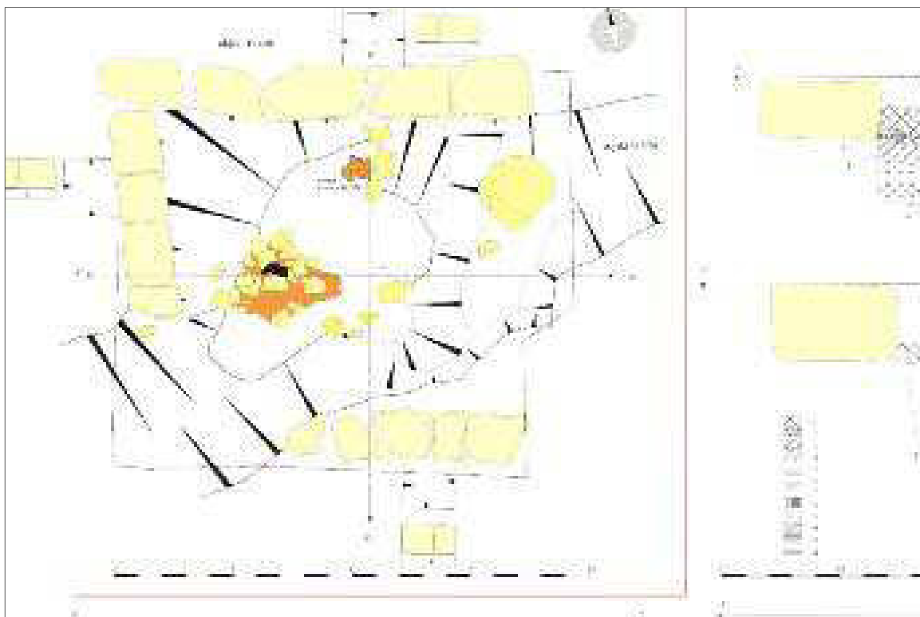
nacházela kachlová kamna. Je tedy prokazatelné, že obytná stavba měla od mladší stavební fáze černou kuchyni a světnici s bezkouřovým vytápěním (fragmenty kachlů se nalezly i v zánikové vrstvě objektu 113 – celek C). V zadní části domu lze předpokládat chlév – nalezly se zde stopy horizontální konstrukce – šlo o dva rovnoběžné trámy s vnitřním prostorem vyplněným hustým štětem z říčních valounků – na základě analogií z oblasti lidové roubené architektury by mohlo jít o podlahu chléva – lokalizaci chléva do zadního traktu domu svědčí mj. nalezené hnojiště v jeho bezprostřední blízkosti (obj. 216 – celek H).

Před východní a západní stěnou domu byly nalezeny výrazné stopy jejich destrukčních vrstev. V objektu hnojiště tvořila svrchní vrstvu výhradně vypálená mazanice, která pocházela z hmoty východní stěny stavby. Na protilehlé západní straně byla přímo v úrovni soudobého povrchu deponována destruovaná stěna z mazanice o rozměrech 6,6 × 3,4 až 0,4 m (celek N).

K usedlosti náležely další objekty po obvodu domu. Na obytný objekt navazoval před severovýchodním nárožím zahloubený haltýř roubené konstrukce s přívodem vody systémem spodního a bočního průsaku (rozměry 3,5 × 1,5 × 0,6 m; obj. 215, celek M). Západně od stavby se nacházela plocha (4 × 3 m, obj. 202A, celek F) vyskládaná z plochých pískovcových kamenů, jejichž povrch byl buď chemicky, nebo mechanicky narušen. Mohlo by jít například o podlahu dalšího chléva. Jako pravděpodobnější se však jeví interpretace tohoto objektu jako kamenného mlatu, na kterém docházelo k roztloukání rudy z železitých pískovců. Dále je zde patrný základ stavby na půdorysu písmene L o rozměrech 2 × 2,25 m – s největší pravděpodobností šlo o špýchar (obj. 217, celek L). Koncentraci kamenů vyskládaných do podkovitého půdorysu o rozměrech 2,2 × 4,4 m je možné interpretovat jako půdorysný základ tělesa pece, nejspíše technologického významu (vysoušení a přepal rudy – obj. 114, celek E).

Postup terénního výzkumu interiéru nádrže čtvercového půdorysu (obj. 113/08), kterou procházel liniový objekt 115/08. Stav před dokončením výzkumu severního, jižního a západního kvadrantu. Je zde patrná destrukce stěny stavby zaniklé při požáru (foto J. Košek, duben 2008).

Objekt 113/08 – pískovcovými štuky vyložený okraj zahloubené nádrže, kterou úhlopříčně prochází výkop vodního kanálu (stav po dokončení výzkumu). Na půdorysu je patrná destrukce stěny složené z drobných a středních pískovcových kamenů pojených sekundárně vypáleným jílem. Na řezech lze pozorovat nejenom způsob zaplnění objektu 113/08, ke kterému došlo po požáru usedlosti v první pol. 17. století, ale též obnovu liniového výkopu 115/08 (ten byl zazemněn až v rámci kolektivizace v 50. letech 20. stol.).

Sonda 7/08 proťala obytnou část (světnici) trojprostorového domu (rozměry stavby 26 x 12 m). Dům (obj. 206/08) zanikl při požáru nejpozději v 1. polovině 17. století (foto J. Košek, duben 2008).

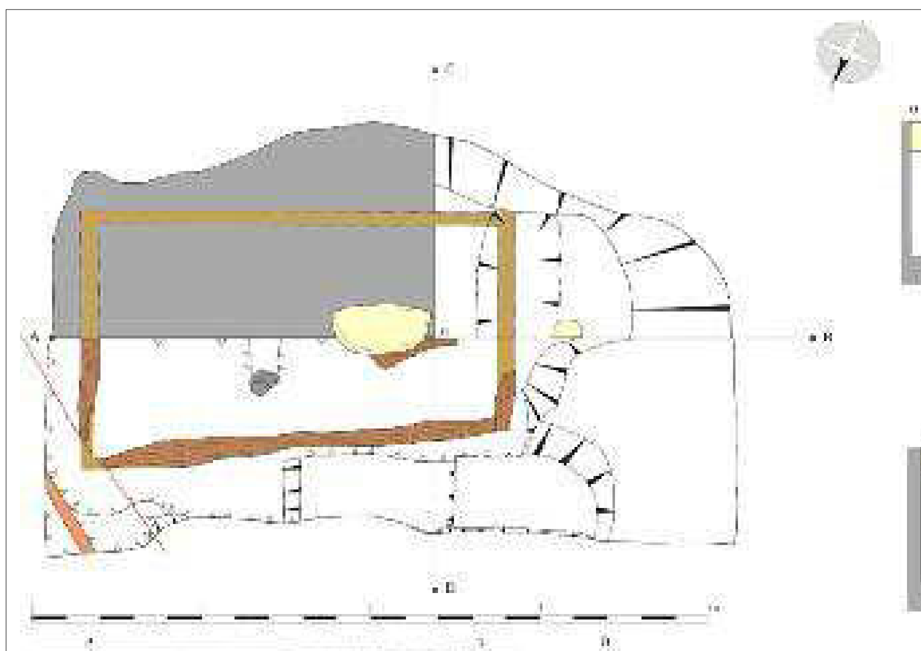
Vlevo nahoře detail západního řezu výplní světnice trojprostorového domu, na kterém je v bazální části patrná šedá vrstva plastického jílu. Ten tvořil izolaci proti všudypřítomné vodě (objekt byl zahlouben do vodonosného horizontu). Vlevo dole objekt 217/08, sonda 7 – JZ část a shořelá spadlá stěna severního průčelí domu obj. 206/08. Obj. 217/08 tvoří zřejmě kamenný základ špýcharu. Vpravo objekt 215/08 – roubená konstrukce stavby, interpretované jako haltýř, který byl vyživován prosakující vodou (rozměry stavby 3,5 x 1,5 x 0,6 m). Objekt byl součástí hospodářských staveb usedlosti a nacházel se severně od obytné stavby (foto J. Košek, duben 2008).

Před severním a západním průčelím se nacházejí plochy štětované drobnými a středními říčními valouny – je pravděpodobné, že šlo o zpevnění povrchu komunikace uvnitř usedlosti a zároveň izolaci proti všudypřítomné vlhkosti (celek I).[5] Přechod přes vodní kanál byl pravděpodobně kryt s ohledem na bezpečí a zřejmě i pohodlí dřevěnými trámy (prkny), o čemž svědčí nepříliš patrné stopy po jejich uložení v štětové vrstvě.

Zánik usedlosti při požáru je prokázán na základě nálezu požárového horizontu v celé její ploše – destrukce shořelých stěn vymazaných izolační vrstvou mazanice, přepálená keramika, která se nalezla smetená do odpadních jam (objekt 204 a 117/08, celky M, N, O).

Objekty A až F pocházejí z první fáze výstavby objektu. Vzniklo v ní 6 celků, jež sloužily převážně výrobní činnosti. V této fázi patrně také fungovala cesta ve variantě I1. Ve druhé fázi výstavby vznikl obytný dům a zemědělské zázemí (celky G až M, dohromady 6 celků). Zbývající celky N a O jsou výsledkem zániku objektu a planýrování po jeho zániku.

Součástí usedlosti bylo i vodní dílo. Šlo o nádrž s obrubou (obj. č. 113, celek C) a liniový výkop (obj. č. 83 a 115, celky B, D), které se nacházejí východně od usedlosti. Na základě vyhodnocení horizontálních stratigrafických vztahů i nalezených artefaktů je zřejmé, že toto vodní dílo bylo součástí usedlosti. Původní předpoklad, že by mohlo jít

Půdorys a řezy objektu 215/08 ve stavu dokončeného výzkumu. Ve dně odhalena roubená konstrukce haltýře. Východní sektor zachován pro revizní výzkum.

Objekt 216/08 – pohled na dokončený výzkum hnojiště v sektoru F. Na řezu je patrné zaplnění horní partie blokem shořelé stěny jižního průčelí domu. Z řezů vystupují drenážní trubky (foto J. Prostředník, duben 2008).

Objekt 216/08 – pohled na dokončený výzkum hnojiště (foto J. Prostředník, duben 2008).

o mlýn nebo hamr, se nepotvrdil.[6] Vodní kanál nemá dostatečné parametry ani dostatečný průtok, aby „utáhl" vodní kolo. Navíc kanál prostupuje kamennou stavbou (původně interpretovanou jako mlýnská lednice) diagonálně, což by u mlýnských zařízení byla naprostá anomálie. Podle konstrukce a struktury bylo zřejmé, že jde o technické vodní dílo, které by mohlo náležet nejspíše k vodnímu hamru nebo k technickému zařízení, kde docházelo například k úpravě rudy. Nepřímo nás o tom informují archeologické nálezy z areálu usedlosti. Jde například o metalickou strusku a o řadu nástrojů, které mohly být využity k hornické nebo prospektorské činnosti („želízka", dláta, průbojníky atd.). S těmito činnostmi mohly souviset také zlomky „mlýnského" kamene, který tvořil základ podezdívky starší fáze obytné stavby (celek A) a jemnozrnný válcový kruhový brus sekundárně deponovaný v prostoru černé kuchyně. Brus byl původně nasazen na oji čtvercového průřezu. Brusné stopy, jejich charakter a také rozměry svědčí o tom, že na něm byly broušeny kovové nástroje o šířce pracovní části 1,9–2,1 cm (jde například o rozměr, který odpovídá šířce nalezených dlátek).

Objekt 204/08. Jedná se o odpadní jámu, která byla zaplněna požárovou vrstvou včetně velkých fragmentů keramických nádob. Jde o jeden z četných dokladů zániku usedlosti při požáru v první pol. 17. století (foto J. Košek, březen 2008).

Další indicií technického „železářského" zařízení by mohly být výchozy železitých pískovců nalezené nedaleko Branžeže (vzdálenost cca 5 km). Na kontaktu mezi bazaltovou žílou a křídovými sedimenty je registrována vrstva vysrážených železitých sloučenin, které mají mocnost až 10 cm.[7] Lze jen doufat, že podobná ložiska budou objevena i v bližším sousedství Všeně.

Všechny tyto uvedené příklady svědčí o tom, že hospodářská usedlost byla spjata s prospektorskou, prubířskou nebo dokonce metalurgickou činností. Vodní dílo, jehož relikty se při archeologickém výzkumu nalezly, bychom pak mohli interpretovat jako zařízení na propírání rudy. Těmto činnostem neodporují ani písemné prameny, které se k řešenému prostoru váží. Ty dokonce přímo korelují i chronologicky.

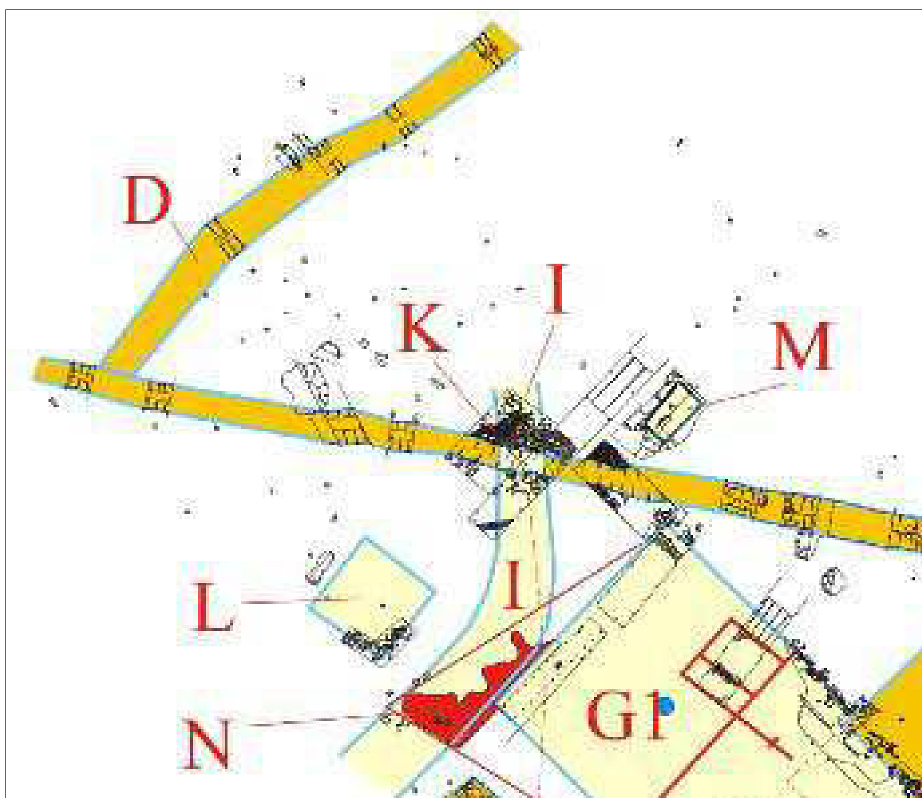

Letecký snímek sektoru B, kde se nacházejí relikty hospodářské usedlosti zaniklé při požáru v průběhu první poloviny 17. století: 1) trojprostorový dům s chlévy; 2) a 3) vodní dílo; 4) haltýř; 5, 7) základy nádvorních staveb a technických zařízení (špýchar, těleso pece); 6) mlat na roztloukání rudy; 8) hnojiště.

Dobrým vodítkem pro interpretaci některých objektů je kniha J. Agricoly (1556) o hornictví a hutnictví.[8] Nalezneme zde řadu analogií například pro systém vodních kanálů a žlabů případně pro možnou interpretaci nádrže s obrubou z pískovcových štuků (obj. 113 – celek C) nebo pro objekt 202A (celek F), který tvořila plocha vyložená pískovcovými kameny.

Vodní kanál (obj. 83 a 115, celky B, D) objevený archeologickým výzkumem, má doklad i v dalších písemných pramenech, a to poměrně pozdních. Kanál dožil až do 50. let 20. století a byl nazýván Boreckým potokem. Podle pamětníků se zde vodotečí nacházelo více, ovšem při kolektivizaci byly zazemněny (v jednom ze zkoumaných segmentů se nalezl díl železného pásu z pásového traktoru nebo buldozeru a v sektoru C objektu 115 kosterní ostatky psa?). Systém vodních kanálů je ostatně patrný i na císařském otisku stabilního katastru z roku 1842 (č. 8899-1-004) a v určité zkratce již na druhém vojenském mapování. Zajímavým objektem je oválný „ostrůvek“, který se nachází uvnitř mokřadních luk severně od archeologickým výzkumem řešeného území, a který je patrný i na mapě II. vojenského mapování – poloha Rosipalow). Mohlo by jít o další objekt, který souvisí s výrobním okrskem zkoumaným v roce 2008 (jde o polohu, kam by bylo vhodné umístit např. hamr). Tento objekt lze ostatně dosud zaznamenat i na leteckých snímcích.

Počátky ani zánik vodního díla usedlosti nemají bohužel zcela průkaznou oporu v archeologických pramenech – je pravděpodobné, že stavba vznikla nejpozději ve druhé polovině 16. století, v první polovině 17. století zde došlo k požáru. Objekt určitě nestál ve druhé půlce 18. století. Toto vodní dílo není uvedeno ani na prvním ani na druhém vojenském mapování – je zde zaznamenána pouze sběrná vodní nádrž. To je důležitá indicie, protože pokud by ještě tato technická stavba existovala, byla by jako strategický objekt při mapování podchycena. Na druhém vojenském mapování z počátku 19. století jsou v prostoru námi objevené technické vodní stavby vyznačeny pozemky jiné držby, a tyto pozemky zároveň respektuje původní cesta vedoucí do Olešnice.

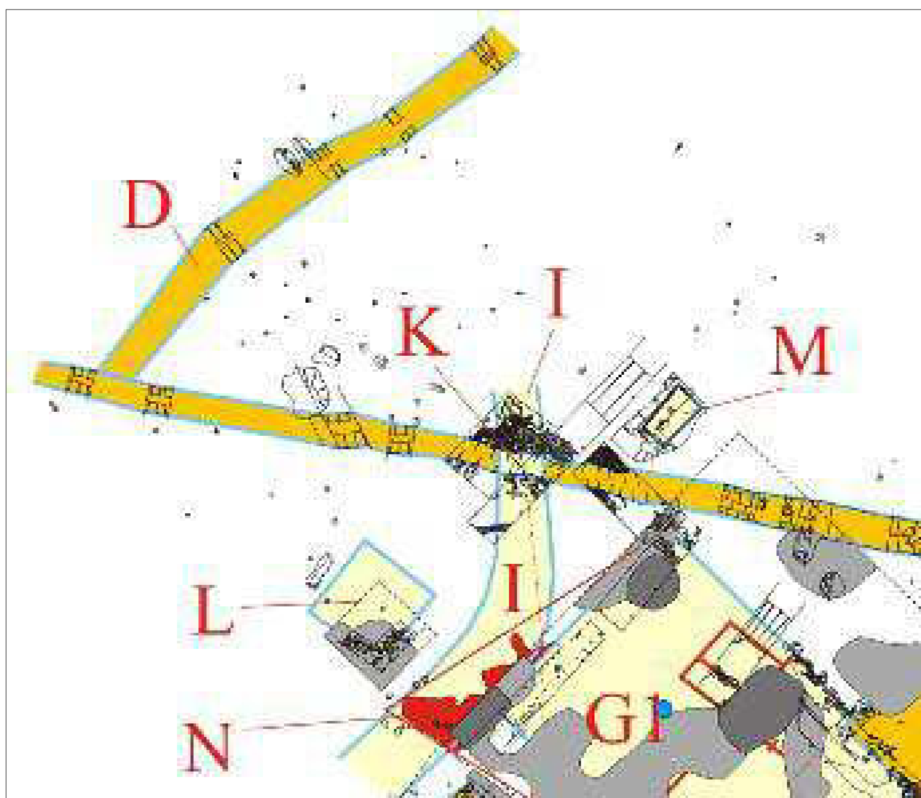
Areál pozdně středověké usedlosti s vyznačenými funkčními celky. A – starší fáze domu (obj. 206); B, D – vodní kanály (obj. 115, 185); C – nádrž (obj. 113); E – pec (obj. 114); F – mlat (obj. 202A); G – mladší fáze domu (obj. 206; G1 – obytný prostor, G2 – síň s černou kuchyní, G3 – chlévy); H – hnojiště (obj. 216); I – komunikace kolem domu v mladší fázi usedlosti; I1 – komunikace kolem domu ve starší fázi usedlosti; K – můstek přes vodní kanál; L – špýchar (obj. 217); M – haltýř (obj. 215); N – destrukce stěny západního nároží při požáru; O – destrukční horizont z požáru usedlosti (odpad smetený do obj. 117 a 204). Plán upravil P. Šída podle geodetického zaměření Ing. A. Běleckého (Geodetické služby Liberec).

Poznámky:

1 Petr Hartman – Jan Prostředník – Petr Šída, Záchranný výzkum v souvislosti se stavbou silnice I/10 Turnov, Vesecko – Hrubý Rohozec, in: K. Sklenář (Red.), Archeologické výzkumy v Čechách 2006, Zprávy ČAS, Supplément 68, Praha 2007, s. 20–21. Archiv Muzea Českého ráje v Turnově, Jan Prostředník, Nálezová zpráva ze záchranného archeologického výzkumu, Turnov (okr. Semily) – Průmyslová zóna Turnov – Vesecko, Logistické centrum Ontex CR s. r. o., 2008.

2 Tyto světlé výplně vznikly zřejmě v důsledku procesu acidifikace v návaznosti na tvorbu živinově chudých biotopů (viz Jiří Sádlo – Petr Pokorný – Pavel Hájek – Dagmar Dreslerová – Václav Cílek, Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí, Malá Skála 2005, s. 96–100). V mladším pravěku došlo k významnému dominovému efektu, který nastartoval proces ochuzování půd tím, že z nich vymizel či byl degradován půdní karbonát.

3 S tímto datem zřejmě nepřímo souvisí i druhotně deponovaná broušená kamenná sekerka, která se nalezla ve výplni raně novověkého hnojiště.

Areál pozdně středověké usedlosti s vyznačenými funkčními celky a vymapovanými anomáliemi výskytu fosfátů (viz Majer 2008). Plán upravil J. Prostředník a P. Šída podle geodetického zaměření Ing. A. Běleckého (Geodetické služby Liberec).

4 Jako stavební materiál byla s ohledem na vysoké zastoupení uhlíků použita jedle – viz Archiv Muzea Českého ráje v Turnově, Petr Kočár – Romana Kočárová – Zdeňka Sůvová, Všeň – Wellness centrum – Nálezová zpráva o environmentálních analýzách, č. analýzy 14/08, Plzeň 2008, in: Jan Prostředník, Nálezová zpráva ze záchranného archeologického výzkumu, Turnov (okr. Semily) – Průmyslová zóna Turnov-Vesecko, Logistické centrum Ontex CR, s. r. o., 2009.

5 Komunikace měla podle prostorových vztahů dvě fáze, které odpovídaly stavebním obměnám usedlosti.

6 Nálezovou situaci posoudil odborník na historické objekty vodního hospodářství PhDr. Radim Urbánek, kterému děkujeme za laskavou pomoc s interpretací.

7 Za informaci děkujeme RNDr. Pavlu Havlíčkovi a Mgr. Vladislavu Raprichovi z České geologické služby. Vzorky odebrané na kontaktu jsou zatím ve stádiu zpracování. Dle rentgenové analýzy převládá ve vzorku goethit (FeOOH), což je hlavní složka limonitu a patrně nejsnáze zpracovatelná ruda železa. Geneze goethitu na Branžeži je patrně spojena s cirkulací nízkoteplotních hydrotermálních roztoků v závěru chladnutí bazaltové žíly.

8 Agricola, Georgius, De re metallica libri XII, Basileae 1556. (Český překlad od Bohuslava Ježka a Josefa Hummela: Jiřího Agricoly dvanáct knih o hornictví a hutnictví, Praha 1933 a Ostrava 2001).

Prameny:

Archiv Muzea Českého ráje v Turnově, Petr Šída, Stavební podoba vesnického domu v 16. století, in: Jan Prostředník – Petr Hartman, Nálezová zpráva ze záchranného archeologického výzkumu – Všeň u Turnova (okr. Semily). „Wellness centrum Všeň“, ID 4/07, 11/2007–4/2008. Muzeum Českého ráje v Turnově.

Vlevo nahoře ikonografie k hloubení a údržbě odvodňovacích kanálů. Vpravo na vydlážděných plochách docházelo k drcení rudy. Analogický objekt 202A/08 byl nalezen v sektoru B. Vlevo dole řada činností spojených s úpravou rudy probíhala přímo v interiérech domů. Zde se nám naskýtá pohled do roubené stavby, kde jsou umístěna kachlová kamna a kde dochází k propírání rudy. Grafiky z knihy Jiřího Agricoly, De re metallica libri XII, Basileae, 1556. Překlad B. Ježek a J. Hummel, Jiřího Agricoly dvanáct knih o hornictví a hutnictví, Praha, 1933.

Archiv Muzea Českého ráje v Turnově, Petr Kočár – Romana Kočárová – Zdeňka Sůvová, Všeň – Wellness centrum – Nálezová zpráva o environmentálních analýzách, č. analýzy 14/08. Plzeň 2008, in: Jan Prostředník – Petr Hartman, Nálezová zpráva ze záchranného archeologického výzkumu – Všeň u Turnova (okr. Semily). „Wellness centrum Všeň“, ID 4/07, 11/2007–4/2008. Muzeum Českého ráje v Turnově

Archiv Muzea Českého ráje v Turnově, Jan Prostředník – Petr Hartman, Nálezová zpráva ze záchranného archeologického výzkumu – Všeň u Turnova (okr. Semily). „Wellness centrum Všeň“, ID 4/07, 11/2007–4/2008. Muzeum Českého ráje v Turnově

Literatura:

Agricola, Georgius, De re metallica libri XII, Basileae 1556. (Český překlad od Bohuslava Ježka a Josefa Hummela: Jiřího Agricoly dvanáct knih o hornictví a hutnictví, Praha 1933 a Ostrava 2001).

Hartman, Petr – Prostředník, Jan – Šída, Petr, Záchranný výzkum v souvislosti se stavbou silnice I/10 Turnov, Vesecko – Hrubý Rohozec, in: K. Sklenář (Red.), Archeologické výzkumy v Čechách 2006, Zprávy ČAS, Supplément 68, Praha 2007, s. 20–21.

Sádlo, Jiří – Pokorný, Petr – Hájek, Pavel – Dreslerová, Dagmar – Cílek, Václav, Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí, Malá Skála 2005.

Některé výsledky průzkumu mobiliáře na Státním zámku Lemberk

Martin Aschenbrenner
Gymnázium Česká Lípa

Zámek Lemberk byl na základě dekretu prezidenta republiky 12/1945 zabaven Gabriele Auersperkové, rozené Clam-Gallasové. Poté ho spravoval Národní pozemkový fond a posléze Národní kulturní komise. Ta rozhodla, že v zámku bude vytvořena Uměleckoprůmyslovým muzeem v Praze expozice vývoje nábytku a bytové kultury. Ta zde skutečně v roce 1951 vznikla a úspěšně existovala do roku 1971, kdy musel být zámek z důvodu havárie uzavřen. V průběhu rekonstrukce se radikálně změnily názory na jeho další využití a Okresní národní výbor v České Lípě, tehdejší správce zámku, neměl patrně již příliš zájem na spolupráci s Uměleckoprůmyslovým muzeem. Z důvodu probíhajících stavebních prací bylo muzeum dokonce nuceno velkou část svého mobiliáře, do kterého na základě rozhodnutí ministerstva kultury z počátku padesátých let pojalo i část původního lemberského mobiliáře, odvézt a umístit buď do depozitářů, nebo na jiné objekty (např. na zámky Hrubý Rohozec či Duchcov). V době rekonstrukce zámku, kdy probíhala první část nové evidence mobiliáře (spojená mj. s jeho popisy a fotografováním), byla tedy část zařízení zámku ve správě Uměleckoprůmyslového muzea a část byla zapůjčena na státním zámku v Zákupech. Zbytky zařízení se nacházely ve zcela nevyhovujících prostorách na Lemberku (zejména na půdě) a později byly uskladněny v depozitářích Státního zámku v Zákupech. Část předmětů se dokonce nacházela jako svoz, ještě z doby Národní kulturní komise, v depozitářích státního zámku Sychrov. To všechno ztěžovalo vytváření kvalitní evidence a těžko bylo možné hledat souvislosti mezi jednotlivými předměty, natož pak s historií či analogickými předměty v jiných sbírkách.

Na základě zápisu č. j. 511/2007 ze dne 9. 11. 2007 a za souhlasu Ministerstva kultury České republiky ze dne 9. 4. 2008 bylo Uměleckoprůmyslovým muzeem v Praze dne 30. 4. 2008 navráceno 37 obrazů z původního fondu státního zámku Lemberk opět do správy tohoto zámku. K těmto obrazům bylo nutno zpracovat zcela nově kompletní evidenci. Při této příležitosti byla zároveň provedena i revize evidence zbytku lemberského mobiliárního fondu, kterou kastelánka zámku požadovala již dříve, neboť stávající evidence, zejména popisy předmětů a určení doby a místa vzniku, nepovažovala za přesné a v některých případech ani za správné. Prací byl pověřen autor tohoto článku v rámci programu Věda a výzkum (výzkumný úkol MK ČR č. 201). V roce 2008 byla zpracována evidence vrácených obrazů a revize ostatních obrazů z lemberského fondu, v roce 2009 potom revize ostatního mobiliáře kromě zbroje, zbraní, které již byly takto zpracovány, a přírodnin.

Průzkum přinesl mnoho nových poznatků. V tomto příspěvku bych se chtěl věnovat pouze několika zajímavým souborům. Obrazům navráceným Uměleckoprůmyslovým muzeem bude věnován samostatný článek,[1] proto zde pojednám jen o vybraných exemplářích.

Při revizi mobiliáře byl nejprve nově určen původ některých předmětů. Jednalo se o kamennou sošku bl. Zdislavy z Lemberka (LM 461), která do doby pořízení její kopie stá-

vala v nice u Zdislaviny studánky, a o několik předmětů z tzv. Zdislaviny kaple (ve skutečnosti kaple Nejsvětější Trojice) poblíž Lemberka. Odtamtud pocházejí mj. dvě klekátka (LM 202 a 203). Na jednom z nich se dochoval tužkou psaný nápis autora: „Wenzel Jantsch, Lämberg, 11. Feber 1911“. Skutečnost, že tyto předměty pocházejí z uvedených míst, byla sice zaznamenána v tzv. černé knize, ale do karet předmětů se nedostala.

Daleko závažnější však bylo vyčlenění předmětů z lemberského fondu, které pocházejí ze zámku Nový Falkenburk. To, že zařízení tohoto zámku se zčásti nachází na Lemberku, bylo známo z ústního sdělení bývalé zaměstnankyně Uměleckoprůmyslového muzea na Lemberku, zesnulé paní Ludmily Hájkové. Podle jejího podání ještě v roce 1945 z obavy před rabováním zámku Nový Falkenburk bylo jeho zařízení v několika nákladních automobilech převezeno na Lemberk a při evidenci mu tam dali „modré lístečky s čísly“. Podle dalších pamětníků z Jablonného v Podještědí však na Lemberk dojela jen menší část vozů. Tomu odpovídá i skutečné množství falkenburského mobiliáře, které lze dnes identifikovat. Pokud jde o „modré lístečky“, jedná se nepochybně o omyl. Lístky s modrým orámováním byly označeny všechny předměty, a to při evidenci Národní kulturní komise, která jim dala „svá“ čísla. Již při tomto číslování nebyl odlišen mobiliář z Nového Falkenburku od mobiliáře Lemberku.

Zámek Nový Falkenburk (dnes součást města Jablonné v Podještědí) vznikl na místě hospodářského dvora a vesnice Krotenful v 16. století za Berků z Dubé jako sídlo majitelů panství Jablonné. Výrazně jej v 18. století přestavěli jeho tehdejší majitelé Pachtové z Rájova. Ve třetí čtvrtině 19. století však zchátral a v roce 1900 jej zakoupil Johann Moritz Liebieg, vnuk známého libereckého podnikatele Johanna Liebiega. Ten dal zámek opravit, citlivě doplnit o novou výzdobu a samozřejmě také nově zařídit. Pořizoval o tom fotodokumentaci, na níž se zejména objevují nově zařízené interiéry. Tyto fotografie jsou uloženy jednak ve Státním okresním archivu v Liberci, jednak ve Vlastivědném muzeu a galerii v České Lípě[2] a obě tyto instituce je poskytly ke studiu. Podle fotografií mohla být identifikována část nábytku, popř. dalšího zařízení, a některé obrazy. K části obrazů, které se na fotografiích neobjevují, byl původ „Nový Falkenburk“ uveden podle logické souvislosti. Představují totiž příslušníky rodu Liebiegů a jejich příbuzné a většinou jsou na zadní straně popsány.

Na portrétech z Nového Falkenburku najdeme „zakladatele rodu“, libereckého podnikatele Johanna Liebiega (1802–1870), a to samostatně (LM 245), s Řádem železné koruny) a s první manželkou a pěti dětmi (LM 1052). Podařilo se identifikovat také samostatný portrét jeho první manželky Marie Terezie, rozené Münzbergové (1810–1848), který neměl nápis[3] (LM 433). Dále je zde několik portrétů příbuzných z rodu Münzbergů z Jiříkova.

Johann Moritz Liebieg nechal na Novém Falkenburku zřídit také pamětní síň maršála Radeckého. Jeho sestra měla totiž za manžela maršálova vnuka. I tato pamětní síň se nám dochovala na fotografiích, dokonce ze dvou různých pohledů. Z jejího inventáře se však na Lemberku nachází pouze kopie portrétu Radeckého dědečka z matčiny strany Ignáce z Bechyně (LM 250) a psací stůl (LM 121).

Po upřesnění původů předmětů z lemberského mobiliáře následovalo doplnění jejich popisů a případné přesnější určení doby a místa vzniku či zasazení do historických souvislostí. Popisům především u obrazů chyběly nápisy. Na obrazech se nápisy nacházely na zadní straně plátna (tyto byly většinou v kartách opsány), kde určovaly zobrazenou osobu, u grafik pak i na přední části, kde určovaly původce – autora, vydavatele apod. (ty byly obvykle na kartách opsány jen zčásti). Výjimečně se rovněž nově objevila signatura (LM 1053, malíř Antonio Saccheti, který pracoval pro majitele Lemberka Clam-

První liebiegovský pokoj. Fotografie ukazuje pokoj v přízemí zámku, nově instalovaný v roce 2009. Při instalaci byly využity výsledky průzkumu mobiliáře. Pokoj má připomínat pamětní síň maršála Radeckého, proto sem byl umístěn obraz Radeckého dědečka (tmavý nad dvířky, LM 348). Psací stůl (LM 121) zatím nemohl být pro svůj stav prezentován. Mobiliář pochází z Nového Falkenburka, částečně je ve správě zámku, částečně ve správě Uměleckoprůmyslového muzea. Dále se zde nacházejí portréty a fotografie prvních generací Liebiegů. V instalaci je připomenuta osobnost štukatéra Jana Dukáta z Jablonného v P., který pracoval také pro Liebiegy a je patrně autorem výzdoby místnosti (foto Martin Ouhrabka, 2010).

-Gallasy). Nápisy se nacházely také na rámech. Šlo jednak o rukopisné nápisy, které určovaly zejména majitele obrazu, jednak o nápisy na nalepených lístcích, které jsou vlastně firemními štítky rámařů. Najdeme zde rámaře z Vídně,[4] Liberce,[5] a Prahy,[6] jednoho patrně z Německa.[7]

Zajímavé odhalení přinesly portréty bredovských důstojníků (LM 1061–LM 1071), které v původní expozici visely v tzv. rytířském sále. Byly však ve správě Uměleckoprůmyslového muzea, takže po uzavření zámku byly uloženy v jeho depozitáři mimo Lemberk. Ukázalo se, že každý z nich obsahuje nápis, který uvádí jméno a hodnost zobrazené osoby, rok vzniku, údaj, že se jedná o bredovského důstojníka, a jeho věk. Všechny vznikly v roce 1636, nemohly být tedy určeny pro rytířský sál, jak se automaticky předpokládalo, neboť ten vznikl až mnohem později. Téměř s určitostí lze říci, že visely v tzv. bajkovém sále.[8]

Nápisy byly opsány také z několika relikviářů, které se na zámku nacházejí, a mohlo tak být upřesněno, ostatky kterých svatých jsou v nich uloženy. Bohužel je řada těchto nápisů již nečitelných nebo čitelných velmi špatně, takže jejich výklad je otázkou pro další zkoumání.

Zajímavým je objev předmětů, které patřily do muzea poslední majitelky zámku. O tomto muzeu zatím mnoho nevíme. V inventáři zámku, který pochází patrně z počátku dva-

Druhý liebiegovský pokoj. Instalace je věnována Liebiegům, kteří vlastnili Nový Falkenburk. Např. vlevo nad židlí se nachází přání Theodoru Liebiegovi k narozeninám od prezidia autoklubu z roku 1935 (LM 347). Neorenesanční nábytek je opět částečně ve správě zámku, částečně ve správě Uměleskoprůmyslového muzea (foto Martin Ouhrabka, 2010).

cátých let 20. století,[9] je pod nadpisem „Museum No. 9“ sepsán seznam předmětů s čísly 1–160. Pod některými čísly je vedeno více předmětů. Za tento seznam jsou připsány ještě dvě položky (2 zvony a 1 rožeň ve staré kuchyni). Jedná se o různé předměty, které souvisely se zpracováním lnu, případně dalších zemědělských produktů, obrazy, nádobí různých druhů a rozličné kuriozity. Podle seznamu obrazů v témže inventáři lze pokoj číslo 9 identifikovat jako místnost v prvním patře v severozápadním rohu, označovanou tradičně jako tabulnice. Mezi lemberským mobiliářem je řada předmětů popsaného charakteru, u nichž nebylo jasné, proč se zde nacházejí. Jednalo se převážně o věci, převezené po 2. světové válce jako svoz číslo 877 na Státní zámek Sychrov a v roce 2005 vrácené na Lemberk. Teprve po prostudování inventáře se ukázalo, že se patrně jedná o předměty z „muzea“. Na šestnácti z nich se nakonec nalezlo i číslo, které odpovídá inventáři. Lze předpokládat, že i ostatní předměty z bývalého svozu Lemberk na Státním zámku Sychrov patřily do „muzea“ poslední majitelky zámku. Několik jich však bylo identifikováno i v ostatním lemberském mobiliáři. Protože popisy v inventáři jsou velmi stručné, lze si až nyní udělat přesnější představu o tomto „muzeu“. Např. obrázky, o jejichž podobě bychom se z inventáře mohli jen dohadovat, jsou především podmalbami na skle. Na dvou z nich (LM 963 a LM 965) se na zadní straně nachází nápis tužkou: „Anton Schleufer No 232 / 1904 / Sie jetzt Schohn über 100 Jahre alt / Seifersdorf“.[10] Kuriozitou je kříž z březových polen (LM 832), na němž (na spodní straně podstavce) byl nalezen nápis: „G. Effenberger/Frauenberg“.[11] Zdá se tedy, že Gabriela Auersperková sbírala předměty, které vyrobili lidé na bývalých clam-gallasovských panstvích a které byly něčím zvláštní. Více zatím říci nelze. „Muzeum“ Gabriely Auersperkové je tedy

rovněž velmi zajímavým námětem pro další zkoumání. Jeho strukturu snad bude možno přesněji popsat podle výše zmiňovaného inventáře v kombinaci s podrobnějším fyzickým průzkumem jednotlivých předmětů. Vznik a další okolnosti existence „muzea" je třeba zkoumat z dalších písemných pramenů, ale povšechnou prohlídkou archivního fondu Rodinná sbírka Clam-Gallasů ve Státním oblastním archivu v Děčíně se prozatím nezdá, že pátrání zde by mohlo přinést výraznější poznatky k tomuto problému.

Dvouletá práce na přesnějším určení lemberského mobiliáře přinesla některé zajímavé výsledky, avšak také otázky, které je potřeba do budoucna řešit. V tomto příspěvku jsem se snažil upozornit pouze na některé zajímavé skutečnosti, zejména pokud se týkají větších souborů. Výsledky zkoumání měly přímý vliv na podobu zámecké expozice a budou uplatněny i v plánech na její pokračování.

Poznámky:

1 Martin Aschenbrenner, Navrácené obrazy, Bezděz, 2010, s. 225–234, v tisku.
2 SOkA Liberec, Rodinný archiv Liebiegů, Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě, společenskovědní sbírkový fond, oborová skupina Nové dějiny, oborová podskupina Fotografie – fotografie zámku Nový Falkenburk.
3 Obraz byl reprodukován v knize 100 Jahre Johann Liebieg a Comp., Reichenberg 1928.
4 Friedrich Lindner, Lerchenfelderstrasse 11 u rámů k portrétům manželky a dětí Eduarda Clam-Gallase jako alegorií ročních období od H. Angeliho (LM 1048 a 1050, na LM 1047 a 1049 však lístek není). Rám k portrétu Ignáce z Bechyně, který je z Nového Falkenburka, vyrobil Rudolf Bauer, Windmühlgasse 12, sklad Plankergasse 3.
5 C. D. Werner, někde uvedeno i „Hablau 20" (LM 305 Úmrtí Sokratovo, LM 397402 veduty). Tuto firmu má také rám na portrétu Karla Liebiega, tentokrát s adresou Giselagasse 20.
6 Heřman Richter, Ferdinandova třída 21, uvedeno česky i německy (LM 407 – veduta Hradčan a Malé Strany).
7 Kunsthandlung Karl Buschmann Mülheim a. d. Ruhr-Fernsprecher 411 Atelier für feine Einrahmungen (elektr. Betrieb). Grosses Leisten-, Rahmen- u. Bilderlager. Nur staubdichte Einrahmungen.
8 Podrobněji viz poznámka 1.
9 SOA Děčín, Velkostatek Lemberk, Inventář (patrně 1921–1926) Lämberg III. Museum, Porzellanzimmer u. Bilder, inv. č. 2600, kart. 971. Stará kopie téhož inventáře, avšak pod číslicí „I", se nachází na Lemberku.
10 Seifersdorf = Žibřidice, součást bývalého panství Lemberk.
11 Frauenberg = Panenská Hůrka, součást obce Bílý Kostel nad Nisou a s ní součást bývalého panství Grabštejn, předtím panství hradu Roimund.

Prameny:

SOA Děčín, Rodinná sbírka Clam-Gallasů.
SOkA Liberec, Rodinný archiv Liebiegů.
SOA Děčín, Velkostatek Lemberk.
Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě, Společenskovědní sbírkový fond, oborová skupina Nové dějiny, oborová podskupina Fotografie.
NPÚ ÚOP v Liberci, Sbírka SHP a odborných studií, Pavel Zahradník Pavel Vlček, Jablonné v Podještědí. Nový Falkenburk, zámek. Stavebně historický průzkum, 1997, sign. SHP13.

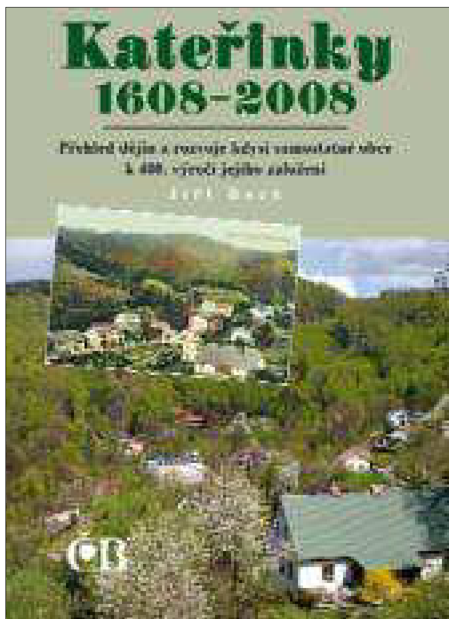
Literatura:

Anděl, Rudolf a kolektiv, Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III (Severní Čechy), Praha 1984.
Aschenbrenner, Martin, Navrácené obrazy, Bezděz 19, 2010, s. 225–234, v tisku.
100 Jahre Johann Liebieg & Comp., Reichenberg 1928.
Poche, Emanuel: Museum bytové kultury na státním hradu a zámku v Lemberku (15.–19. století), In: Museum bytové kultury (15.–19. století) na státním zámku Lemberku, Praha 1952, s. 16.
Uhlíková, Kristina, Národní kulturní komise 1947–1951, Praha 2004.

Recenze – Jiří Bock, Kateřinky 1608–2008. Přehled dějin a rozvoje kdysi samostatné obce k 400. výročí jejího založení. Liberec, Česká beseda 2008. 54 s.

Milan Svoboda
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci

Po publikaci o Františkovu jako součásti Liberce, vzniklé v druhé půli 17. věku, stvořil Jiří Bock přehled dějin další raně novověké obce, založené počátkem téhož století. Opět šlo o lokaci vrchnostenskou, v tomto případě byla zakladatelkou Kateřina z Redernu. Autor znovu zvolil za periodizační body „společensko-politické a správní mezníky" českých dějin. Proto se nejprve věnuje počátku a důvodům založení obce Kateřinky. Zmiňuje dějiny správy světské i církevní, podává přehled demografický a hospodářský. Poté zachycuje rozvoj obce za průmyslové revoluce a vytváření občanské společnosti. Další část věnuje výkladu vývoje Kateřinek jako souseda města Liberce, a to v hospodářské i společenské souvztažnosti s obsáhlým výčtem výrobní typologie jednotlivých továren v černoniském údolí.[1] Historii posledního šedesátiletí rozdělil do let 1945–1954. Mezníkem je autorovi květen 1954, kdy se Kateřinky staly 17. městskou čtvrtí expanzivního Liberce. Ukazují se tu těžkosti poválečných let, způsobené změnami v hospodářském systému a migrací na Liberecko v rámci doplňování demografických ztrát, způsobených odsunem „němců", jak se píše v dobových dokumentech.[2] Padesát čtyři následných let znamenalo postupný úbytek obyvatel spolu s likvidací obytných i továrních budov. Záslužná je poslední část publikace, v níž J. Bock představuje již doslova „pozůstatky" staré obce a možnosti jejího lidského i výrobního oživení. Autor si uvědomuje specifické kulturní dědictví průmyslové architektury i nutnost zachování toho, co ještě ze staré obce zbývá. Zdařilé fotografie nebo reprodukce starých pohlednic Kateřinek umožňují čtenáři učinit si obraz rozvoje, vrcholu, stagnace a úpadku obce v údolí Černé Nisy. Výběr vedut „portrétujících" lokalitu i její krajinu byl omezen, protože Kateřinky patrně nikdy nebyly příliš atraktivní pro zachycení jiné než průmyslové.

Průvodce minulostí Kateřinek je užitečný v několika směrech. Z hlediska průmyslového a s tím souvisejícího demografického vývoje i národnostní proměny od roku 1945. Z hlediska kulturně etnického sotva co může tak spolehlivě představit likvidaci upomínek na minulé obyvatelstvo a jeho

osídlení jako zničený hřbitov, tj. vymazané místo paměti zdejších osadníků. Nezájem o obec, který k ní „velký Liberec“ v posledních desetiletích projevoval, je dobře patrný na úbytku objektů průmyslových i obytných. Bilance je v určitých ohledech, zdá se, ještě horší než u Františkova. Ten ustupoval rozrůstajícímu se městu a jeho komunikacím a novostavbám. Kateřinky představují svým „zplaněním“ a devastací mj. zpohodlnění městského obyvatelstva, zánik textilního průmyslu koncem 20. století a celkovou lhostejnost vůči obci, která je málo prosperitní a tudíž na okraji zájmu úředního rozhodování o podpoře, jíž by se jí mělo dostat.

Jako úvod do dějin obce lze práci Jiřího Bocka ocenit s ohledem na využité archiválie liberecké, děčínské i pražské, doplněné relevantní regionální (německou) literaturou. Úkolů pro historický výzkum zůstává samozřejmě více, především vědomí, že budoucí badatel by měl mj. nejen vysledovat vztahy s ostatními firmami a výrobci látek jak v českých, tak v rakouských (rakousko-uherských) zemích, ale i útlum textilní výroby koncem 20. století.[3] Text J. Bocka prošel vcelku dobrou korekturou, proto je zde málo překlepů; omyly zůstaly spíše v německých názvech.[4] Po stránce věcné se lektorace ujali Rudolf Anděl a Hana Chocholoušková. Omyly, které přesto zůstaly, si čtenář lehce opraví.[5] Grafické zpracování Romana Karpaše je opět kvalitní. Obsah knížka nemá – musí se číst celá.

Poznámky:

1 Někdy je text zahlcen značnými enumeracemi: továrny, domy zbořené či zchátralé, spolky či instituce. Lepší přehled po množství shrnujících početních údajů by čtenáři poskytly tabulky (s. 16, 32, 40).

2 Údaje by zasloužily interpretaci: Proč se za 40 let zvýšil počet domů o 20, ale snížil se počet obyvatel až o 50 (s. 16)? Proč v letech 1921–1939 klesl počet obyvatel o 132 (s. 32)? Jak statistické údaje ovlivnilo připojení Ruprechtic (s. 49)? Jaká byla míra poddanských nepokojů na libereckém panství v letech 1679–1680? (s. 6). Lze po roce 1781 hovořit o tom, že se „začaly rozvolňovat feudální vztahy“ (s. 8)? – Charakteristika období 1781–1848 (s. 9) působí spíše jako učebnicová fráze z dob tzv. marxistického dějepisectví.

3 Ke Kateřinkám toponomasticky Erich Gierach, Sudetendeutsches Ortsnamenbuch, Reichenberg 1932, s. 32. K návštěvě anglických pracovnic Runcimanovy mise (s. 38) srov. pozoruhodné lokální svědectví o Hejnicích roku 1938, jak je zažila Heda Kaufmannová, Haindorf. Listy z rodinné kroniky, ed. Miloslava Melanová, Ústí nad Labem 2002, s. 47–48.

4 Tak s. 6, 10, 17, 21, 23–27, 32, 38, 40, 44, 47, 50. – Co znamená spojení „naše republika“ pro 50. léta 20. století (s. 46)?

5 Anna Marie Šliková († 23. 10. 1617) skonala později než její sestra Kateřina z Redernu († 29. 7. 1617) (s. 4); Matyáš z Gallasu se narodil až roku 1588 (s. 6); Jan Václav z Gallasu se narodil až roku 1771 (s. 6); Kristián Filip se stal prvním Clam-Gallasem už 29. 8. 1768 (s. 8); počet kusů zvěře v oboře uvádí A. F. Ressel, Die Gemeinden Raspenau, Mildenau und Mildeneichen, Friedland 1914–1929, číslem 500 (s. 23). Text na s. 39 je datován 1940, nikoli 1939 dle popisky.

PAMÁTKY LIBERECKÉHO KRAJE
Sborník Národního památkového ústavu,
územního odborného pracoviště v Liberci pro rok 2009

Vydal: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci
Redakce: Jiří Křížek, Olga Křížková
Grafická úprava: Roman Karpaš
Tisk: IRBIS Liberec
Na obálce fotografie kresby Otakara Binara „Kino Máj v Doksech“
Náklad 500 ks
ISBN 978-80-903934-4-8